

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ ДОНИШ

Бо ҳуқуқи дастнавис

МАҲСУДОВ АСЛИДДИН МУҲАББАТОВИЧ

ҲАЁТИ ИҚТИСОДӢ-ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ВОДИИ РАШТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ
(1991-2021)

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD),
доктор аз рӯи ихтисоси 6D020300 – Таърих

Рохбари илмӣ:
номзади илмҳои таърих,
дотсент Гафуров А.М.

Душанбе – 2021

МУНДАРИЧА

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО.....	3
МУҚАДДИМА	4
БОБИ I. ВАЗЪИ ИҚТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ ВОДИИ РАШТ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ (1991-2021).....	22
§1.1. Вазъи саноат: мушкилот ва дурнамои он.....	22
§1.2. Ҳолати кишоварзӣ: таназзул ва азнавсозии он.....	49
§1.3. Соҳаи тандурустӣ ва хизматрасонии тиббӣ.....	75
БОБИ II. ҲАЁТИ ФАРҲАНГИИ ВОДИИ РАШТ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ.....	92
§2.1. Маорифи халқ.....	92
§2.2. Муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ ва нақши онҳо дар боло бурдани фарҳанги аҳоли.....	121
§2.3. Рушди сайёҳӣ, мушкилот ва дурнамои он.....	151
ХУЛОСА.....	167
НОМГҶҶИ АДАБИЁТ.....	179

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО

ФБМДҚТР – Филиали Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

ВМБК – Вилояти Мухтори Бадахшони Кухӣ

ВРИС – Вазорати рушди иқтисод ва савдо

НТҚ – Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ

ҚТ- Ҷумҳурии Тоҷикистон

СХМ – Соҳибкории хурду миёна

СММ – Созмони Милали Муттаҳид

СМР – Стратегияи миллии рушд

ММТНПҚТ – Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

ИМД – Имтиҳонҳои марказонидашудаи дохилшавӣ

ИҚШС – Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ

МТМУ – Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

ММД – Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ

ҲК – Ҳизби Коммунист

ВНМО – вирусҳои норасоӣ масунияти одам

ШО – Шӯрои Олӣ

МУҚАДДИМА

Муҳимияти мавзӯи таҳқиқот. Омӯзиши таърихи манотиқи алоҳидаи ҷумҳурӣ, барои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии он аҳамияти бузургӣ илмиро дорост. Аз тарафи дигар, барои таҳқиқи ҳамаҷонибаи таърихи Тоҷикистони муосир, омӯзиши минтақа ва навоҳии алоҳидаи он хеле муҳим ва саривақтӣ буда, аҳамияти бузурги таърихӣ-кишваршиносӣ дорад.

Баъди пош хӯрдани ИҶШС ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии манотиқи ҷудогонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба куллӣ тағйир ёфт. Ин вазъиятро оғози ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ боз ҳам мураккабтар намуд. Зарари ҷанги шаҳрвандӣ барои минтақаҳои ҷумҳурӣ якранг набуда, хусусиятҳои худро дошт. Агар дар баъзе минтақаҳо бад шудани вазъи иқтисодӣ ба коҳиш ёфтани ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ оварда бошад, дар баъзе маҳалҳо он ба фожиаи милли оварда расонид.

Ҳамин тавр, хулоса кардан мумкин аст, ки омили асосии шиддат ёфтани бӯҳрон ва таъсири манфии он ба тамоми соҳаҳои ҷомеа дар баробари ба раванди душвор табдил додани асосҳои иқтисодии давлат, боиси сар задани муноқишаҳои шаҳрвандии солҳои 1992-1997 гардид.

Аз рӯи маълумоти Асосгузори сулҳу ваҳдати милли-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хисороти иқтисодии ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон беш аз 10 миллиард доллари амрикоиро ташкил медиҳад, ки қисмати зиёди он ба минтақаҳои ҷангзада рост меояд¹.

Дар солҳои аввали истиқолияти давлатӣ, ки ҷумҳурӣ ба гирдоби ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашида шуд, дар назди давлат ва ҳукумати

¹Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон – таҳкимбахши сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон. Маҷмӯи паёмҳо. – Хучанд: Хуросон, 2019. – С. 156-158; Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолият неъматӣ бебаҳост. – Душанбе: Шарқи озод, 2001.- С.34.

чавони Тоҷикистон ҳалли вазифаҳои душворе меистоданд, ки барои бартараф кардани онҳо интихоби сиёсати дуруст ва ҳамзамон эҳтиёткорона зарур буд. Дар баъзе минтақаҳо ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии вилоятҳо, ноҳияҳо ва ҳатто деҳаҳо бар дӯши худи мардум афтода буд. Яке аз чунин минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон водии Рашт: навоҳии Рашт, Лахш, Сангвор, Тоҷикобод ва Нуробод буданд, ки мушкилот ва проблемаҳои онҳо аз дигар манотиқи ҷумҳурӣ фарқ мекард.

Бешак дар барқарорсозии низоми конститутсионӣ, имзои “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон”, дар ин замина фароҳам овардани шароити мусоид дар минтақа, бартарафсозии паёмадҳои манфии иқтисодию фарҳангии навоҳии водии Рашт ва рушди минбаъдаи ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии он, нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон калидӣ аст.

Барои дарки илмии равандҳо ва падидаҳои мусбӣю манфии ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар шароити соҳибистиклолӣ, таҳқиқи фаъолияти истехсолӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаҳо ва ноҳияҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ ниҳоят муҳим ва рӯзмара мебошад.

Дар робита ба ин, омӯхтани масъалаҳои фаъолияти ҷамъиятию сиёсии шаҳрвандон, иштироки онҳо дар ҳалли мушкилоти вучуддошта, барои водии Рашт низ истисно нест, аҳамияти илмӣ дорад.

Инчунин моҳияти барассии мавзӯ дар он аст, ки имкон дорад сабабҳои пастравии ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ ва бахусус водии Рашт дар охири асри XX – аввали асри XXI муайян карда шавад. Ба даст овардани истиклолияти давлатӣ барои рушди худшиносию худогоҳии миллӣ ва ифтихори ватандорӣ шароит фароҳам меоварад.

Дар асоси гуфтаҳои боло хулоса кардан мумкин аст, ки таҳқиқи илмӣ ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт, натавонанд аҳамияти назариявӣ, балки амалӣ низ дорад.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Бояд қайд кард, ки то имрӯз доир ба ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои истиқлолият, ягон таҳқиқоти илмӣ вучуд надорад, аммо доир ба таърихи навоҳии алоҳидаи минтақа солҳои охир якҷанд асару мақолаҳо, ки бештар хусусияти публицистӣ доранд, ба нашр расидаанд.

Дар маҷмӯи адабиёти марбут ба мавзӯи омӯзишро шартан ба се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст:

1. Китобу монографияҳо, ки ба таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол бахшида шудаанд. Таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол дар ҷилди шашуми асари бунёдии “Таърихи халқи тоҷик”¹; “Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол” (маҷмӯи мақолаҳо)²; “Бунёди давлатдорӣ навин”³; “Маданияти Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият”⁴ “Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол”⁵ инъикос шудааст. Дар ин асарҳо дар баробари таърихи сиёсӣ инчунин ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол, дар шакли мухтасар, таҳлил шудаанд.

Чи тавре зикр шуд, ҷилди шашуми “Таърихи халқи тоҷик”, ки соли 2011 зери таҳрири академик Р. Масов ба нашр расид, таърихи халқи тоҷикро аз оғози ҚБВ то соли 2010 фаро мегирад. Дар ин асар бобҳои IV - VII ба замони истиқлол бахшида шуда, шароити таърихӣ таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷанг ва сулҳи тоҷикон, азнавсозии иҷтимоӣ

¹ Истрия таҷикӣ-навоҳӣ. Навейшая история (1941-2010). Т. VI / под ред. Р.Масова. – Душанбе, 2011. – 688 с.

² Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зери таҳрири З.Акрамӣ. - Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.

³ Бунёди давлатдорӣ навин. – М.: Радунитса, 2002.

⁴ Каримова Р.Н. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011) / Р.Н.Каримова. – Душанбе, 2013.

⁵ Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / И.Усмонов. – Душанбе. 2003. – 178 с.

иқтисодӣ ва фарҳангӣ, сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият ба таври мушаххас таҳлил шудааст. Муаллифон кӯшиш намудаанд, то тамоми масъалаҳоро аз диди нав ва мувофиқ ба замони истиқлолу манфиатҳои миллӣ таҳлил намоянд.

Ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиқлол мукамалтар дар асари “Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол” инъикос шудааст. Гарчанде раванди ислоҳоти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон дар ин маҷмӯа бо мақолаҳои алоҳида бахшида шудаанд, аммо доир ба мавзӯи мавриди таҳқиқи мо – таърихи Раштонзамин чизе таҳлилу омӯхта нашудааст.

Дар ин миён монографияи профессор Н.Б. Ҳотамовро, ки зери унвони “Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета” соли 2008 ба нашр расид, махсус таъкид кардан зарур аст. Муаллиф дар ин рисола таҳаввулоти иҷтимоиву иқтисодии мамлакатро дар солҳои 1991-2006 пурра таҳлил кардааст. Қиммати асар боз дар он аст, ки муаллиф тамоми раванди ислоҳоти иҷтимоиву-иқтисодоро аз нигоҳи ҳақиқат баҳо дода, камбудӣ ва сахву хатоҳои содиршударо, дар ин раванд, пурра таҳлил намудааст¹.

Дар монографияи Абдурашитов Ф.М – “Земельно-водная реформа в Таджикистане в конце XX - начале XXI вв” – масъалаи ислоҳоти обу замин дар Тоҷикистони соҳибистиқлол матраҳ шудааст². Муаллиф дар асоси маводҳои зиёди бойгонӣ, матбуоти даврӣ ва адабиёти илмӣ раванди ислоҳоти кишоварзиро дар Тоҷикистон, бахусус заминаҳои ислоҳоти замин, заминаҳои ҳуқуқии ин ислоҳот, таъсиси хоҷагиҳои фермериро таҳқиқ кардааст.

Дигар монографияи арзишманди муаллифи мазкур зери унвони “Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри XX – оғози

¹Ҳотамов Н.Б. Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006) / Н.Б. Хотамов. – Душанбе; 2008. – 268 с.

² Абдурашитов Ф.М. Земельно-водная реформа в Таджикистане в конце XX - начале XXI вв. / Ф.М. Абдурашитов. – Душанбе: Промэкспо, 2018. – 371с.

асри ХХI” соли 2020 ба забони тоҷикӣ нашр шуд. Дар таҳқиқоти номбурда ислоҳоти замин, таъсис ва фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, ташаккули хоҷагиҳои деҳқонӣ-фермерӣ дар Тоҷикистон, дар солҳои истиқлолият, матраҳ гардидааст. Дар асар асосҳои ҳуқуқии ислоҳоти замин, пайомадҳои иҷтимоӣ-иқтисодии бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ таҳлил шудааст¹.

Дар асару мақолаҳои профессор Рақиб Абдулҳаев таърихи муҳочират дар Тоҷикистон, аз ҷумла даврони истиқлолият таҳлил шудааст. Муаррихи забардаст дар китоби “Таърихи муҳочират дар Тоҷикистон (1924-2000)” дар заминаи маводҳои фаровони бойгонӣ, сарчашмаву адабиётҳои илмӣ таърихи муҳочиратро дар Тоҷикистон дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ ва даврони истиқлолият ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Муаллиф таърихи муҳочиратро ба се марҳала: 1924-1941; 1946-1960; 1961-2000-ум тақсим намудааст. Дар марҳалаи сеюм, ки солҳои истиқлолиятро низ фаро мегирад, ҷанги шаҳрвандӣ ва дар натиҷаи он оғоз ёфтани раванди муҳочирати иҷборӣ ва ба Ватан бозовардани муҳочиронро воқеъбинона таҳқиқ ва инъикос кардааст².

Муаллиф доир ба таърихи муҳочират дар Тоҷикистон асару мақолаҳои зиёд таълиф намудааст³. Дар асару мақолаҳои муаллиф раванди муҳочират дар тамоми манотичи ҷумҳурӣ, аз ҷумла навоҳии водии Рашт низ, таҳлил шудааст. Ба назари мо қиммати асарҳои мазкур дар он аст, ки онҳо дар асоси маводу сарчашмаҳои бойи бойгонӣҳои гуногуни кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, таҳқиқ шудаанд.

Таҳқиқоти дигари арзишманд асари Ассосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам

¹ Абдурашитов Ф.М. Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри ХХ – оғози асри ХХI /Ф.М.Абдурашитов. - Душанбе, 2020. – 395 с.

² Абдулҳаев Р. Таърихи муҳочират дар Тоҷикистон (1924-2000) / Р.Абдулҳаев. - Душанбе, 2009. – 439 с.

³ Абдулҳаев Р. Аз таърихи фирорӣҳои Тоҷикистон дар солҳои 20-90-уми асри ХХ / Р.Абдулҳаев. - Душанбе, 2018.– 272 с.

Эмомалӣ Раҳмон “Уфукҳои истиқлол” мебошад¹. Китоби мазкур аз 5 боб иборат буда, камбудиву дастовардҳои Тоҷикистон дар ҷаҳони Истиқлолияти давлатӣ, марҳалаи эҳё ва барқарорсозии давлати миллӣ, рушди иқтисодии мамлакат, сиёсати иҷтимоӣ ва натиҷаҳои самарабахши он, Ваҳдати миллӣ ва суботи иҷтимоӣ, мақоми Тоҷикистон дар ҷаҳони муосирро фаро мегирад.

Муаллиф ба ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии Тоҷикистон дар солҳои истиқлоли давлатӣ дахл карда, тамоми бурду бохтҳои ин равандро воқеъбинона ба риштаи таҳлил кашидааст.

2. Адабиёти ёддошти. Доир ба мавзӯи ҷанг ва сулҳи тоҷикон як қатор асарҳои ёддошти таълиф шудаанд, ки маъмултарини онҳо асарҳои А. Достиев, С.А. Нӯрӣ, И. Усмонов, К. Абдулов, С. Кенчаев, А. Соҳибназаров, Ҳ. Насриддинов, Б. Каримов, Н. Дӯстов, Х.А. Тураҷонзода мебошанд². Дар ин адабиётҳои ёддошти воқеаҳои сиёсии солҳои 90-ум, аз ҷумла навоҳии водии Рашт, таҳлил шудаанд. Ба назари мо камбудии асосии ин асарҳои ёддошти дар он аст, ки муаллифон ба ин ё он воқеа баҳои яктарафа додаанд. Аз ин лиҳоз, он адабиётҳои ёддошти, ки ба таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол, аз ҷумла водии Рашт, дахл кардаанд, таҳлили ҳолисона ва амиқро талаб мекунанд. Аз тарафи дигар, дар ин асарҳо доир ба ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ ва манотиқи алоҳидаи он маълумотҳо хеле кам оварда шудаанд. Дар ин асарҳо бештар масъалаи ҷанг ва сулҳи тоҷикон таҳлил шудааст.

¹ Раҳмон Э. Уфукҳои истиқлол / Э.Раҳмон. - Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018.– 436 с.

² Достиев А. От себя неубежишь. (Сборник статей, бесед, выступлений и воспоминаний) / А.Достиев. – Душанбе: Адиб, 2001; Достиев А. Тоҷикистон-шикастанҳо ва бастанҳо / А.Достиев. – Душанбе: Ирфон. 2003; Усмонов И. Сулҳнома / И.Усмонов. – Душанбе: Матбуот.2001; Усмонов И. Соли Набиев / И.Усмонов. – Душанбе, 1995; Усмонов И. Чор рӯз ва рӯзҳои дигар / И.Усмонов. – Душанбе: Адиб, 1995; Усмонов И. Лаҳзаҳои сулҳи ботадбир / И.Усмонов. – Душанбе:Ирфон. 1999; Нӯрӣ С.А. Оштинома / С.А.Нӯрӣ. – Душанбе: Нодир, 2001.– 360 с; Соҳибназаров А. Субҳи ситоракуш / А.Соҳибназаров. – Душанбе, 1997. – 310 с.; Каримов Б. Дар гирдоби зиндагӣ. Ёддошт, мақолаҳо, мусоҳибаҳо / Б.Каримов. – М.:ТОО «Можайск»-Терра, 1995. – 192 с.; Каримов Б. Фарёи солҳо.М.:Трансдорнаука. 1997. – 1104 с.; Кенчаев С. Табадуллотҳои Тоҷикистон К.1 / С.Кенчаев.– Душанбе: Фонди Кенчаев, 1993. – 496 с.; Кенчаев С. Переворот в Таджикистане К.2 / С.Кенчаев. – Тошканд: «Ўзбекистон», 1994.– 496 с.; Кенчаев С. Табадуллотҳои Тоҷикистон. К.3 / С.Кенчаев. – Тошканд «Ўзбекистон», 1995. – 512с.; Дӯстов Н. Заҳм дар ҷисми Ватан. Хотира ва андешаҳо / Н.Дӯстов. - Душанбе: Ирфон.1994. – 336 с.

3. Асару рисолахое, ки бевосита ба таърихи водии Рашт марбутанд.

Ба ин қатор пеш аз ҳама диссертатсияи номзадии Голибшоҳ Наврӯзов – “Таърихи таъсис ва рушди вилояти Фарми ҶШС Тоҷикистон (1921-1956)” (История образования и развития Гармской области Таджикской ССР (1921–1956 гг.))-ро дохил намудан мумкин аст. Муаллиф дар таҳқиқоти худ ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт (собик вилояти Фарм)-ро ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Аз лиҳози хронологӣ мавзӯи мазкур аз барқароршавии ҳокимияти Шӯроҳо оғоз шуда то миёнаи солҳои 50-уми асри XX-ро фаро мегирад. Хотиррасон бояд намуд, ки ин ягона рисола дар риштаи таърих доир ба таърихи муосири водии Рашт мебошад¹.

Таълифоти дигар доир ба таърихи водии Рашт китоби Назархоҷаи Наботӣ ва Мирзо Олимов зери унвони “Қаротегин кишвари обу офтоб” (соли 2002) мебошад, ки соли 2008 бо номи “Раштонзамин” ба нашр расид. Дар ин китоб таърихи водии Рашт аз замони қадим то даврони истиқлолият инъикос ёфтааст. Аммо дар асар доир ба ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии навоҳии водии Рашт, дар солҳои истиқлолият қариб маълумоте вучуд надорад. Муаллифон ба таърихи асримиёнагӣ ва давраи Шӯравии Раштонзамин аҳамияти зарурӣ надодаанд. Дар охири китоб танҳо доир ба 39 нафар қурбониёни ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 маълумот оварда шудааст. Ин китоб ба “таърихи шифоҳӣ” бештар шабоҳат дошта, муаллифон дидаву шунидаи худро ба қалам додаанд. Дар таълифот хучҷатҳои бойгонӣ ва дигар сарчашмаҳои мӯътамад истифода нашудаанд².

Дар солҳои соҳибистиқлолӣ доир ба навоҳии алоҳидаи водии Рашт китобу брошураҳои зиёда ба нашр расиданд. Аз зумраи чунин таълифот

¹ Наврӯзов Г. История образования и развития Гармской области Таджикской ССР (1921 – 1956 гг.): дис. ... кан. ист. наук / Г.Наврӯзов. - Душанбе, 2017. – 192 с.

² Наботӣ Н. Раштонзамин /Н. Наботӣ, М. Олимов. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 580 с.

китоби “Диёри ошноӣ ва рӯшноӣ” мебошад, ки ба таърихи ноҳияи Лахш бахшида шудааст¹. Ин китоб дар қолаби донишнома таълиф шуда, дар он доир ба таърих, ҷуғрофиё, расму оин ва шахсиятҳои шинохтаи ноҳияи Лахш маълумотҳо оварда шудаанд.

Соли 2006 китоби Н. Наботов ва Б. Абдусатторов зери унвони “Тоҷикобод диёри файзбор” нашр шуд, ки асосан ба таърихи ноҳияи Тоҷикобод дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ ва солҳои соҳибистиклолӣ бахшида шудааст. Дар ин китоб маълумот доир ба шахсиятҳои сиёсӣ ва фарҳангии ноҳия низ оварда шудаанд². Баробари ин, доир ба таърихи ноҳияи Тоҷикобод якчанд маводҳои дигар низ нашр шуданд³.

Ин китобу маводҳои зикршуда аҳамияти калони таърихи-кишваршиносӣ доранд, аммо нуқсонҳои асосӣ дар он аст, ки муаллифони онҳо муаррихони касбӣ нестанд ва дуруст аст, ки онҳо бо услуби публитсистӣ таълиф шудаанд. Аз тарафи дигар дар онҳо маълумотҳои зиёди оморӣ ҷой дода шудааст, ки аз нигоҳи илмӣ таҳлилу баррасӣ нашудаанд.

Доир ба муассисаҳои таълимии Раштонзамин – Коллеҷи Навобод ва Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт якчанд асару мақолаҳо таълиф шудаанд. Китоби Маҳмуди Шодӣ, ки зери номи “Боргоҳи маърифат” соли 2018 ба нашр расид, ки фаъолияти 85-солаи Коллеҷи омӯзгорӣ Навободро дар бар мегирад⁴. Муаллиф фаъолияти коллеҷро дар солҳои истиқлолият таҳқиқ намуда, мушкилиҳои солҳои аввали истиқлолият ва зина ба зина мустаҳкам шудани базаи моддӣ-техникии онро таҳлил кардааст. Инчунин дар асар маълумот доир ба омӯзгороне, ки солҳои тӯлонӣ дар коллеҷ хизмат кардаанд оварда шудааст.

¹ Диёри ошноӣ ва рӯшноӣ. - Душанбе: АВА, 2006. – 324 с.

²Наботов Н. Тоҷикобод диёри файзбор / Н. Наботов, Б. Абдусатторов. – Душанбе: Эр-граф, 2006. – 212 с.

³ 10-соли Тоҷикобод. – Тоҷикобод.2001. – 22 с.; Абдусатторов Б. Файзи Тоҷикобод / Б.Абдусатторов.– Душанбе: Матбуот, 2003. – 32 с.

⁴ Шодӣ М. Боргоҳи маърифат / М.Шодӣ. – Душанбе, 2018.– 102 с.

Асари дигар, ки ба фаъолияти Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт бахшида шудааст, китоби Мирзохоҷаи Пирзод ва Тӯйҷӣ Мирзод аст, ки зери унвони “Даргоҳи маърифат” таълиф шудааст. Гарчанде ин асар ба фаъолияти ДОТ дар ноҳии Рашт бахшида шудааст, дар он инчунин доир ба шахсиятҳои шинохтаи Раштонзамин ва мақолаҳои методиву илми устодон маълумотҳои зарурӣ гирд оварда шудаанд.

Солҳои охир дар бораи олимону омӯзгорон, ходимони сиёсӣ ва дигар шахсиятҳои таърихии Раштонзамин китобу асарҳои зиёде таълиф шудаанд¹.

Дар миёни онҳо китоби калонҳаҷми М. Амирбековро махсус таъкид кардан мумкин аст². Муаллиф дар ин китоб дар бораи 39 тан аз шахсиятҳои мӯътабари Раштонзамин маълумот овардааст. Китоб аз VI боб иборат буда, вобаста ба самти фаъолияти шахсиятҳо тақсимбандӣ шудааст: арбобони барҷастаи давлатӣ, суҳанварон, устодони ҳунар, олимон, ходимони ҳизбӣ, қаҳрамонони ҷанг ва меҳнати Раштонзамин.

Доир ба ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт суҳанронӣ ва баромадҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Дар онҳо факту рақамҳо ва ҳулосаҳои зарурӣ доир ба ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт, ҳолисона оварда шудаанд³.

¹ Амирбеков М. Фарзандони Раштонзамин / М. Амирбеков. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 488 с.; Аҳмадзода М. Нақши ёдгори Раштонзамин / М. Аҳмадзода. – Душанбе: Шучоён, 2010. – 288 с.; Хушов М. Омӯзгорони Рашт / М. Хушзод, Н. Дилоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 207 с.; Маҳмуди Ш. Ноширони маориф дар Рашт (охири асри XIX ва ибтидои асри XIX) / Ш. Маҳмуди. – Душанбе: Илм, 2008 с.; Омӯзгор, муҳаққиқ ва инсони нақӯкор аз Раштонзамин. – Душанбе: Сифат, 2014. – 94 с.; Мунаввар Шогадоев – арбоби барҷастаи давлати Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 1998. – 88 с.; Хуш А. Шуриши Усмон / А. Хуш. – Душанбе: Адиб, 2008. – 111 с.; Масов Р.М. Весеаджикский староста / Р.М. Масов // Нусратулло Махсум. Речи, доклады, статьи и материалы о его жизни и деятельности. – Душанбе: Дониш, 2000. – С. 3-20; Нусратулло Махсум. Речи, доклады, статьи и материалы его жизнедеятельности / сост.: Р.А. Абулхаев, Н.Б. Хотамов, Х.М. Мухаббатов. – Душанбе: Дониш, 2000. – 228 с.

² Амирбеков М. Фарзандони Раштонзамин / М. Амирбеков. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 486 с.

³ Пешвои миллат ва рушди Раштонзамин. – Душанбе: Бухоро, 2017. – 261 с.; Пешвои миллат ва рушди ноҳияи Рашт. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 360 с.; Водии Рашт мулки пурфайз аст / Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо мардуми ноҳияи Рашт, 25 сентябри соли 2013 //

Ҳамин тариқ, омӯзиши таърихнигории мавзӯи таҳқиқотӣ муаллифро ба ҳулосае овард, ки новобаста аз китобу мақолаҳое зиёде, ки ба даврони истиқлолият бахшида шудаанд, то имрӯз таҳқиқоти алоҳидае, ки ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистонро, дар солҳои истиқлолият, инъикос намояд, хеле кам вучуд дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ.

Диссертатсияи мазкур дар чорҷӯбаи татбиқи нақшаи дурнамои шӯъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 дар мавзӯи “Таърихи халқи тоҷик, қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои хоси раванди таърихӣ (давраи муосир)” омода гардидааст.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиши ҳамаҷониба ва инъикоси мушкилоти ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт дар тӯли солҳои соҳибистиклолӣ, чамъбасти таҷрибаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои чамъиятии минтақа, ҷумҳурӣ ва инчунин ташкилотҳои байналмилалӣ дар ҳалли ғаврии мушкилоти минтақа ва нишон додани чараҳои татбиқи онҳо дар соҳаи иҷтимоӣ мебошад.

Бо дарназардошти мақсади зикршуда дар диссертатсия **вазифаҳои зерин** гузошта мешаванд:

Оинаи Рашт. – 2013. – №33. – С.1-2; Шукри неъмат шукри ваҳдат, шукри Пешвои Кабир // Оинаи Рашт. – 2013. – №28. – С.2-3; Тоҷикистонро ба кишвари пешрафта табдил диҳем / Суханронии Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Нуробод, 25 сентябри соли 2016 // Нури Нуробод. – 2016. – №19-20. – С.1-2; Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи ваҳдати миллии дар ноҳияи Рашт // <http://base.mmk.tj> // Санаи мурочиат: 22.11.2019; Суханронӣ дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Тоҷикобод (26.09.2016) // <http://www.president.tj>; Суханронӣ дар мулоқот бо фаъолону сокинони ноҳияи Сангвор (25.09.2016) // <http://www.president.tj>; Суханронӣ дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Тавилдара (26.09.2013) // <http://www.president.tj> ва ғ.

- ошкор намудани заминаҳо ва сабабҳои бӯҳрони иқтисодиву иҷтимоии навоҳии водии Рашт дар солҳои аввали истиқлолият;
- таҳқиқ ва муайян кардани омилҳои суғурта таракқи кардани саноат, мушкилот ва дурнамои он дар минтақа;
- омӯхтани чараҳои рушди соҳаи кишоварзии водии Рашт дар солҳои истиқлолият;
- шарҳи вазъ ва рушди минбаъдаи низом (система)-и тандурустӣ;
- муайян кардани зарурияти ислоҳоти мактабу маориф дар даврони истиқлолият, мушкилот ва монеаҳои соҳа;
- баррасии нақши фондҳои гуногуни сармоягузорӣ ва соҳибкорони маҳаллӣ дар рушди бахшҳои иқтисодӣ ва фарҳанги минтақа;
- муайян намудани нақши муассисаҳои фарҳангӣ дар боло бурдани маърифатӣ аҳоли;
- баррасии имконоти сайёҳии водии Рашт, мушкилот ва дурнамои он.

Объекти таҳқиқоти диссертациониро таърихи навтарини навоҳии водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Предмети таҳқиқоти диссертационӣ – ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт дар солҳои истиқлолият (1991-2021) мебошад, ки дар муқоиса ба дигар манотиқи ҷумҳурӣ дорои хусусиятҳои худ аст.

Навоварии илмӣ қор дар он аст, ки бори аввал дар таърихнигории ватанӣ вазъи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ, бо ҷалби доираи васеи адабиёту сарчашмаҳои мӯътамад ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст.

Бори аввал ба рӯйдодҳо ва далелҳои марбут ба таърихи ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт, дар солҳои истиқлолият, баҳои воқеӣ дода мешавад.

Дар ин замина, хулосаҳои дар мундариҷаи диссертатсия мавҷудбударо муаллиф бо назардошти самаранокии онҳо барои ҳалли мушкилоти иҷтимоии соҳа баровардааст.

Ҳамин тавр, масъалаҳои зерин ба сифати наwgонии илмӣ дар диссертатсия муайян карда мешаванд:

- замина ва сабабҳои бӯҳрони иқтисодиву иҷтимоии навоҳии водии Рашт дар солҳои аввали истиқлолият таҳқиқ гардид;
- омилҳои суғт тараққӣ кардани саноат, мушкилот ва дурнамои он дар минтақа омӯхта шуд;
- бори нахуст рушди соҳаи кишоварзии водии Рашт, мушкилот ва дурнамои он таҳлил гардид;
- вазъ ва рушди минбаъдаи низом (система)-и тандурустӣ таҳқиқ карда шуд;
- бори аввал зарурияти ислоҳоти мактабу маорифи навоҳии водии Рашт дар даврони истиқлолият, ба риштаи таҳқиқ кашида шуд;
- нақши муассисаҳои фарҳангӣ дар боло бурдани маърифатӣ аҳоли муайян карда шуд;
- имконоти рушди сайёҳии водии Рашт, мушкилот ва дурнамои соҳа таҳқиқ карда шуд.

Чаҳорчӯбаи хронологии таҳқиқот даврони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон – солҳои 1991-2021-ро дар бар мегирад. Ин марҳалаи тағйиротҳои куллӣ дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Ин марҳала сарфи назар аз рӯйдодҳои фочиабори ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) – талафоти зиёди ҷонӣ, моддӣ ва маънавӣ, дар ҳаёти ҷумҳурӣ ва хосатан навоҳии водии Рашт аҳамияти калони илмӣ дорад. Дар ин марҳала Тоҷикистон ба истиқлоли комил соҳиб гардида, дар арсаи байналмилалӣ мақоми хоса пайдо кард ва барои рушди иҷтимоиву иқтисодии мамлакат заминаи мусоид фароҳам оварда шуд.

Вобаста ба ин, зарур аст, ки дар асоси таҳлили воқеъбинонаи мушкилоти фарогири ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт дар давраи истиқлолияти ҷумҳурӣ ҳамаҷониба омӯхта шавад.

Доираи ҷуғрофӣ таҳқиқотро ноҳияҳои Рашт, Лахш, Нуробод, Тоҷикобод ва Сангвори водии Рашт ташкил медиҳад.

Методологияи таҳқиқот. Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ усулҳои умумиилмӣ ва махсуси илмӣ-таърих истифода шуданд. Дар таҳқиқот усулҳои диалектикӣ, таърихӣ, мантиқӣ, системавӣ, функционалӣ, иҷтимоӣ, меъёрию мантиқии таҳлили илмӣ, истифода шудаанд.

Азбаски диссертатсия чанбаи таърихӣ дошта ба таърихи ҳаёти иҷтимоиву иқтисоди ва фарҳангии водии Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият, бахшида шудааст, дар он усулҳои таърихӣ, аз ҷумла таърихӣ-мантиқӣ ва таҳлили иҷтимоӣ-таърихӣ, хронологӣ ба таври васеъ истифода шудаанд. Онҳо имкон доданд, ки хусусиятҳо, тамоюл, қонуниятҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии водии Рашт муайян карда шавад.

Пойгоҳи сарчашмаиносии таҳқиқоти диссертатсиониро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- А). Маводҳои бойгонӣ.
- Б). Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва стратегияву барномаҳои давлатӣ.
- В). Матбуоти даврӣ.
- Г). Сарчашмаҳои интернетӣ.

А). Дар диссертатсия маводҳои бойгонӣ, аз ҷумла Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Фондҳои 1483,1469,360); Филиали Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт; Бойгонии ҷорӣи Вазорати маориф ва илм, Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон; Бойгонии ҷорӣи Мақомоти ҳокимияти иҷроияи маҳаллӣ дар ноҳияҳои Рашт, Тоҷикобод, Нуробод, Сангвор, Лахш истифода шудаанд. Аз бойгонии мазкур сарчашмаҳои дасти аввал, ҳосатан ҳисоботу ҳулоса, қарору фармонҳо, лоиҳа ва дигар маводҳо истифода шуданд, ки қисми бештараш бори аввал ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст.

Б). Чи тавре ба мо маълум аст баъди эълони истиқлолияти давлатӣ дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии мамлакат дигаргуниҳои кулӣ ба миён омада, кишвар роҳи нави тараққиётро пеш гирифт. Зина ба зина ин таҳаввулот аз лиҳози ҳуқуқӣ ба расмият дароварда мешуд. Дар ин раванд садҳо кодексу қонунҳо ва дигар санаду фармонҳо қабул шуда, он қисмате, ки ба мавзӯи мавриди таҳқиқ марбут буд дар рисола истифода шудаанд. Ба ин қатор пеш аз ҳама Конститутсия, кодексҳо, қонунҳо, фармонҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ ҳуқуқиро шомил кардан мумкин аст. Инчунин ба ин ғуруҳи сарчашмаҳо “Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030”, “Барномаи миёнамӯҳлати рушд барои солҳои 2016-2020”, барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии навоҳии Рашт ва ғайраро шомил намудан мумкин аст.

В). Ғуруҳи дигари сарчашмаҳоро матбуоти даврӣ ташкил медиҳад, ки дар он раванди дигаргуниҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангӣ инъикос шудааст. Дар рафти таҳқиқот рӯзнома ва маҷаллаҳои “Ҷумҳурият”, “Минбари халқ”, “Asia plus”, “Самак”, “Бочу хироч”, “Адабиёт ва санъат” “Тоҷикистон” “Садои мардум”, “Қавонони Тоҷикистон”, “Фараж” “Бонувони Тоҷикистон” “Энергетика ва саноат” “Молия ва ҳисобдорӣ” “Илм ва ҳаёт” истифода гардидаанд. Зимни таҳқиқот дар баробари маҷаллаву рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ рӯзномаҳои маҳаллӣ, ба монанди “Ҳақиқати Комсомолобод” “Паёми Тоҷикобод”, “Нӯри Нӯробод”¹ “Оинаи Рашт”, “Мавҷи Хингоб”, “Қаротегин” истифода шудаанд.

Г). Дар таълифи диссертатсия маводҳо аз сомонаҳои интернетии дохиливу хориҷӣ, аз ҷумла сомонаҳои вазорату идораҳои давлатӣ: Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии

¹ Рӯзномаи мазкур бори аввал соли 1948 бо номи “Ҳақиқати Комсомолобод” нашр шуда буд, солҳои 1995-2003 бо номи “Садои Дарбанд” ва аз соли 2003 ин ҷониб бо номи “Нури Нуробод” нашр мешавад.

Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сомонии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ истифода шудаанд.

Дар рафти таҳқиқот маҷмӯаҳои оморӣ, аз ҷумла маҷмӯаҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: 1) “Минтақаҳои Тоҷикистон”; 2) “Тоҷикистон дар рақамҳо”; 3) “Тоҷикистон ва минтақаҳо”; 4) “Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ” ва ғайра низ истифода шуданд.

Муқаррароти зерин ба ҳимоя пешниҳод мегардад:

- Ибтидои солҳои 90-уми қарни ХХ дар таърихи Тоҷикистон давраи ниҳоят мураккаб ва ҳамзамон тақдирсоз буд, зеро баъди эълони истиқлоли давлатӣ бо таъсири қувваҳои хориҷиву дохилӣ кишвар ба ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ кашида шуд, ки дар натиҷа анқариб ҳама соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат хароб гардиданд. Новобаста ба ин, ин давра марҳилаи муҳим, мураккаб ва тазоди гузариш ба низоми нави иқтимоию иқтисодӣ, ба ҳисоб мерафт;
- Қатъи назар аз мавҷудияти захираҳои бузург ва иқтидорҳои маҳаллӣ соҳаи саноат дар навоҳии водии Рашт на он қадар рушд ёфтааст. Ин ҳолат дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ низ ба ҷашм мерасид. Ҳамзамон рушди корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ ва ба роҳ мондани коркарди маҳсулоти саноатӣ дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ метавонад ба таъмин намудани аҳоли ба ҷои қори доимӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ, ки яке аз мушкилоти асосии минтақа аст, мусоидат кунад. Ба иқтидори пуррааш ба қор даромадани НБО-и Роғун норасоии қувваи барқро пурра аз миён бурда, барои рушди саноат дар навоҳии водии Рашт шароити мусоид фароҳам хоҳад овард;
- Водии Рашт минтақаи кишоварзӣ аст ва аксарияти мардум ба деҳқонӣ машғуланд. Фӯрупошии ИҚШС ва ҷанги шаҳрвандӣ ба ин соҳа низ таъсири амиқ расонид, ки дар натиҷа садҳо ҳазор га заминҳо ба шӯразор табдил ёфта, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ коҳиш ёфт. Бо амалӣ

шудани стратегияву барномаҳо ва қарору фармонҳои Ҳукумати мамлакат соҳаи кишоварзӣ дубора эҳё шуда дар 14-соли охир майл ба рушд дорад;

- Таҳлили вазъи тандурустӣ дар водии Рашт нишон медиҳад, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ соҳа ба мушкилоти ҷиддӣ мувоҷеҳ шуда, фаъолияти қисми зиёди беморхонаву нуқтаҳои тиббӣ ва дорухонаҳо фалаҷ гардида ё тамоман хароб шуданд. Табибону кормандони соҳа тарқи касби худ карданд, ки ин вазъияти соҳаро боз ҳам мураккаб намуд.

Баъди истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ Ҳукумати мамлакат барои барқарорсозии муассисаҳои тандурустӣ нақшаву барномаҳои алоҳидаро роҳандозӣ намуд, ки дар натиҷа натавонанд муассисаҳои харобгаштаи соҳа барқарор карда шуданд, балки садҳо муассиса, дорухона ва нуқтаҳои тиббии нав бунёд гардидаанд;

- Азбаски замони муосир замони дастовардҳои бузурги илмӣ-техникӣ ва кашфиётҳои навини хиради инсонӣ мебошад, роҳ ба сӯи онҳо танҳо аз мактабу маориф ва сиёсати дурусти давлату ҳукумат дар ин самт ибтидо мегирад. Новобаста аз хисороти ҷанги шаҳрвандӣ ва таассуби мазҳабӣ дар солҳои истиқлолият қорҳои зиёде дар рушди маорифи навоҳии водии Рашт анҷом дода шуданд.

- Дар солҳои соҳибистиклолӣ новобаста аз вазъи мураккаби солҳои 90-ум аз рӯзҳои аввали истиқлолият ба соҳаи фарҳанг тавачҷӯҳи хоса зоҳир карда шуд. Дар ин солҳо (1991-2021) фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симони маънавии халқ, муттаҳидсозандаи нерӯҳои ақлониву зеҳнӣ, баёнгари таърихи гузаштаву муосир, анъанот, одоби ахлоқи ҳамида ва дигар муқаддасоти миллӣ дар ҷомеа мақоми арзанда касб намуда, бо шарофати сулҳу оромӣ ва ваҳдати миллӣ, баҳри фароҳам овардани фазои мусоиди меъёри - ҳуқуқӣ ҷиҳати фаъолияти пурсамари муассисаҳои фарҳангии навоҳии водии Рашт ва ҳаллу фасли маҷмӯи мушкилоти мавҷудаи соҳа як силсила қонун ва барномаҳои давлатӣ ба

тасвиб расиданд, ки ба рушду такомули фарҳанги миллӣ такони бузург бахшиданд;

- Рушди иқтисодии водии Рашт дар баробари кишоварзӣ ва коркарди канданиҳои фойданок аз фаъолияти сайёҳӣ низ вобастагӣ дорад. Бахусус барои сайёҳии фарҳангӣ, “экотуризм” ва сайёҳии экстремалӣ дар водӣ тамоми имкониятҳо вучуд доранд.

Аҳамияти амалии диссертатсия аз он иборат аст, ки маводи дар он мавҷудбуда минбаъд дар навиштани асарҳои махсуси бунёдӣ оид ба таърих ва таърихнигории таърихи халқи тоҷик истифода шуда метавонад. Тавсияҳои илмӣ дар рисола мавҷудбударо мақомоти давлатӣ барои таҳияи барномаҳои нав барои рушди минбаъдаи соҳаҳои ҷудоғонаи хочагии халқи минтақа метавонанд истифода баранд. Муқаррароти асосии диссертатсия дар таҳияи курси лексияҳо ва хондани курсҳои махсус оид ба таърихи халқи тоҷик барои донишҷӯёни мактабҳои олии метавонад хизмат кунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар он аст, ки ӯ дар асоси шумораи зиёди маводҳои бойгонӣ, матбуоти даврӣ ва адабиёти нашргардида доир ба ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт, дар соҳаи истиқлолият, таҳқиқоти маҷмӯиро анҷом додааст. Натоиҷи таҳқиқоти мазкур, аз ҷумла хулосаҳои илмӣ, наwgониҳои илмӣ, муқаррароти ба ҳимоя пешниҳодшаванда ва тавсияҳои ҷанбаи амалидошта бевосита аз ҷониби муаллиф таҳия, баррасӣ ва собит карда шудаанд.

Апробатсияи кор. Диссертатсия дар ҷаласаи васеи шӯъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ муҳокима гардида ба ҳимоя пешниҳод карда шуд (суратмаҷлиси №11 аз 24.11.2020).

Муқаррароти умумӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар 8 мақолаи илмӣ муаллиф, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба нашр расиданд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 204 саҳифаи матни компютерӣ таълиф гардида, аз муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса, рӯйхати сарчашма ва адабиёти истифодашуда (бо 294 номгӯй) иборат аст.

БОБИ I. ВАЪЪИ ИЪТИМОЙ-ИЪТИСОДИИ ВОДИИ РАШТ ДАР СОЛЪОИ ИСТИЪЛОЛИЪТ (1991-2021)

1.1. Ваъъи саноат: мушкилот ва дурнамои он

Оғози солҳои 90-уми қарни ХХ дар таърихи Тоҷикистон давраи ниҳоят мураккаб ва ҳамзамон тақдирсоз буд, зеро баъди эълони истиқлолияти давлатӣ бо таъсири қувваҳои хориҷиву дохилӣ кишвар ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашида шуд, ки дар натиҷа қариб ҳама соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат хароб гардиданд. Новобаста ба ин, ин давра марҳилаи муҳим, мураккаб ва тазоди гузариш ба низоми нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ба ҳисоб мерафт. Монеа ва мушкилоти дар самти саноати ҷумҳурӣ ба амал омада сабабҳои худро дошт, ки ин пеш аз ҳама ба қанда шудани робитаҳои иқтисодӣ бо давлатҳои собиқ ИҚШС ва минтақаҳои ҷудогонаи мамлакат рабт дошт. Ин раванд пайомадҳои зиёди манфиро барои ҷумҳурӣ ва манотиқи алоҳидаи он ба бор овард.

Ваъъи саноати минтақаи Раштро, наметавон бе равандҳо, монеаҳои ваъъи саноати ҷумҳурӣ ва сиёсати ҳукумати мамлакат дар ин марҳала объективона таҳқиқ намуд. Аз ин рӯ меҳостем ваъъи саноати водии Раштро дар солҳои 90-ум, дар доираи саноати ҷумҳурӣ инъикос намоем. Яке аз муҳимтарин самтҳои сиёсати иқтисодии ҳукумати Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ ин ғайридавлатӣ ва хусусигардонии корхонаҳои саноатии мамлакат ба ҳисоб мерафт. Ҳадафи асосии ин сиёсат даст кашидан аз корхонаҳои зиёновар ва аз ҳолати бӯҳронӣ баровардани саноати мамлакат унвон шуда буд. Бояд қайд намуд, ки ин раванд ҳоси танҳо Тоҷикистон набуда, анқариб ҳамаи ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ чунин сиёсатро пеш гирифта буданд.

Ҳанӯз то эълони истиқлолияти давлатӣ Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон моҳи феввали соли 1990 Қонун «Дар бораи ғайридавлатӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ»-ро қабул намуд, ки қадами аввалин дар самти хусусигардонӣ ба ҳисоб мерафт. Ин воқеа яке аз омилҳои

асосии азнавсозии иқтисодӣ дар мамлакат гардид¹. Барои боз ҳам фарохтар гузаронидани азнавсозии иқтисодӣ якчанд санадҳои меъёриву ҳуқуқии дигар: «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи сармояи хориҷӣ», «Дар бораи муфлисшавӣ» ва ғайра, қабул гардиданд².

Аз рӯи маълумоти профессор Ҳотамов Н.Б. дар ибтидои солҳои 90-ум дар ҷумҳурӣ 102 268 объектҳои давлатӣ мавҷуд буданд, ки аз рӯи нақша бояд 70 375-тои он хусусӣ гардонида шуда, 2893-тои он моликияти давлатӣ боқӣ мемонд. 1519 объекти боқимонда танҳо бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дигар навъи моликият табдил дода мешуданд. Маблағи умумии объектҳои номбурда зиёда аз 50 млрд. доллари амрикоиро ташкил меод³.

Солҳои 1991-1996 раванди хусусигардонии саноати ҷумҳурӣ хеле суст сурат мегирифт. Дар навоҳии минтақаи Рашт бошад бо сабаби мураккабии вазъи сиёсӣ қариб коре дар ин самт анҷом дода нашуд. Дар ҷумҳурӣ соли 1995 97,7% моликият ҳамоно давлатӣ буд. Аз рӯи таҳлили маводҳои ҳисоботии роҳбарони навоҳии водии Рашт чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки ин рақам дар минтақа бештар буд.

Соли 1995 Ҳукумати мамлакат Барномаи азнавсозии иқтисодиро барои солҳои 1995-2000-ум қабул намуд. Вазифаи асосӣ дар барнома ҳамоно хусусигардонии моликияти давлатӣ, аз ҷумла муассисаҳои саноатӣ, ба ҳисоб мерафт. Бояд хотиррасон намуд, ки дар ин марҳала дар минтақаи Рашт бевосита амалҳои ҷангӣ сурат мегирифтанд ва ҳукумат имкони зери назорати худ гирифтани раванди хусусигардониро надошт. Маҳз барои ҳамин аз ҷониби ашхоси ҷудоғона ғасби моликияти давлатӣ, пурра ба манфиати шахсӣ истифода намудани маҳсулоти баъзе корхонаҳои саноатӣ, дуздӣ ва ғорати моликияти давлатӣ мушоҳида

¹ Хотамов Н.Б. Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006) / Н.Б.Хотамов. – Душанбе; 2008.– С.19.

² Отчёты: Становление и развитие частного сектора в Республики Таджикистан //Текущий архив Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. – 2004.– Л.23.

³ Отчёты: Становление и развитие частного сектора в Республики Таджикистан //Текущий архив Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. – 2004.– Л.23.

мешуд. Ин падидаҳои манфӣ раванди амалишавии қонунҳои ҳукумати мамлакатро, ки ба азнавсозии иқтисодӣ, баҳусус саноат равона шуда буданд, боз ҳам душвор мекард¹.

Ин раванд баъди ба имзо расидани «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» 27 июни соли 1997 тағйир ёфт, зеро вазъи сиёсии мамлакат то ҷое муътадил гардид. Дар ин муддат ба Қонун «Дар бораи ғайридавлатӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ» як қатор тағйиру иловаҳо ворид карда шуда, он дар таҳрири нав моҳи майи сол 1997 аз ҷониби парлумони мамлакат қабул гардид. Илова бар ин, Қарори ҳукумат аз 18 июли соли 1997, «Доир ба тартиби табдилдиҳии корхонаҳои давлатӣ ба ҷамъиятҳои сахҳомӣ» қабул шуд. Дар санадҳои меъёри-ҳуқуқии қабулкардаи парлумон ва ҳукумат моликияти давлатӣ, хусусӣ ва сахҳомӣ ба таври возеҳу равшан муайян карда шуданд. Раванди хусусигардонӣ дар ҷумҳурӣ якранг сурат нагирифта, дар манотиқи ҷудогонаи кишвар хусусиятҳои худро дошт (ниг. ба ҷад. №1).

Ҷадвали №1

Шумораи объектҳои хусусигардонидашудаи ҷумҳурӣ дар солҳои 1992-2001².

Сол	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Шум. объектҳои Давлатӣ	657	124	331	304	434	696	1264	1537	648	614
Моликияти хусусӣ	339	46	184	117	416	485	1215	1512	648	
Моликияти коллективӣ	318	78	147	178	18	207				
Ҷамъиятҳои сахҳомӣ						4	49	25		

Чи тавре аз таҳлили ҷадвали мазкур бармеояд раванди коҳиши хусусигардонии моликияти давлатӣ ба солҳои 1992-1996 рост меояд, ки бо вазъи мураккаби ҷамъиятиву сиёсии мамлакат, ки дар натиҷаи ҷанги

¹ Наботӣ Н. Раштонзамин / Н.Наботӣ, М.Олимов. – Душанбе:Деваштич, 2008.– С.507-529; Диёри Ошноӣ ва рӯшноӣ. – Душанбе: АВА, 2006.- С.17-22.

² Отчёты: Становление и развитие частного сектора в Республики Таджикистан //Текущий архив Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. – 2004. – Л.24-26.

шаҳрвандӣ ба амал омада буд, рабт дошт. Шурӯъ аз соли 1997, ки вазъияти сиёсии мамлакат муътадил гардид, имконоти бештар барои амалисозии сиёсати хусусигардонӣ дар кишвар фароҳам омад. Ин раванд пеш аз ҳама ба минтақаи Рашт рабт дошт.

Дар таърихи хусусигардонии мамлакат соли 2001 соли хотимавӣ буд, зеро «Стратегияи миёнамӯҳлати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1998-2001» хотима ёфт. Маҳз дар ҳамин сол дар музојада ва тендерҳо 417 иншоот (объект), аз ҷумла 342 объекти хурд 72 объекти миёна ва калон фурӯхта шуданд¹.

Ҳамин тавр, ҳаҷми умумии объектҳои хусусигардонидашуда то соли 2001 6 609 ададро ташкил намуд, ки дар маҷмӯъ 40% моликияти давлатиро дар бар мегирифт. Далелҳои овардашуда ба ҳеҷ ваҷҳ маънои хотимаи хусусигардониро дар кишвар нашошта, баракс оғози марҳалаи навро дар назар дорад. Асосан дар ин давра милликунони объектҳои хурду миёна қариб ба охир расида, милликунони объектҳои бузург шурӯъ мешавад. Масалан соли 2005 дар ҷумҳурӣ 670 объект хусусӣ гардонидашуда шуд ва шумораи умумии иншоотҳои хусусигардонидашуда ба 8708 адад расид. Раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ, бахусус саноатро дар бар мегирифт. Масалан, аз соли 1991 то 2005 танҳо муассисаҳои саноатӣ - 351; сохтумон 307; нақлиёт ва алоқа 269; тичоратӣ 2554 ададро ташкил доданд².

Раванди хусусигардонии корхонаҳои саноатӣ ба ҳама минтақаҳои ҷумҳурӣ хос буд. Масалан, танҳо дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, ки навоҳии минтақаи Рашт ба он шомил аст, шумораи объектҳои хусусигардонидашуда 1072 ададро ташкил намуданд³. Албатта аз ин шумора як фоизи ночизи он ба минтақаи Рашт марбут буд, зеро дар замони Шӯравӣ ва минбаъд низ дар ин минтақа, вобаста ба мавқеи

¹ Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., 2017.– 96 с.

² Таджикистан: 15 лет государственной независимости. Статистический сборник.– Душанбе, 2006. – С.222; Тоҷикистон: 25-соли Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе, 2016. – 488 с.

³ Отчёты: Становление и развитие частного сектора в Республики Таджикистан //ТА ЦСИ при Президенте РТ.– 2004.– Л.29-30.

чуғрофӣ ва имкониятҳояш, кишоварзӣ бештар тараққӣ ёфта буд. Шумораи корхонаҳои саноатии минтақа, ки дар бораашон баътар гуфта мегузарем, дар муқоиса ба дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ночиз буданд.

Раванди хусусигардони моликияти давлатӣ монеа ва хусусиятҳои хоси худро дошт. Пеш аз ҳама, ҳадафи хусусигардонӣ ин ҷалбӣ сармои хориҷӣ ба иқтисодӣ кишвар ва азнавсози он, бахусус саноати минтақаҳои ҷудогонаи мамлакат буд. Аммо мутаассифона сармоягузори хориҷӣ ба кишвари мо тавачҷӯҳи зарурӣ зоҳир накарданд. Ба назари мо ин пеш аз ҳама ба вазъи номуътадили мамлакат ва ҷумҳурии ҳамсоя - Афғонистон рабт дошт.

Аз тарафи дигар, хусусигардони моликияти давлатӣ мебоист вазъияти мураккаби иқтисодии кишварро бартараф намуда, аз ҳисоби объектҳои хусусигардида даромаднокии буҷаи давлатро афзун мекард. Аммо ин мақсад низ бо сабабҳои зерин амалӣ нашуд:

1. Дар кишвар барои ғайридавлатӣ ва хусусигардони моликияти давлатӣ, ба монанди дигар кишварҳои собиқи Шӯравӣ, солҳои 1992-2005 заминаи ҳуқуқии мусоид фароҳам оварда нашуд;
2. Дар рафти амаликунии сиёсати хусусигардонӣ ба камбудии ҷиддӣ роҳ дода шуд, махсусан дар марҳалаи аввали ин маърака. Масалан, бисёр объектҳои давлатӣ бо нархи арзон ва бе назардошти беқурбшавии пул фурӯхта шуданд. Аз тарафи дигар, дар рафти хусусигардонӣ бештари шахрвандони кишвар дар канор монданд. Дар бештари ҳолатҳо харидорони моликияти давлатӣ ашхосе буданд, ки ба корхона ё муассисаи харидашон ҳеҷ иртиботе надоштанд¹.

¹ Ҳисоботи кумитаи иҷроияи ноҳия аз 23.07.1991 то 22 январи соли 1992 ва вазифаҳои барои соли 1992 //ФБМДҚТНР. Ф.4. Н.1. Б.10. В.71-81; Маърузаи ҳисоботи раиси ноҳияи Тоҷикобод рафиқ Идиев М.И. дар иҷлосияи сеюми вакилони халқи ноҳия аз 4.10.1995 //ФБМДҚТНР. Ф.4. Н.1. Б.28. В.67-78; Дар бораи ҳисоботи комитети иҷроияи Шӯрои депутатҳои халқи ноҳияи Ғарм дар давраи ҳисоботи соли 1994 //ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.6. Б.33. В.7-11, 14-18; Ҳисоботи Кумитаи иҷроияи шӯрои депутатҳои халқи ноҳияи Комсомолобод дар соли 1994 ва вазифаҳои барои соли 1995 //ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.2. Б.112. В.1-35; Маърузаи ҷонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқи ноҳияи Ҷиргатол Самадов Сайдахмад дар сесияи 12-ум, даъвати 21-уми маҷлиси вакилони халқи ноҳия “оид ба нақшаҳои хоҷагии халқ дар соли 1994” //ФБМДҚТНР. Ф.6. Н.1. Б.118. В.40-43.

Илова бар ин, дар ҷумҳури ҳолатҳои зиёди қонунвайронкунӣ дар рафти хусусигардонӣ мушоҳида мешуд. Барои мисол, танҳо дар соли 2001 қормандони ҳифзи ҳуқуқ 112 ҷиноятро дар ин самт ошқор карданд. Ин қонуншиканиҳо дар хариду фуруш, ғасби моликияти давлатӣ ва ғайра мушоҳида мешуданд¹.

Ҳамин тавр, рафти хусусигардонии қорхонаҳои давлати дар ҷумҳури ва дар манотиқи ҷудоғонаи он талаби замон ва мувофиқ ба иқтисоди бозаргонӣ буд, аммо дар ҷумҳурии мо он дар шароит ва вазъияте гузаронида шуд, ки вазъи сиёсии мамлакат номусоид буд. Аз ин истифода намуда баъзе мансабдорони давлатӣ ва ашхоси ҷудоғона ба ҷойи хусусигардонӣ ба ғасби моликияти давлатӣ даст заданд ва ё бо роҳу васоити дигар онро ба манфиати шахсиашон ҳал намуданд. Ба назари муаллиф агар ин раванд каме баъдтар, бо беҳтар шудани вазъи сиёсии мамлакат гузаронида мешуд, шояд паёмадҳои он ин қадар зиёновар намешуд. Аз тарафи дигар маблағи ба дастмада метавонист дар эҳёи объектҳои бузург ва аҳамияти стратегӣ дошта истифода шавад.

Дар асоси санадҳои меъёри ҳуқуқии қабулкардаи Ҳукумати мамлакат дар ибтидои солҳои 90-ум дар ҷумҳури низоми ягонаи саноат хотима ёфта, ба ҷойи он шаклҳои нави моликият: қорхонаҳои хусусӣ, коллективӣ, саҳҳомӣ ва муштарақ ба вуҷуд омаданд. Дар натиҷаи ин сиёсат қорхонаҳои давлатӣ сол аз сол кам гардида, ба ҷойи онҳо қорхонаҳои типӣ нав пайдо шуданд.

Барои мисол, дар соли 2000-ум қорхонаҳои давлатӣ 13,5%, қорхонаҳои ғайридавлатӣ 66% ташкил доданд. Дар ҷумҳури раванди мутобиқсозии саноат бо талаби замони муосир сурат намегирифт. Маҳсулоти истехсолкардаи қорхонаҳои саноатии мамлакат бо маҳсулоти

¹ Маърузаи ҳисоботии ноҳияи Тоҷикобод рафиқ Идиев М.И. дар иҷлосияи сеюми вакилони халқи ноҳия аз 4.10.1995 //ФБМДҚТНР. Ф.4. Н.1. Б.28. В.67-78; Дар бораи ҳисоботи комитети иҷроияи Шӯрои депутатҳои халқи ноҳияи Ғарм дар давраи ҳисоботии соли 1994 //ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.6. Б.33. В.7-11, 14-18; Ҳисоботи Қумитаи иҷроияи шӯрои депутатҳои халқи ноҳияи Қомсомолобод дар соли 1994 ва вазифаҳо барои соли 1995 //ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.2. Б.112. В.1-35; Маърузаи ҷонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқи ноҳияи Ҷирғатол Самадов Сайдахмад дар сессияи 12-ум, даъвати 21-уми маҷлиси вакилони халқи ноҳия “оид ба нақшаҳои хоҷагии халқ дар соли 1994” //ФБМДҚТНР. Ф.6. Н.1. Б.118. В.40-43.

саноатии аз хориҷ воридшаванда рақобат карда наметавонист. Ин раванд боиси муфлис ва барҳам хурдани корхонаҳои зиёди саноатӣ гардид. Масалан соли 1997 истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 32,3% дараҷаи соли 1990-ро ташкил дод, ки ин хеле нишондиҳандаи паст ба ҳисоб мерафт¹.

Дар тамоми навоҳии минтақаи Рашт бо мақсади хусусигардонии моликияти давлативу ҷамъиятӣ кумитаҳои амвол таъсис дода шуд. Дар минтақаи Рашт, ки солҳои ҷанги шаҳрвандӣ амалиётҳои ҷангӣ сурат гирифтанд, саноати бе ин ҳам начандон рушдфтои минтақа пурра хароб гардид ва ё дар рафти хусусигардонӣ қисме ғасб, қисми дигар аз кор боз монданд. Бинобар ин ҳукумати мамлакат баъди муътадил гардидани вазъи сиёсии минтақа барои барқарорсозии саноат баъзе чораҳо андешид.

Аз сабаби ночиз будани маҳсулоти истеҳсолии корхонаҳои навоҳии водии Рашт дар маҷмуаҳои омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумотҳо доир ба ин минтақа оварда намешаванд. Барои пурра инъикос намудани вазъи саноат дар водии Рашт, мушкилот ва хусусиятҳои он, зарур мешуморем ҳар як ноҳияро дар алоҳидагӣ дида бароем.

Ноҳияи Рашт. Қатъи назар аз мавҷудияти захираҳои бузург ва иқтидорҳои маҳаллӣ соҳаи саноат дар ноҳияи Рашт на он қадар рушд ёфтааст. Ин ҳолат дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ низ ба чашм мерасид. Ҳамзамон рушди корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ ва ба роҳ мондани коркарди маҳсулоти саноатӣ дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ метавонад ба таъмин намудани аҳоли ба ҷои кори доимӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ, ки яке аз мушкилоти асосии навоҳии кӯҳистони мамлакат мебошад, мусоидат кунад.

Ҳамон тавре аз гуфтаҳои боло маълум гардид дар водии Рашт саноати вазнин тамоман вучуд надошта, саноати сабук низ хеле сус рушд

¹ Филиали Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Фонди.1. Номгӯи.1. Бастаи.69. Варақи.18-24 (минбаъд ФБМДҶТНР).

кардааст. Баъзе корхонаҳои хурди саноатие, ки солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ сохта шуда буданд дар рафти амалётҳои ҷангӣ ва хусусигардонӣ хароб гардиданд ва ё аз фаъолият боз монданд. Аз таҳлили ҳисоботҳои оморӣ маълум мегардад, ки то солҳои 2008-2010 дар минтақа корхонаҳои нав қариб бунёд нашуд буданд. Шуруъ аз соли 2010 дар ҳама ноҳияҳои минтақа, хосатан ноҳияи Рашт корхонаҳои хурди саноатӣ таъсис дода шуданд.

Дар ноҳияи Рашт соли 2015 ҳашт корхонаи саноатӣ фаъолият мекард, ки ҳиссаи онҳо дар ташаккули бучети маҳаллӣ ва ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти ноҳия на он қадар назаррас буд (ниг. ба ҷадвали №2)¹.

Ҷадвали №2.

Намудҳои маҳсулот ва иқтидори корхонаҳои саноатии ноҳия дар соли 2015

Номгӯи корхонаҳо	Самти фаъолият ва намудҳои маҳсулот	Воҳиди Ченак	Иқтидори воқеӣ	Ҳолати Техникӣ	Истифодабарандагон маҳсулот	Миқдори умумии ҷойҳои корӣ
ЧДММ «Камароб»	Истихроҷи ангишт	Тонна	9700	Коршоям	Бозори дохилӣ	6/20
КВДКФ «Назарайлоқ»	Истихроҷи ангишт	Тонна	52013	Коршоям	Бозори дохилӣ	5/25
ЧДММ «Сомон-7»	Истеҳсоли хишт	Адад	135900	Корӣ	Бозори дохилӣ	6
Филиали ЧСК-и «Машруботи Душанбе»	Оби нӯшоки ва салқинкунанда	Адад	8000	Коршоям	Бозори дохилӣ	3
ЧДММ «Файзи дастархон»	Маҳсулоти нонӣ	Сомонӣ	273000	Коршоям	Бозори дохилӣ	7
Корхонаи ордбарорӣ	Ордбарорӣ	Тонна	222155	Коршоям	Бозори дохилӣ	23
Матбааи ноҳия	Бланка ва ҷопи рӯзномаҳо	ҳаз.дона	62,5	Коршоям		3

Дар водии Рашт асосан имконот барои рушди саноати сабук мавҷуд аст. Чи тавре аз ҷадвали мазкур бар меояд дар ноҳияи Рашт шумораи корхонаҳои саноатӣ ва маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо дар муқоиса ба шумораи аҳолии ноҳия аст.

¹ Маърузаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт Лоикзода Қ. (барои соли 2016)// Оинаи Рашт.– 2016.- №26. – С.1-3; Натиҷаҳо назаррасанд // Оинаи Рашт. – 2012. – №21. – С.1; Диловари Мирзо. 2012 – соли созандагиву бунёдкорихо // Оинаи Рашт. – 2012.– №7.– С.3.

Дар барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои солҳои 2018-2020 дар заминаи корхонаи ҚДММ «Сомон-7» бунёди сеҳи истеҳсоли хишт (бо иқтидори 3,0 млн. дона хишти шартӣ дар як сол), сеҳи нави истеҳсоли қуму шағал (иқтидораш 5,0 ҳазор метри мукааб) ва барқарорсозии корхонаи хурди коркарди санги мармар, ки пештар тавассути ашъи хоми маҳаллӣ фаъолият дошт (кони мармарӣ: Оҳангарон, Ғанҷик, Тахтӣ, Сангиқар, Ҳоит) сохта шуд¹.

Ҳамчунин, дар солҳои 2014-2018, бо дастгирии соҳибкорон 8 сеҳи дӯзандагӣ ва 3 корхонаи хурди коркарди маҳсулоти хӯрокворӣ (аз ҷумла корхонаи коркарди орд бо иқтидори 70 тонна) таъсис дода шудааст, ки зиёда аз 140 нафар сокинони маҳаллӣ ба кори доимӣ таъмин шудаанд.

Давоми солҳои 2018-2021, ҷиҳати сазовор пешвоз гирифтани ҷашни 30 – солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо ҷалби маблағҳои соҳибкорон ва шарикони рушд бунёди 14 коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ ба нақша гирифта шуда буд, ки бештари онҳо сохта ба истифода дода шуданд. Масалан, давоми солҳои зикршуда корхонаҳои истеҳсоли хишти пухта, истеҳсоли хишти сементӣ, масолеҳи сохтмонӣ (қуму шағал), истеҳсоли макарон, хуроки чорво, корхонаи дӯзандагӣ ва коргоҳҳои коркарди пашм, коркарди мева, истеҳсоли обҳои ташнашикан ва маҳсулотҳои қаннодӣ нақшабандӣ шуда, коргоҳҳои мебелбарорӣ, истеҳсоли обҳои ташнашикан ва маҳсулотҳои қаннодӣ, корхонаи дӯзандагӣ, корхонаи истеҳсоли хишти сементӣ, корхонаҳои истеҳсоли хишти пухта ва корхонаҳои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ (қуму шағал) ба фаъолият оғоз намуданд. Инчунин, дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд барои ба роҳ мондани кор дар самти коркарди пашм ва хушк кардани мева таҷҳизотҳои лозимӣ ворид карда шуданд².

Барои ташкили фаъолияти корхонаи истеҳсоли макарон аз ҷониби Агентии захираҳои моддии давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷҳизоту технологияҳои зарурӣ аз Ҷумҳурии халқии Чин харидорӣ ва ворид карда шуда, дар шафати Корхонаи ордбарории шаҳраки Ғарм бино омода карда шуда, дар муҳлатҳои наздик ба истифода дода мешавад.

¹ Маърузаи ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт – М. Толибов дар иҷлосияи дувоздаҳуми (даъвати дуюм) Маҷлиси вакилони халқи ноҳияи Рашт аз 29.12.2007 // Оинаи Рашт. – 2007. – №5-6. – С.2-4.

² Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2020 // Бойгонии ҷории Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт. – С.3-4.

Танҳо дар соли 2015 дар ноҳияи Рашт ба маблағи 33,1 млн. сомонӣ маҳсулоти саноатӣ истехсол гардид, ки нисбат ба нишондиҳандаҳои соли 2013 –ум 17,6 млн. сомонӣ зиёд буд¹. Дар соли 2020 ин ин рақам ба 45 млн. 122,5 ҳазор сомонӣ расонида шуд².

Кони Назарайлоқ ба гурӯҳи конҳои нодири ангишти мамлакат медарояд, ки аҳамияти стратегӣ дорад ва аз ин ҷиҳат рушди коркарди маҷмӯии кон талаботи махсуси техникую муҳандисиро талаб менамояд. Захираҳои ангишти кони Назарайлоқ -540 млн. тоннаро ташкил медиҳад. Талабот ба ангишти Назарайлоқ дар бозори дохилӣ ва берунӣ зиёд мебошад.

Бо дастгирии давлатӣ корхона ба маблағи 7 млн. сомонӣ дар муддати 3 сол (солҳои 2017-2020) истихроҷи ангиштро то ба 35-40 ҳазор тонна расонид. Маблағҳои дотатсионие, ки ҳамасола (берун аз барнома) барои хароҷоти корхона ҷудо карда мешавад нокифоя аст ва талаботи корхонаро таъмин карда наметавонад (137 ҳазор сомонӣ барои панҷ сол)³.

Ноҳияи Рашт сарзамини кӯҳсор буда, дар ҳудуди он захираҳои табиӣ гуногун вучуд дорад, аз ҷумла захираҳои тилло захираҳои маҳсулоти сохтмонӣ, оҳаксанг, ки дар асоси он метавонад дар оянда корхонаҳои коркарди тилло ва маҳсулоти сохтмониро ба роҳ монд. Инчунин маҳсулоти истехсолшавандаи соҳаи растанипарварӣ, боғу тоқпарварӣ ва чорводорӣ метавонад дар оянда ҳамчун сарчашмаи ашёи хоми маҳаллӣ ва замина барои бунёди корхонаҳои хурди саноатӣ, аз ҷумла корхонаҳои коркарди шир, пашму пӯст ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ шавад. Истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва дар ин замина ба роҳ мондани бунёди корхонаҳои хурду миёна инчунин, метавонад ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳи

¹ Маърузаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт Лоикзода Қ. (барои соли 2016) // Оинаи Рашт. – 2016. – №26. – С. 1-3.

² Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иҷтимоиву иҷтисодии ноҳия дар соли 2020 // Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт.– С.3-4.

³ Маърузаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт Лоикзода Қ. (барои соли 2016) // Оинаи Рашт.– 2016.– №26. – С. 1-3.

некӯахволии мардуми ноҳия, ғанӣ гаштани қисми даромади бучети ноҳия заминаи устувор гузорад.

Истифодаи иқтидорҳои саноатӣ ва кишоварзии ноҳия минбаъд бояд мувофиқи талаботи замон ба роҳ монда шавад.

Соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисодиёти ноҳия, хосатан саноат, нақши калон мебозад. Ҳаҷми маҳсулот ва хизматрасониҳое, ки аз ҷониби соҳибкории хурду миёна истеҳсол мешавад, сол то сол рӯ ба афзоиш дорад. Мутобиқи маълумоти оморӣ солҳои 2016-2018 дар ноҳияи Рашт 585 субъекти соҳибкорӣ ба қайд гирифта шуда, аз ин 450 нафар тавассути патент ва 135 нафар бо шаҳодатнома фаъолият мекарданд¹. Шумораи умумии соҳибконони ноҳия дар охири соли 2020 ва ибтидои соли 2021 дар ноҳия зиёда аз 750 нафарро ташкил доданд.

Аз шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ 36 фоиз дар соҳаҳои тиҷорат ва хӯроки умумӣ фаъолият мекунанд. Дар баробари ин, солҳои охир шумораи соҳибкорӣ дар соҳаҳои кишоварзӣ, сохтмон, иҷтимоӣ, хизматрасонии маишӣ низ зиёд шудааст. Ба зиёд шудани соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ гузаштан ба шакли нави хоҷагидорӣ ва ислоҳоти замин мусоидат намуд, ки ин боиси зиёд шудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар миқёси ноҳия гардидааст.

Соҳибкории хурду миёна дар таъмини аҳоли бо ҷои корӣ бахусус дар самти кишоварзӣ нақши асосӣ мебозад. Ҳиссаи умумии шуғл дар сектори хусусӣ 39 фоизи шумораи умумии ба кор таъминшудагонро ташкил медиҳад².

Дар бахши соҳибкории хурду миёна 35 фоизи аҳолии қобили меҳнат фаъолият мекунанд, ки аз ин 11 фоизашро занҳо ташкил медиҳанд. Занҳои роҳбар дар субъектҳои соҳибкории хурду миёна 9 фоиз ва дар хоҷагиҳои инфиродӣ 22 фоизро ташкил медиҳанд.

¹ Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Рашт барои солҳои 2018-2020. - Рашт, 2017. – С.22.

² Натиҷаҳои тараққиёти иҷтимоиву иқтисодиёти ноҳия Рашт дар нимсолаи аввали соли 2013 // Оинаи Рашт. – 2013.- №21. – С.1-3.

Ҳиссаи соҳибкории дар соҳаҳои тиҷорат ва хизматрасонӣ мутаносибан 32 ва 29 фоизро ташкил медиҳад. Таҳлили қисми даромади буҷети маҳаллӣ нишон медиҳад, ки ба буҷети маҳаллӣ аз ҳисоби соҳибкории соҳаҳои тиҷорат, хизматрасонӣ ва кишоварзӣ шугл дошта бештар маблағ ворид мешавад¹.

Дар ҳудуди ноҳия ба ғайр аз бонкҳои давлатӣ якчанд ташкилотҳои ғайридавлатии қарздиҳии хурд, аз ҷумла «ИМОН Интернейшнл», «Арванд», «Оксус», «Хумо» ва Эсхата фаъолият доранд. Дар соли 2015 тавассути ин бонкҳо 50 млн. сомонӣ ба соҳибкорон, аз ҷумла кишоварзӣ – 13 млн. сомонӣ, тиҷорат -17 млн. сомонӣ, хизматрасонӣ 4 млн. сомонӣ, сохтмон – 11 млн. сомонӣ ва дигар соҳаҳо 5 млн. сомонӣ қарз дода шудааст². Дар солҳои баъди ин рақамҳо коҳиш ёфта аз 11 то 13 миллион сомони ро ташкил доданд. Масалан дар соли 2019 12 мил. Ва дар соли 2020 13 миллион сомони ро ташкил дод³.

Ташкилотҳои қарздиҳии ноҳия фаъолияти худро асосан баҳри рушди соҳаҳои кишоварзӣ, соҳибкории хурду миёна ва саноат нигаронидаанд. Дар ин самт суст будани маблағгузорӣ ба соҳаҳои сохтмон ва қонеъ гардонидани талаботҳои иҷтимоӣ ба мушоҳида мерасад. Ҳоло соҳибкорони ноҳия ба кӯмакӣ машваратчиёни касбӣ оид ба масъалаҳои ташкил ва рушди бизнес (бахусус ба масъалаи баромадан ба бозори ҷаҳонӣ, рушди инноватсионӣ), таҷҳизотҳои лизингӣ ва техника, дастрасӣ ба ахборот, ҳамчунин дастрасӣ бо сохтори кӯмакрасон (бизнес инкубатор, маркази бизнесӣ) ниёз доранд.

Мушкилоти асосии монеаи рушди соҳибкории хурду миёна дар ноҳия ин набудани маблағҳои худӣ барои сармоягузорӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ; мушкилот дар дастрасӣ ба қарзҳо (фоизи баланди қарз, набудани молу мулк барои гарав); набудани малакаҳои лозима барои ташкил ва идоракунии фаъолияти соҳибкорӣ, бахусус дар байни занон,

¹ Олимов У. Дар ҳалли мушкилот бетарф набошем / У.Олимов // Оинаи Рашт. – 2010.– №13-14.– С.7.

² Оинаи Рашт. – 2019. – С. 1-3.

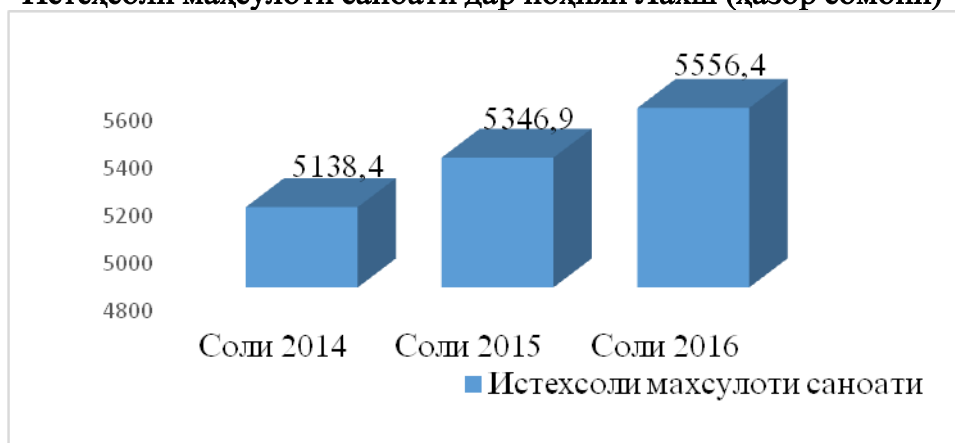
³ Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои чамъбасти тараққиёти иҷтимоиву иҷтисодии ноҳия дар соли 2020 // Бойгонии ҷорӣи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт. – С.1-24.

ба фурӯш бароварда натавонистани маҳсулотҳои истеҳсолшуда мебошад¹.

Ноҳияи Лахш. Дар соли 2013 дар ноҳияи Лахш (пештар Циргатол) чор корхонаи хурди саноатӣ: коркарди мева, либосдузӣ, коркарди чӯб, фермаи мурғпарварӣ ва 2 адад НБО мавҷуд буд, ки дар онҳо 51 нафар коргарон фаъолият менамуданд. Дар ноҳия дар даврони истиқлолият НОБ-ҳои хурди «Питовкул 1» – бо иқтидори 900 кВт/соат, «Питовкул 2» - бо иқтидори 2100 кВт/соат² бо ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ сохта ба истифода дода шуданд. Ҷамагӣ дар НОБ-ҳои ноҳияи Лахш дар як сол 1822 ҳазор кВт/соат нерӯи барқ истеҳсол мегардад³.

Корхонаҳои саноатӣ ва аҳолии ноҳия баъди пурра ба истифода дода шудани НБО-ҳои зикршуда тамоми сол бо нерӯи барқ таъмин мебошанд. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2016 корхонаҳои саноатӣ бо назардошти тадқиқотҳо бо нархҳои амалкунанда ба маблағи 5556,4-ҳаз. сомонӣ маҳсулот истеҳсол кардаанд. Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбат ба соли 2015-ум 209,5 ҳазор сомонӣ зиёд буда, 3,9-фоиз афзоиш ёфтааст. (ниг. ба диаграммаи зер)⁴.

Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ноҳияи Лахш (ҳазор сомонӣ)⁵

Яке аз самтҳои афзалиятноки рушди соҳа дар доираи Барномаҳои

¹ Маърузаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт С. Абдурахмонов (барои соли 2012) // Оинаи Рашт. – 2012.– №33-34.– С.3-8; Олимов У. Дар ҳалли мушкилот бетарф набошем / У.Олимов // Оинаи Рашт. – 2010. – №13-14.– С.7; Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Рашт барои солҳои 2017-2020. – Рашт, 2016. – С.15-20.

² Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2018-2020. – Лахш, 2016.– С.22.

³ Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2018-2020. – Лахш, 2016.– С.22.

⁴ Документи (постановления, прогноз, переписка) по охране окружающей среды // БМДЧТ. Ф.1469. Н.6. Б.1009. В. 104.

⁵ Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2018-2020. – Лахш, 2016. – С.22.

рушди ноҳия¹ дар оянда зиёд намудани шумораи корхонаҳои саноатии хурду миёна, мусоидат намудан чихати бо иқтидори пурра ба кор даровардани корхонаҳои мавҷуда ва дар ин замина самаранок истифода бурдани иқтидорҳои маҳаллӣ бо истифодаи ашъи хоми мавҷуда ба ҳисоб меравад.

Лахш аз канданиҳои фойданок бой буда, захираҳои тиллои дарёи Мук, конҳои ангиштсанги Мук, Лахш ва Қашот, хоки кӯлолӣ, қум, санги мрамор, обҳои маъданӣ, намак, намаксанг ва дигар канданиҳои фойданок боигариҳои ин маҳаланд, ки коркарди онҳо беҳбуди меҳоҳад. Дар қаламрави ноҳия чашмаҳои зиёди бофишор ва бефишор лаззаташон ширин, талх ва тумч мавҷуд аст. Ҳам обҳои рӯизаминӣ ва ҳам обҳои зеризаминӣ зиёд мебошад. Гарчашмаи Тандикул, ки ҳарорати обаш аз 90° С болост, хусусиятҳои зиёди табобатӣ дорад².

Коркарди минбаъдаи захираҳои мавҷуда метавонад дар оянда масъалаи муҳочирати дохилию берунии шаҳрвандонро пурра аз байн бардошта, вазъи демографиро мӯътадил гардонад ва дар баланд намудани сатҳи некӯаҳволии мардуми минтақа таъсири мусбӣ расонад.

Ҳамзамон, ноҳияи Лахш дорои захираи зиёди ашъи хоми кишоварзӣ, аз ҷумла меваю сабзавот мебошад ва дар оянда бунёд намудани сеҳҳои хурду миёнаи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. То соли 2020 дар доираи Барномаи рушди ноҳияи Лахш дар маркази ноҳия ва дар ҷамоатҳои деҳот бунёд ва ба кор андохтани сеҳҳои коркарди меваю сабзавот бо иқтидори солонаи 75 ҳазор қуттии шартӣ, аз ҳисоби соҳибкорони маҳаллӣ ва бо ҷалби сармояи хориҷӣ бо маблағи умумии 2200 ҳазор сомонӣ пешбинӣ гардидааст. Бунёди корхонаҳои мазкур имконият фароҳам меорад, ки дар як сол 190 тонна меваю сабзавот коркард гашта 42 ҷойи нави корӣ

¹ Дар ноҳия ду барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодӣ: барои солҳои 2013-2017 ва 2018-2020, қабул шудааст.

² Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2018-2020. – Лахш, 2016. – С.20-24.

ташкил карда шавад¹.

Агар дар барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2013-2017 ба рушди саноат таваҷҷӯҳ камтар мушоҳида шавад дар барномае, ки барои солҳои 2018-2020 қабул шуда буд ба ин соҳа афзалият дода шуд. Масалан, дар барномаи мазкур барои рушди саноати ноҳия 2 533 ҳазор (ду миллиону 533 ҳазор) сомонӣ ҷудо гардид, ки то ибтидои соли 2021 пурра аз худ карда шуд².

Рушди соҳибкории хурду миёна (СХМ) дар иқтисодиёти ноҳия саҳми арзанда дорад. Сол то сол саҳми сектори хусусӣ дар истехсолоти ҷамъиятӣ меафзояд.

Дар муассисаҳои хусусии ноҳия, ки ба соҳибкорон мансуб мебошанд 3587 нафар (аз онҳо 358 нафар занҳо яъне 10%) кор мекунанд. Мувофиқи нишондиҳандаҳои дурнамо то охири соли 2021 шумораи шахсони ба соҳибкории хурд машғулбуда ба андозаи 15% зиёд хоҳанд шуд. Тибқи маълумот дар ноҳия тариқи «Равзанаи ягона» дар соли 2016 2099 адад субъектҳои соҳибкорӣ ба қайд гирифта шудабуданд анд, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2015 313 адад ва ё 118 фоиз зиёд буд.

Шумораи субъектҳои соҳибкори дар ноҳияи Лахш сол то сол зиёд гардида, дар семоҳаи аввали соли 2021 шумораи онҳо 2529 нафарро ташкил дод, ки дар муқоиса ба соли 2019 80 нафар зиёд мебошад³.

Бахши хизматрасонӣ нуқтаҳои савдои молҳои ниёзи мардумро дарбар мегирад, ки бо дастрас ва фурӯши маҳсулотҳои авалиндарача машғуланд. Соҳибкории хурду миёна дар рушди саноати ноҳия ва ғани гардонии бучети маҳаллӣ ҷойи сазоворро ишғол менамоянд.

¹ Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2018-2020. - Лахш, 2017. - С.21-25.

² Маҳмадисо Н. Тоҷикобод диёри ободу ораста: дар бораи таърих ва дастовардҳои ноҳия / Н.Маҳмадисо // Самак. – 2018. – 11 июн; Марҳалаи нав кадрҳои навро тақозо мекунад. Мусоҳиба бо раиси ноҳияи Тоҷикобод Ҳусайн Алиев // Минбари халқ. – 2012. – 14 июн; Алиев Ҳ. Ваҳдат назми кори мост: пешраваи ноҳияи Тоҷикобод дар 15-соли ваҳдати миллӣ / Ҳ.Алиев // Ваҳдат. – 2012. – №11-12. – июн; Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2018-2020. - Лахш, 2017.- С.23-25.

³ Ҳисоботи раиси ноҳияи Лахш оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2020 // Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Лахш. - С.1-26.

Ноҳияи Тоҷикобод. Саноат дар ноҳияи Тоҷикобод ба монанди дигар навоҳии водии Рашт на он қадар рушд кардааст. Ба ҳисоби соли 2017 дар ноҳия ҳамагӣ 7 корхонаи хурди саноатӣ ба қайд гирифта шуда буд, ки дар онҳо ҳамагӣ 28 нафар коргарон фаъолият мекарданд. Инҳо коргоҳи дӯзандагии ТЧ “Нилоб”, коргоҳи хушккунӣ ва бастабандии меваю сабзавот дар Ассотсиатсияи “Фирӯз” ва ду коргоҳи хурди коркарди чубу тахта дар ҷамоатҳои Нӯшор ва Лангари Шох, коргоҳи хурди тунукабарории ҶДММ “Неъматулло”, коргоҳи хурди инфиродии истеҳсоли блокҳои сементӣ дар ҷамоати деҳоти Қалъаи лаби об ва коргоҳи хурди қаннодии ҶДММ “Ҳунарманд” мебошанд. Дар се корхона истеҳсоли маҳсулот бо ашёи хоми маҳаллӣ ба роҳ монда шудааст. Маврид ба зикр аст, ки ҳамаи ин корхонаҳо дар солҳои соҳибистиклолӣ бо ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ сохта ба истифода дода шуданд. Иқтидори умумии истеҳсоли саноатии ноҳияи Тоҷикобод дар як сол 3,1 млн сомониро ташкил медиҳад. Дар муддати 3-5 соли охир аҳоли ва корхонаҳои саноатии ноҳия пурра ба қувваи барқ таъмин карда мешаванд. Соли 2016 дар ноҳияи Тоҷикобод ба маблағи 3173 ҳазор сомонӣ маҳсулоти саноатӣ истеҳсол карда шуд, ки дар муқоиса ба соли 2015 – 427,9 ҳазор сомонӣ ва нисбат ба соли 2014 711,4 ҳазор сомонӣ зиёд мебошад¹.

Бо вучуди ин дар соҳаи саноат монеа ва мушкилиҳои зиёде ҳоло ҳам ба ҷашм мерасанд. Масалан, бо сабаби норасоии молиявӣ дар соли 2016 ҶСП “Тоҷикободхишт” фаъолиятро қатъ намуд. Корхонаҳои дигари ноҳия низ бо иқтидори пурраашон кор намеkunанд, ки ин ҳам ба норасоии маблағ, набудани технологияҳои муосир, дар истеҳсолот вучуд доштани муносиботи кӯҳнаи истеҳсолӣ (истифода нашудани усулҳои

¹ Дастовардҳо назаррасанд // Паёми Тоҷикобод. - 2016. - №9. – С.1-2.

муосири менечменту маркетинг), набудани нуқтаҳои машваратӣ ва ғайра рабт дорад¹.

Ин норасоҳои соҳаро ба инобат гирифта дар барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои солҳои 2018-2020 маблағҳои зиёде барои барқарорсозии корхонаҳои азкормонда, таъсиси корхонаҳои нави саноати сабук ва дар ин замина самаранок истифода бурдани иқтидорҳои маҳаллӣ ва ташкили ҷойҳои кории нав, пешбини шуда буд, ки мутаасифона дар сатҳи зарурӣ амалӣ нашуд².

Дар маҷмӯъ иқтидори саноатии ноҳияи Тоҷикобод, ба монанди дигар ноҳияҳои водии Рашт хеле зиёд аст. Махсусан истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва канданиҳои ғоиданоки он метавонад ба рушди иқтисодиву иҷтимоии ноҳия мусоидат кунад. Тоҷикобод аз канданиҳои ғоиданок: ангиштсанги мавзеи Қирчибек, захираҳои тилло, хоки кӯлолӣ, кум, санги мармар, обҳои маъданӣ, намак ва ғайра бой мебошад.

Дар ҳудуди ноҳия чашмаҳои бофишор ва бефишори лаззатанон ширин, талх ва тумч мавҷуданд, ки то имрӯз коркарди онҳо ба роҳ монда нашудааст. Илова бар ин дар ноҳия имкониятҳои табиӣ сохтмони НБО-и хурду миёна хеле фарроҳ аст³. Имрӯз дар ноҳия ҳамагӣ як НБО – Фатҳобод бо иқтидори 250 кВт фаъолият мекунад, ки дар солҳои истиқлолият бо ҷалби сармояи хориҷӣ бунёд шудааст. Дар барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳияи Тоҷикобод барои солҳои 2018-2020 сохтмони НБО-и Нӯшор ба иқтидори 250 кВт пешбинӣ шуда буд, ки амалӣ карда шуд⁴.

¹ Маҳмадисо Н. Тоҷикобод диёри ободу ораста: дар бораи таърих ва дастовардҳои ноҳия / Н. Маҳмадисо // Самак. – 2018. – 11 июн.

² Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Тоҷикобод барои солҳои 2018-2020. - Тоҷикобод, 2018. – С.25-26.

³ Проекты годовых планов охраны водной среды пл ГЭС-ам (1990-1997гг.) // БМДҶТ. Ф.1469. Н.6. Б.1008. В. 104.

⁴ Омодагиҳо ба чашни 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ. 2020 // Бойғонии ҷорӣ ноҳияи Тоҷикобод. -С.1-8.

Точикобод барои рушди корхонаҳои хурди саноатӣ дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ, аз ҷумла корхонаҳои коркарди пашму пӯст, истехсоли хишт ва ғайра заминаи хубе дорад. Инчунин ноҳия аз растаниҳо ва гиёҳҳои шифобахш низ бой буда, истифодаи самараноки онҳо метавонад ба раванқи дорусозӣ дар ноҳия ва минтақа мусоидат кунад.

Дар қаламрави ноҳия чашмаҳои обҳои минералии–Гугирдон ва Алмалиғ мавҷуданд, ки метавонанд макони хуби сайёҳиву табобатӣ бошанд. Таҳлили раванди амалишавии барномаҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия нишон медиҳад, ки барои рушди саноати ноҳияи Точикобод монеаҳои зерин мавҷуданд: ҷалби нокифояи сармояи хориҷиву дохилӣ, набудани инфрасохтори зарурӣ, ворид нашудани технологияи муосир, набудани мутахассисони касбӣ ва ғ.

Ҳамин тавр, соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисодиёти ноҳия нақши муҳим дошта айнаи ҳол дар субъектҳои зикршуда 4860 нафар ба ҷойи қор таъмин карда шудаанд. Лозим ба ёдоварист, ки қисми асосии соҳибкорони ноҳия дар соҳаи кишоварзӣ (1017 субъект) ва савдо (120 субъект) машғул буда, дар саноат ҳамагӣ 8 субъект фаъолият мекунад.

Саҳми соҳибкории хурду миёна дар рушди соҳаи савдо, кишоварзӣ, сохтмон ва саноат ҳамасола афзоиш ёфта, аз ин ҳисоб бучети маҳаллӣ майл ба афзоиш дорад. Барои мисол давоми солҳои 2014-2016 аз ҳисоби соҳаи кишоварзӣ 387 ҳазор сомонӣ, саноат 53,2 ҳазор сомонӣ, савдо 390,5 ҳазор сомонӣ, сохтмон 579 ҳазор сомонӣ, ба бучети ноҳия ворид гардидааст¹.

Мутаассифона дар Точикобод таъсиси соҳибкории хурди истехсолӣ хеле кам ба назар мерасад. Масалан дар муддати се сол (2014-2017) ҳамагӣ ҳафт субъекти соҳибкории истехсолӣ оид ба коркарди маҳсулоти саноатӣ таъсис дода шуд, ки ин бо назардошти афзоиши аҳоли ва

¹ Нодираи М. Натиҷаҳо назаррасанд (ҳисоботи солони раиси ноия) / М.Нодира // Паёми Точикобод. - 2018. - №2. - С.1-2.

талаботи ноҳия, хеле кам аст. Аз тарафи дигар фаъолияти онҳо мунтаъзам набуда, дар се соли охир (2018-2021) қисме аз онҳо барҳам хурданд ва ба ҷойи онҳо субъектҳои нав таъсис ёфтанд.

Ноҳияи Сангвор. Дар ноҳияи Сангвор як корхонаи саноатии ҶДММ “Вуромун” дар заминаи кони ангишти Миёнаду фаъолият мекунад. Захираи ангишт дар кони мазкур 4,8 млн тонна мебошад. Дар корхонаи мазкур ба ҳисоби соли 2013 8 коргар фаъолият мекард. Дар корхона 2 трактор мавҷуд буд, ки дар ҳолати хеле бад қарор доштанд¹. Дар барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Сангвор (Тавилдара) барои солҳои 2013-2017 пешбинӣ гардида буд, дар муҳлати 5 сол барои таҷдид ва азнавсозии ин корхона 500 ҳазор сомонӣ ҷудо карда шавад ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти он ба 75 миллион расонида шавад². Мутаасссифона ин маблағҳо ба таври зарурӣ аз худ карда нашуда то имрӯз дар кони ангишти мазкур мушкилиҳо ва монеаҳо вучуд доранд. Масалан, бо сабаби надоштани иҷозатнома ва дигар монеаҳои сунъӣ кони Миёнаду соли 2019 фаъолият накард. Дар натиҷа мардуми ноҳия ангиштро се баробар қиммат аз кони ангишти Айнӣ харидорӣ намуданд³.

Чи тавре дар боло зикр кардем, хусусигардонии моликияти давлатӣ, ки нишонаи асосии дигаргунсозии давраи гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ аст, барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳо ва ҳамдастии онҳо дар мӯътадилсозии молиявӣ, фароҳам овардани ҷойҳои кори нав ва зиёд намудани бозори истеъмолӣ, равона гардидааст.

Барои рушди тиҷорати хурд дар навоҳии водии Рашт имкониятҳои зиёд мавҷуд аст. Маҳз барои ҳамин бештар майли тиҷорат доштани аҳоли ба соҳаҳои савдо, хизматрасонии маишии аҳоли, нуқтаҳои фурӯши

¹ Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Тавилдара барои солҳои 2013-2017. - Тавилдара, 2013. – С. 23.

² Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Тавилдара барои солҳои 2013-2017. - Тавилдара, 2013. – С.29.

³ Зайниддин Х. Кони Миёнаду: агар фаъолият мекард / Х.Зайниддин // Ҷумҳурият. - 2020. - №3. – С. 2.

сӯзишворӣ ва маҳсулоттайёркунӣ мушоҳида мешавад. Шумораи ашхоси ба тиҷорат машғул буда рӯ ба афзоиш дорад, аммо вобаста ба иқтидорҳои дар минтақа вучуддошта соҳибкорону тоҷирон кам ба ташкили корхонаҳои саноатӣ майд доранд. Дар ноҳияи Сангвор соли 2013 20 ҷамъияти масъулияташ маҳдуд ба қайд гирифта шуда буд, ки то имруз пурра ғайолият намекунанд¹.

Шумораи соҳибкорони инфиродӣ дар ибтидои ноҳия соли 2021 114 нафарро ташкил дод, ки дар муқоиса ба соли 2019 35 адад зиёд аст. Таҳлили рақамҳои омили нишон медиҳад, ки рушди соҳибкорӣ дар ноҳия устувор нест².

Баъди татбиқи барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодӣ дар ноҳияи Сангвор шумораи корхонаҳо ба 5 адад, аз инҳо корхонаи истихроҷи ангишт 1, корхонаи заршӯи 2 ва коргоҳи коркарди шир 1 ададро ташкил медиҳанд. Танҳо дар ду корхонаи заршӯи то ибтидои соли 2018 зиёда аз 100 нафар кор мекарданд, ки музди маоши миёнаи онҳо 2000 сомониرو ташкил медод³.

Ибтидои соли 2021 дар корхонаҳои саноатии ноҳия 349 нафар ғайолият менамуданд, ки аз инҳо 133 нафар ба кори мавсимӣ ва 216 нафар ба кори доимӣ машғул буданд⁴.

Маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ дар соли 2020 73 миллиону 853 ҳазору 900 сомониру ташкил дода, нисбат ба соли 2019 5,4 баробар зиёд мебошад⁵.

¹ Иҷлосияи шонздаҳуми маҷлиси вакилони халқи Сангвор, даъвати панҷум // Мавҷи Хингоб.- 2018. - № 10. - С.1-7.

² Ҳисоботи раиси ноҳияи Сангвор оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2020 // Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Сангвор. – С.1-16.

³Ҳисобот: Дар бораи ҷамъбасти натиҷаи рушди иҷтимоиву иқтисодии оҳияи Сангвор дар шашмоҳаи аввали соли 2018 // Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Сангвор. - 2018. - С.4-5; Дӯстзода Ҳ.Т. Нуробод : дар майдони нангу номус сарбаланд бошем / Ҳ.Т.Дӯстзода // Нури Нуробод. - 2016.- №15-16. - С.1; Сол бомуваффақият ҷамъбаст шуд // Нури Нуробод. - 2017.- №15-16. - С.1-2.

⁴ Ҳисоботи раиси ноҳияи Сангвор оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2020 // Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Сангвор. – С.4.

⁵ Ҳисоботи раиси ноҳияи Сангвор оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2020 // Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Сангвор. – С.4.

Нуробод. Дар Нуробод чун дигар навоҳии водии Рашт саноат дар ҳолати ногувор қарор дорад. Ба ҳисоби соли 2017 чор корхонаи саноатии истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ, хишти пухта дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ фаъолият доранд. Инчунин дар ноҳия 8 осёб, 6 ҷувози равғанкашӣ, 11 неругоҳи хурди барқии обӣ низ мавҷуд аст. Дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ҳиссаи зиёдро истеҳсоли хишти пухта ташкил медиҳад. Соли 2017 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати бо нархҳои ҷорӣ 3,3 млн. сомониро ташкил дода, ин рақам дар солҳои 2020-2021 1 баробар бештар гардид¹.

Дар чаҳорҷӯбаи барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ноҳияи Нуробод барои соли 2018-2020 5 корхонаи хурди истеҳсоли маҳсулоти ширӣ, қаннодӣ, паррандапарварӣ (барои парвариши 5000 сар) ва хишти пӯхта (бо иқтидори 800,0 ҳазор дона хишт дар як сол) сохта шуд, ки дар онҳо зиёда аз 150 ҷойи кори доимӣ ва мавсимӣ таъсис дода шуд. Бешак ба фаъолият оғоз намудани ин корхонаҳо ба болоравии ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ мусоидат намуд².

Ба монанди дигар навоҳии кӯҳистони водии Рашт дар раванди ҷорӣ гардидани муносибатҳои нави иқтисодӣ, соҳибкории хурду миёна омили асосии пешбарандаи инкишофи соҳаҳои иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Барои таъмин намудани аҳоли ба ҷойи кори доимӣ, болоравии даромаднокии аҳоли, зиёдшавии даромади бучети маҳаллӣ ва афзун намудани бозори истеъмолӣ муносибатҳои нави иқтисодӣ ташаккул меёбанд.

Соҳибкории хурду миёна дар ноҳия бештар дар бахшҳои тиҷорати хурд (фурӯши маҳсулоти хӯрокворӣ, либосворӣ, асбобу анҷоми рӯзгор, доруворӣ, сӯзишворӣ, масолеҳи сохтмон, маҳсулоти кишоварзӣ), тайёр ва пешниҳод намудани ғизои ҷамъиятӣ (ошхона), пешниҳоди

¹ Рушанов С. Аз файзи истиқлол //Нури Нуробод. 2016. №13-14. июл. – С.7; Дӯстзода Ҳ.Т. Рафъи камбудӣ – асоси ноилшавӣ ба дастовард //Нури Нуробод. 2016. №13-14. июл. С.1-2; Дастовардҳо назаррасанд //Нури Нуробод. 2016. №9. май. – С.1-2.

² Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Нуробод барои солҳои 2018-2020. Нуробод, 2017. -С. 17-20.

хизматрасониҳои маишӣ (сартарошхона, таъмири пойафзол, дӯхти либос, оҳангарӣ, таъмири автомобилҳо ва ҷиҳози барқӣ), хизматрасониҳои бонкӣ (ташкilotҳои қарздиҳии хурд), алоқа (марказҳои дилерӣ, хизматрасонии интернетӣ), саққбозӣ ва ғайраҳо ба роҳ монда шуда, вале дар бахши саноат қариб ба чашм намерасад¹.

Соли 2017 бахши соҳибкорӣ ҳамагӣ 4,8 фоиз дар ғанӣ гардидани қисми даромади буҷети маҳаллӣ ҳисса гузоштааст. Чунин ҳолат аз он дарак медиҳад, ки гарчанде шумораи субъектҳои соҳибкорӣ зиёд шуда бошад ҳам, вале мутаассифона рушди соҳибкории хурду миёна аз нигоҳи иқтисодӣ дар ноҳия чандон ғаъол нест.

Дар доираи захираҳои ноҳия имконияти таъсис додани корхонаҳои хурди истехсолӣ, ки маҳсулоти тайёр тавлид мекунад, мавҷуд аст. Ба нақша гирифта шудааст, ки дар раванди татбиқи Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳия шароити мусоид барои ташкили сеҳҳои консервакунонии мева, коркарди гӯшту шир ва пӯсту пашм фароҳам оварда мешавад².

Дар рушди минбаъдаи саноати водии Рашт НБО-и Роғун нақши калидӣ хоҳад дошт. Нерӯгоҳи барқии оби Роғун, ки ҳанӯз соли 1976 сохтмонаш оғоз шуда буд, яке аз сохтмонҳои азими замони Шӯравӣ буда, мебоист аз ҳисоби буҷаи Иттифоқ сохта мешуд. Аммо бо заволи ИҚШС ва мураккаб гардидани вазъи сиёсии Тоҷикистон сохтмони он соли 1990 қатъ гардид³. Нерӯгоҳи барқии оби Роғун мувофиқи лоиҳа аз 6 агрегати иқтидорашон 600 ҳазор кВт иборат аст. Ба ҳисоби миёна дар як сол 13,1 млрд кВт қувваи барқ истехсол мекунад. Баландии сарбанди он мувофиқи нақша 335 метр муайян шуда буд. Обанбори нерӯгоҳ имконият медиҳад, ки танҳо дар водии Рашт 360 ҳазор га заминҳои нав

¹ Иҷлосияи шонздаҳуми маҷлиси вакилони халқи Сангвор, даъвати панҷум //Мавҷи Хингоб. -2018. - № 10. - С.1-7.

² Нуробод ноҳияе дар масири рушд [манбаи электронӣ]. jumhuriyat.tj (санаи мурочиат: 16.10.2019).

³ Документы (постановления, прогноз, переписка) по охране окружающей среды (1996-2000 гг.) //БМДЧТ. Ф.1469. Н.6. Б.1009. В. 104об.

аз худ карда шуда, ҳолати обёрии 5 млн га заминҳои минтақа бехтар гардад¹.

НБО-и Роғун натавон ба рои рушди кишоварзӣ, балки ба рои инкишофи саноати минтақа низ аҳамияти бузург дорад, зеро бо бунёди он ба рои инкишофи саноат дар минтақаи Рашт имконияти мусоид фароҳам меояд.

Бо сабаи надохтани имконияти молиявӣ Ҳукумати Тоҷикистон ба рои сохтмони НБО-и Роғун соли 2005 бо ширкати «Русал»-и Федератсияи Руссия шартнома имзо намуд, аммо Ҳукумати Руссия инро ғайримаксаднок хонда шартномаро қатъ намуд². Баъди ин Ҳукумати Тоҷикистон иқдом гирифт, ки НБО-и Роғунро бо маблағҳои худӣ созад. Маҳз бо мақсади амалишавии ин ҳадаф Ҷамъияти саҳомии кушодаи «Нерӯгоҳи барқии обии Роғун» таъсис дода шуд. 15-уми апрели соли 2008 Оинномаи он бо сармои 116 млн сомонӣ тасдиқ гардид.

Асосгузори сулҳу ваҳдати милли-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 15 январи соли 2010 бо чунин суҳанон ба мардуми кишвар муроҷиат намуд: «Ҳоло майдони сохтмони ин иншооти ба рои мамлақати мо тақдирсоз ба қорзори заҳмати созанда, майдони ҳиммату қавонмардӣ, арсаи озмоиши нангу номус ва гузашта аз ин, ба ғояи миллии мо табдил ёфтааст»³.

Дар натиҷаи ҳамовозӣ пайдо кардани ин ҳадаф дар саросари мамлақат ҳадди сармои он соли 2014 ба 12 млрд сомонӣ расонида шуд. Дар ин раванд баъзе аз кишварҳои ҳамсоя зидди сохтмони НБО Роғун баромада, бе ҳеч далели илмӣ онро хатарнок арзёбӣ мекарданд. Ин ҳолат ба он сабаб шуд, ки аз қониби Бонки Умумиҷаҳонӣ комиссияи алоҳида таъсис дода шавад⁴. Ҳамин тавр, новобаста аз фишору даст қашидани

¹ Документы по Рогунской ГЭС //БМДҶТ. Ф.1469. Н.6. Б.1006. В. 130 об.

²Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол /зери таҳрири З.Ақрамӣ. - Душанбе: Дониш, 2016. - С.157.

³ Муроҷиатномаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. <http://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 23.06.2017).

⁴ Бонки умумиҷаҳонӣ: ҳама дар бораи НБО-и Роғун //Народная газета. 15 февр. -С.2-3.

баъзе аз “давдатҳои дӯст” аз ҳамкориҳо бо Тоҷикистон сохтмони НБО-и Роғун идома дода шуд.

Аҳамияти НБО-и Роғунро барои хоҷагии халқи мамлакат ба инобат гирифта январи соли 2013 Ҳукумати ҷумҳурӣ овардани маҳсулоти сохтмониро, ки барои сохтмони неругоҳ зарур буд, аз ҳамагуна андоз озод намуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ буда, соҳаи истеҳсол ва фурӯши нерӯи барқ барои баланд бардоштани иқтисоди саноатӣ, ҳосатан навоҳии кӯҳии мамлакат, аҳамияти хоса дорад.

Дар солҳои соҳибистиклолӣ дар мамлакат иқтисодҳои нави истеҳсолӣ дар ҳаҷми 1900 мегаватт, хатҳои интиқоли барқ ба масофаи 1100 километр, 4 зеристгоҳи барқии 500 - киловолта, 10 зеристгоҳи барқии 220 - киловолта ва дигар иншооти барқӣ бунёд гардида, низоми ягонаи энергетикӣ Тоҷикистон ташаккул ёфт. Бо мақсади рушди соҳаи энергетика дар солҳои истиқлолият, дар маҷмӯъ 25 лоиҳа ба маблағи умумии 23 миллиард сомонӣ амалӣ гардида, ҳоло татбиқи 9 лоиҳаи дигар ба маблағи умумии 6 миллиард сомонӣ идома дорад. Чунин иқдом имконият фароҳам меорад, ки масъалаи бо барқ таъмин намудани соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва аҳолии кишвар пурра роҳи ҳалли худро ёбад. Маълум аст, ки бе нерӯи барқи кофӣ таъмин кардани рушди соҳаҳои саноат ғайриимкон аст. Бо дарназардошти мавҷудияти боигарии бузурги маъданӣ ва ғайримаъданӣ, аз ҷумла садҳо кони металлҳои ранга, сиеҳ, сангҳои қиматбаҳо ва ороишӣ, масолеҳи сохтмон ва ғайра Ҳукумати мамлакат ба соҳаи истихроҷи маъдан тавачҷуҳи хосса зоҳир менамояд¹.

Маврид зикр аст, ки сохтмони НБО Роғун таҳти назорати доимии Президенти мамлакат – Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт ва дорад. Ҳукумати Тоҷикистон барои расидан ба истиқлолияти энергетикӣ дар ин

¹ Эмомалӣ Раҳмон, Суханронӣ дар арафаи ба истифода дода шудани агрегати дуҷуми НБО Роғун [манбаи электронӣ].<http://rogunges.tj> (санаи мурочиат: 22.01. 2020).

самт маблағҳои зиёдеро сарф намуд. Дар воҳӯри бо саноатчиёни мамлакат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон (соли 2015) таъкид намуданд, ки дар солҳои соҳибистиклолӣ аз ҳисоби бучаи давлатӣ барои сохтмони НБО-и Роғун 24 млрд сомонӣ сарф шудааст¹.

Ҳамин тавр, аввалин агрегати НБО Роғун 16-уми ноябри соли 2018 ва агрегати дуюми он 9-уми сентябри соли 2019, дар арафаи таҷлили 28-умин солгарди Истиклоли давлатӣ, ба истифода дода шуданд².

НБО-и Роғун кафили истиқлолияти энергетикӣ, неруи пешбари саноати мамлакат, хосатан навоҳии водии Рашт, ба ҳисоб меравад. Дар сурати пурра ба истифода дода шудани НБО-и Роғун имконият ва шароити мусоид барои рушди саноати води Рашт фароҳам хоҳад омад. Имрӯзҳо низ шумораи зиёди кормандони ин иншооти асрро сокинони навоҳии Рашт ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, ба анҷом додани сохтмони НБО Роғун ва ба истифода супоридани тамоми иншоот на танҳо ҷумҳуриро бо барқ таъмин менамояд, балки дар оянда барои содироти он ба кишварҳои дигар бо нархи бозорӣ мусоидат мекунад. НБО Роғун пеш аз ҳама ба рушди саноати мамлакат такони ҷиддӣ медиҳад. Ғайр аз он, ба густариши муносибатҳои энергетикӣ байнидавлатӣ ва гардиши савдои байналмилалӣ, мавҷудияти миқдори зарурии об барои обёрӣ дар солҳои камобӣ на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар дигар кишварҳои поёноби Осиёи Марказӣ мусоидат менамояд³.

Таҳлили вазъи саноати водии Рашт далолат мекунад, ки гарчанде дар солҳои соҳибистиклолӣ дар навоҳии минтақа корхонаҳои зиёди хурди саноатӣ бунёд шудаанд, аммо талаботи рӯзафзуни аҳолиро қонеъ

¹ Суҳанронӣ дар мулоқот бо кормандони соҳаи саноати кишвар (аз 14.10.2019) [манбаи электронӣ]. <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 25.12.2019).

² Ҷамъомади тантанавӣ ба ифтихори 28 - солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва оғози кори агрегати дуюми нерӯгоҳи барқи обии “Роғун” (аз 09.09.2019)) [манбаи электронӣ]. <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 25.09.2019).

³ НБО-и Роғун эътирофи миллии милолат [манбаи электронӣ]. www.anrt.tj (санаи мурочиат: 23.06.2019).

карда наметавонанд. Аз тарафи дигар таҳлили раванди амалишавии барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии навоҳии Рашт нишон медиҳад, ки онҳо дар сатҳи пешбинишуда татбиқ намешаванд.

Бо сабаби вуҷуд надоштани корхонаҳо миқдори зиёди пӯсту пашми дар минтақа мавҷуд буда, набудани нуқтаҳои қабул ва коркард ин маҳсулотҳо бекор хобидаанд. Инчунин, гарчанде дар водии Рашт як қисми бузурги маҳсулоти кишоварзии ҷумҳурӣ истехсол карда мешавад, аммо барои коркарди онҳо қариб, ки корхонаҳои хурди саноатӣ вуҷуд надоранд. Дар сурати ба роҳ мондани коркарди корхонаҳои пӯсту пашм, мевачоту сабзавот ҷойҳои нави корӣ пайдо шуда, аз ин ҳисоб ба бучети маҳаллӣ маблағҳои иловагӣ ворид мегарданд, ки ин метавонад ба рушди саноати сабук дар минтақа мусоидат кунад. Гарчанде дар навоҳии минтақаи Рашт қисми зиёди пашми ҷумҳурӣ истехсол мешавад, вале аз сабаби коркард нашудан ва солҳои тӯлони дар анбори хоҷагиҳо монданашон вайрон мешаванд.

Сабаби сусти инкишоф ёфтани саноат, соҳибқориҳои хурду миёна ва тиҷорат дар навоҳии водии Рашт ба мавқеи ҷойгиршавии он низ вобаста аст. Ин ҳам бошад дар масофаи дур ҷойгир будани навоҳии минтақа аз маркази ҷумҳурӣ, нарасидани ашёи хом, душвории роҳҳо, маҳдуд будани бозори дохила мебошад. Бо вуҷуди ин нақши соҳибқориҳои хурду миёна дар таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти хӯроқа, маводҳои сохтмонӣ ва саноатӣ хеле калон аст. Зиёда аз 50% таъминоти бозори дохилӣ бар дӯши соҳибқорон мебошад.

Дар заминаи стратегияи навбатии Ҳукумати ҷумҳурӣ – саноатикунони босуръат самти афзалиятнок бояд ба афзоиши нақши саноат дар заминаи инкишофи корхонаҳои хурд ва миёна равона карда шавад. Дар ин самт эҳё намудани кохонаҳои хурди коркарди мева ва сабзавот дар минтақа мувофиқи мақсад хоҳад буд.

Дар баробари бунёди корхонаҳои хурди саноатӣ ба роҳ мондани коркарди маҳсулоти ширӣ ва коркарди пӯсту пашм низ зарур мебошад.

Зеро шароити ҷойгиршавии минтақа барои инкишофи бахши чорводорӣ мутобиқ буда, дорои чарогоҳҳои васеъ мебошад.

Ба иқтисоди пуррааш ба кор дармадани НБО-и Роғун норасоии қувваи барқро пурра аз миён бурда, барои рушди саноат дар навоҳии водии Рашт шароити мусоид фароҳам меоварад. Ин равандро ҳадафи чуруми стратегии мамлакат – саноатикунони босуръат таҳким бахшида метавонад. Аз нигоҳи мо дар ояндаи наздик ба нақша гирифтани сохтмони роҳи оҳан аз маркази ҷумҳурӣ ба навоҳии водии Рашт, метавонад ин равандро тезонида, мушкилоти роҳро низ аз байн барад.

1.2. Ҳолати кишоварзӣ: таназзул ва азнавсозии он

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 93% онро кӯҳсор ташкил медиҳад соҳаи кишоварзӣ соҳаи асосӣ ба ҳисоб меравад. Аз рӯи маълумоти соли 1990 заминҳои қорами ҷумҳурӣ 904 ҳазор гектарро ташкил намуданд ва қариб 70 % қувваи қорӣ мамлакат ба кишоварзӣ машғул буд. Ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ба соҳаи кишоварзӣ ҳисороти зиёд расонид. Аз рӯи маълумотҳои оморӣ танҳо дар 3 соли ҷанг (1992-1995) дар мамлакат зиёда аз 1300 деҳа хароб гардида, 21 483 гектар заминҳои қорам қорношоям гардиданд¹.

Аз ин раванд водии Рашт низ истисно набуд, зеро дар ин минақа амалҳои ҷангӣ бевосита сурат мегирифтанд. Масалан, аз рӯи маълумоти яке аз ҳуҷҷатҳои Бойгонии қорӣ Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар минтақаи Рашт дар давоми 2 сол зиёда аз 444 гектар заминҳои обӣ қорношоям гардиданд². Ин шумора барои як минтақаи кӯҳистон, ки заминҳои ҳамвор ва киштбобаш хеле кам аст, ниҳоят зиёд буд.

Аз рӯи таҳлили рақамҳои оморӣ ва дигар маводи бойгонӣ ҳолати заминҳои киштро дар навоҳии водии Рашт метавон ба се давра тақсим намуд:

1. Марҳалаи харобшавӣ ва камшавии заминҳои кишоварзӣ;
2. Марҳалаи барқарорсозии заминҳои кишоварзӣ;
3. Марҳалаи азхудқунӣ ва афзоиши заминҳои кишоварзӣ.

Ҳар як марҳила хусусиятҳои хоси худро дошт, ки меҳостем ҳар яке онро дар алоҳидагӣ бо овардани далелҳои оморӣ ба таври мушаххас дида бароем.

¹ Хотамов Н.Б. Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006) / Н.Б.Хотамов. - Душанбе; 2008. - С.70-72.

² Отчёты: Становление и развитие частного сектора в Республики Таджикистан //Текущий архив Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. - 2004. - Л. 23.

Қадвали №3

**Заминҳои кишт дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ навоҳии минтақаи
Рашт дар солҳои 1991-2000(бо шумораи ҳазор га)¹**

№	Номи ноҳия	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1	Тамоми ҷумҳурӣ	756,7	762,3	742,3	28,5	704,6	654,4	615,7	584,2	573,6	525,7
2	Нуробод (Дарбанд)	1,8	2,2	2,6	2,9	2,4	1,4	2,1	1,3	-	1,3
3	Сангвор (Тавилдара)	0,4	0,9	0,4	0,9	0,4	-	0,9	0,5	0,5	0,3
4	Рашт (Ғарм)	5,1	5,5	5,0	5,4	5,2	-	3,8	3,5	3,3	2,0
5	Тоҷикобод	3,9	3,8	3,5	3,6	3,5	2,8	2,6	2,2	1,4	1,4
6	Лахш (Ҷиргатол)	6,4	6,9	6,5	6,3	7,7	6,9	4,4	4,2	3,9	4,8

Чи тавре аз рақамҳои овардашуда маълум мегардад, дар марҳилаи якум, ки солҳои 1991-2000-умро дар бар мегирад, дар навоҳии минтақаи Рашт раванди кам шудани заминҳои кишт дида мешавад. Ин ба даврае рост меояд, ки аз як тараф ҷанги шарҳвандӣ идома дошта (то соли 1997), аз тарафи дигар, ба ҷойи собиқ хоҷагиҳои давлативу ҷамъиятӣ (колхозу совхозҳо ва ғ.) хоҷагиҳои нав – фермерӣ таъсис меёфтанд. Яъне, хоҷагиҳои минтақа акнун ба шароити нав мутобиқ мешуданд. Илова бар ин, қисми зиёди техникаи кишту кори колхозу совхозҳо ғорат шуда ё корношоям шуда буданд. Бешак ин омилҳо дар кам шудани заминҳои кишт нақш доштанд². Барои возеҳу равшан шудани вазъ аз ҳисоботи раиси ноҳияи Тавилдара дар соли 1995 иқтибос меорем: “Имсол дар совхозии Чилдара 41 га; совхозии Ватан 172 га; совхозии Миёнаду 85га; совхозии ба номи Одинаев 135 га; совхозии ба номи Бодомаев 110 га; совхозии ба номи Сӯҳбат Зайдуллоев 39 га; ҷамъ 582 га замини обӣ кишт карда нашуд”³.

¹ Регионы Таджикистана. Государственный комитет статистики Республики Таджикистан. – Душанбе, 2001. – С.114.

² Мирзоев Д. Орду равшан мерасад дигараш чӣ? / Д.Мирзоев // Каротегин. - 1992. - №1. - С.3.

³ Ҳисоботи раиси ноҳияи Тавилдара Давлатов Х. дар соли 1995 // Филиали Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Фонди.7. Номгӯи.1. Басти.5. Варақи.37. (Минбаъд ФБМДҶТР. Ф.1. Н.1.Б.69.В.5.).

Ин раванд танҳо хоси ноҳияи Сангвор набуда дар ҳама навоҳии минтақа ба мушоҳида мерасад.

Марҳалаи дуюм: барқарорсозии заминҳои кишт, ки ба солҳои 2001-2008 рост меояд. Дар ин давра ҳукумати мамлакат бо қабули барномаҳои алоҳида ва ҷалби сармояи хориҷӣ кӯшиш намуд, то пеши роҳи харобшавии заминҳои қорамро гирад ва он заминҳои қорношоямгаштаро дубора барқарор намуда, ба деҳқонон тақсим намояд. Дар ин давра қариб тамоми заминҳои харобгашта дубора барқарор карда шуданд ва қадамҳои аввалин дар роҳи азхудкунии заминҳои нав гузошта шуд.

Ниҳоят марҳалаи сеюм, ки ба солҳои 2009-2021 рост меояд, дар натиҷаи азхудкунии заминҳои нав майдони заминҳои киштзор хеле афзоиш меёбад (ниг. ба ҷадвали зер.)

Ҷадвали №4

Заминҳои кишт дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣи водии Рашт дар солҳои 2009-20018(бо шумораи га)¹

№	Номи ноҳия	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	ш. Роғун	2691	2195	2214	2257	2318	2323	2301	2555	2602	1650
2	Нуробод	4705	4157	4722	4587	4605	4405	4503	4605	4568	4638
3	Сангвор	2860	2902	2766	2784	2809	2659	2668	2694	2711	2828
4	Рашт	8779	7183	7117	7648	8179	7032	7417	7069	7029	7029
5	Тоҷикобод	4890	5317	5317	5192	5145	1135	5118	5181	5153	5281
6	Лахш	8102	8480	7645	10192	9737	9560	9052	9050	8767	8997

¹ Минтақаҳои Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. - С.143. Минтақаҳои Тоҷикистон. - Душанбе : Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011. - С.34-44; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. - С.56-66; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017. - С.135-145; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2010. - С.135-138; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., 2008. - С.104-108.

Чӣ тавре рақамҳои оморӣ далолат мекунанд дар ин марҳала майдони заминҳои кишт хеле зиёд гардид. Чунончӣ: агар соли 2000 дар ноҳияи Нуробод 1300 га заминҳои кишт мавҷуд бошад, соли 2018 он ба 4638 га расонида шуд. Ин раванд ба дигар ноҳияҳои минтақа низ хос буд. Масалан, дар ноҳияи Рашт агар соли 2000-ум 2 ҳазор га замини кишт ба қайд гирифта шуда бошад, дар соли 2018 он ба 7029 га, дар ноҳияи Тоҷикобод аз 1400 га ба 5281 га, дар ноҳияи Сангвор аз 300 га ба 2828 га, Лахш аз 4800 га ба 8997 га расонида шуд¹.

Ҳамин тавр, шумораи заминҳои кишт дар ноҳияи Нуробод соли 2018 дар муқоиса ба соли 2000-ум қариб 3,5 баробар, Рашт 3,6 баробар, Тоҷикобод 3,8 баробар, Сангвор 9,2 баробар Лахш 1 баробар зиёд гардиданд.

Чунин афзудани миқдори заминҳои кишт шоёни таҳсин аст. Ҳамин аст, ки дар баъзе аз навъҳои маҳсулот кишоварзони минтақа натавонанд талаботи аҳолии маҳаллиро қонеъ мекунанд, балки онро ба минтақаҳои дигар ва хориҷи кишвар содир менамоянд. Бешак яке аз омилҳои асосии зиёд намудани маҳсулоти кишоварзӣ, бахусус дар манотиқи кӯҳии мамлакат, аз зиёд намудани заминҳои кишт, азхудкунии заминҳои талу теппаҳо, вобастагӣ дорад. Дар шароити Тоҷикистон рушди соҳаи кишоварзӣ кафили амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Ин масъала ҳамеша дар маркази диққати Сарвари давлат ва Ҳукумати мамлакат қарор дошт ва дорад.

Дар яке аз суханронӣҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба аҳамияти соҳаи кишоварзӣ дар рушди соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат сухан гуфта таъкид намуданд, ки «Дар раванди ислоҳот ба соҳаи кишварзӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои муҳими иқтисоди кишвар

¹ Минтақаҳои Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. - С.143.

аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад, зеро ҳифзи амнияти озуқавории мамлакат аз сатҳи рушди ин соҳа вобастагии амиқ дорад»¹.

Баъди истиқлолияти давлатӣ дар ҷумҳурӣ тарзи нави хоҷагидорӣ, мувофиқ ба иқтисоди бозорӣ, шакл мегирифт, ки барои он заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам овардан зарур буд. Пеш аз ҳама Қонун «Дар бораи ғайридавлатӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ», ки 21 феввали соли 1991 қабул шуда буд, ба соҳаи кишоварзӣ низ рабт дошт. Инчунин 5 март соли 1991 Шӯрои Олӣ Қонун «Дар бораи ислоҳоти замин»-ро қабул намуд, ки қадами бузурге дар самти ислоҳоти замин ва умуман кишоварзӣ буд². Қонуни зикршуда зарурати қабули кодекси нави заминро дар мамлакат ба миён овард, ки шаклҳои нави заминдориро, ки ба талаботи иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯй буданд, ба ҳукми қонунӣ медаровард.

Ҳамин тавр, 13 март соли 1996 Кодекси нави замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид, ки мувофиқи он заминҳо бо назардошти таъиноти мақсаднокашон ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешуданд: а) заминҳои таъиноти кишоварзӣ; б) заминҳои маҳалҳои аҳолинишин (шаҳру деҳот ва дигар минтақаҳои аҳолинишин); в) заминҳои, ки барои соҳаи саноат, мудофиа, нақлиёт, алоқа ва ғайра ҷудогардида; г) заминҳои таъиноти ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, солимгардонӣ; д) заминҳои фонди давлатии об ва ҷангал; е) заминҳои захираи давлатӣ³.

Мувофиқи қонунгузории замин тағйири як шакли замин ба шакли дигар танҳо салоҳияти Ҳукумат буда, соҳиби замин шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ шуда метавонанд. Дар қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминҳои кишоварзӣ гуфта заминҳои қорам, дарахтони

¹ Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати иди Сада [манбаи электронӣ].www.mao.tj (санаи муроҷиат:10.12.2019).

² Ба қонуни мазкур солҳои 1994-1995 тағйиру иловаҳо ворид намуданд.

³ Ба матни Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 декабри соли 1996 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон № 23 соли 1996, мод. 351) тағйиру иловаҳои қабулшуда (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1997, № 23-24, мод. 333; соли 1999, № 5, мод.59; соли 2001, № 4, мод.176; соли 2004, № 2, мод.55; №3, мод. 190; соли 2006, №7, мод. 347; соли 2008, №1 қ2 мод.22, соли 2008, №6, мод.463.; с. 2011, №3, мод. 171; Қонуни ҚТ аз 01.08.2012с., №891) ворид карда шудаанд.

бисёрсола, заминҳои партов, заминҳои алафдарав ва чарогоҳҳо, инчунин заминҳои, ки дар онҳо роҳҳои дохили-хоҷагӣ, коммуникатсияҳо, обанборҳо, иншооти гидротехникӣ ва биноҳои иморатҳо воқеъ буда, барои истехсол, нигоҳдорӣ ва коркарди аввали маҳсулоти кишоварзӣ истифода мешаванд, фаҳмида мешавад¹.

Яке аз иқдомҳои ҷиддӣ дар роҳи ислоҳоти замин ва тақсими одилонаи он, ки бо ташаббуси Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон амалӣ гардид, ин таъсиси «Заминҳои президентӣ» буд. Ин иқдом, ки мақсадаш тақсими замин ба хоҷагиҳои хусусӣ ва ба ин васила зиёд намудани маҳсулоти кишоварзӣ буд, барои минтақаҳои кӯҳи, хосатан водии Рашт, аҳамияти калон дошт.

Дар солҳои 1995 ва 1997 ду фармони Президенти мамлакат баромад, ки мувофиқи онҳо 75 ҳазор га замин барои хоҷагиҳои ёрирасони шахрвандон ҷудо карда шуд. Мувофиқи ин фармонҳо ташкилотҳои дахлдори ҷумҳурӣ ва ноҳияҳои минтақаи Рашт вазифадор шуданд, ки миқдори муайяншудаи заминҳо (обӣ ва лалмии киштбоб)-ро ҳарчи зудтар барои хоҷагиҳои деҳқонӣ ҷудо намоянд². Яке аз бандҳои асосии фармонҳои мазкур дар он буд, ки ашхоси дорои «Заминҳои президентӣ» ҳуқуқи дар ин заминҳо хонаи истиқоматӣ бунёд кардан, агар боғу токзор бошад онҳоро буридан ва умуман ғайримаксаднок истифода бурданро манъ мекард. Дар сурати рӯй додани чунин ҳолатҳо замин мусодира карда мешуд³. Чи тавре мушоҳида шуд ҳадафи ҳукумат танҳо бо роҳи қонунӣ ва самаранок истифода бурдани замин буда, ба ин васила беҳдошти рӯзгори мардум ва таъмини амнияти озуқавории кишвар ба ҳисоб мерафт. Ин иқдом аз як тараф раванди хусусигардониро ҷоннок намуда, аз тарафи дигар барои ислоҳоти кишоварзӣ (аграрӣ) мусоидат намуд⁴.

¹ Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе; 2010. - С.8-18.

² Абдурашитов Ф. Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри XX – оғози асри XXI / Ф.Абдурашитов. - Душанбе, 2020.– С.5.

³ Мачмӯи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба замин. - Душанбе; 2008. – С.261.

⁴ Муродов С. Иҷора ягона роҳи раҳои аз бӯҳрон //Қаротегин. 1992. №26. 27-уми март. – С.1.

Барҳам додани сохтори Шӯравии кишоварзӣ. Ба шароити иқтисоди бозорӣ шакли хоҷагиҳои дар замони шӯравӣ ташаккулёфта: коллективӣ ва давлатӣ (колхоз, совхоз, ва ғ.) ҷавобгӯӣ набуданд аз ин рӯ зарурати ислоҳоти онҳо ба миён омада буд. Бо сабаби вазъи мураккаби сиёсии кишвар то соли 1996, қариб дар ин самт коре анҷом дода нашуд. Танҳо 25 июни соли 1996 фармони Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи ислоҳоти ташкилоту корхонаҳои кишоварзӣ» баромад, ки ҳадафи асосии он ҳамано самаранок истифода бурдани замин ва захираҳои обии мамлакат буд. Дар асоси фармони мазкур Кумитаи захираҳои замин ва заминсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд¹. Дар фармон, инчунин таъкид шуда буд, ки ташкилоту корхонаҳои собиқ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ-фермерӣ ва дигар хоҷагидорие, ки ба талаботи иқтисоди бозорӣ мувофиқ аст, табдил дода шаванд².

Раванди ислоҳоти кишоварзиро дар ҷумҳурӣ якчанд санадҳои меъюри-ҳуқуқии дигар пурра намуданд. Масалан, мувофиқи фармони Президент аз 27 июни соли 1998 барои пайдо кардани ҳуқуқи истифодаи замин», «Сертификати ҳуқуқи истифодаи замин» ва «Шаҳодатнома ба саҳми замин» муқарар гардид. Тимсоли фармони мазкур чандин қарору фармонҳои дигар аз ҷониби Президент, Ҳукумат ва вазорату идораҳои дахлдори мамлакат қабул гардиданд, ки ба ислоҳоти замин ва умуман хоҷагидорӣ равона шуда буданд³.

Дар асоси ҳуҷаттҳои қабулшуда колхозу совхозҳо ва дигар хоҷагиҳои замони Шӯравӣ аз байн рафтани гирифтанд. Барои мисол, агар соли 1991 дар ҷумҳурӣ 362 совхоз, 206 колхоз ва 19 межхоз ба қайд гирифта шуда бошад, пас дар соли 2005 шумораи совхозҳо ба 46,

¹ Аз 14 март соли 2001 ба Кумитаи давлатии заминсозии ҶТ табдили ном кард.

² Абдурашитов, Ф.М. Земельно-водная реформа в Таджикистане в конце XX - начале XXI вв. / Ф.М. Абдурашитов. – Душанбе: Промэкспо, 2018. – С.46-56.

³ Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист барои солҳои 2012-2015 (қарори Ҳукумати ҶТ аз 1.03.2012, №94); Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 (қарори Ҳукумати ҶТ аз 1.08.2012, №383); Барномаи рушди соҳаи тухмипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2014 (қарори Ҳукумати ҶТ аз 28.05.2009, №297); Қонуни ҶТ аз 29 декабри соли 2010, № 671 “Дар бораи амнияти озукаворӣ” ва ғ.

колхозҳо 12 ва межхозҳо ба 3 адад расиданд. Дар соли 2010 дар ҷумҳури охири колхозу совхозҳо низ барҳам дода шуданд¹.

Ҳам дар сатҳи ҷумҳури ва ҳам навоҳии минтақаи Рашт рафти ислоҳоти замин (кишоварзӣ) аз камбудӣ ва хатогихо ори набуд. Дар рафти барҳамдиҳии ташкилоту корхонаҳои Шӯравӣ ғорати моликияти давлатӣ, ғасби заминҳо, ба дасти ашхоси сарватманд гузаштани замин, роҳ додан ба омилҳои корупсионӣ дар рафти тақсими замин барин масъалаҳо як чизи маъмулӣ буданд. Масалан, то барҳам додани колхозу совхозҳо қисми зиёди моликияти онҳо: техника, чорво ва дигар таҷҳизоти зарурӣ, ғорат карда мешуд².

Чи тавре дар боло низ ишора шуд як омили ба амал омадани бӯҳрони озуқаворӣ дар минтақаи Рашт ин ғорати молу ашё ва техникаи хоҷагии қишлоқ буд, ки аз тарафи ашхоси чудоғона, бахусус масъулони сураи мегирифт. Барои тасдиқи фикри худ мехостем мисоле аз ҷаласаи вакилони ноҳияи Сангвор (он вақт Тавилдара)-ро, ки 24 март соли 1995 баргузор гардида буд, биёрем. Ҳангоми муовини раиси ноҳияи Сангвор интихоб намудани Девлохов С. вакили мардумӣ Ҷумаев Т. ба ӯ чунин савол медиҳад: «То охири соли 1993 дар совхозии Миёнаду зиёда аз 2 ҳазор чорвои калони шохдор, 250 оилаи занбур ва 70 сар гусфанд вучуд дошт, ки ҳоло аз онҳо чизе боқӣ намондааст. Муҳтарам Девлохов С. шумо он вақт роҳбари ин совхоз будед, бигӯед, ки онҳо кучо шуданд?»³. Ё дар барномаи пракурори ноҳия таъкид мешавад, ки «дар давоми солҳои охир (1992-1995) хоҷагиҳои ноҳия тафтиш карда нашудаанд. Дар ноҳия ҳатто ривизори соҳаи кишоварзӣ вучуд надорад»⁴.

Ин далелҳо собити онанд, ки дар минтақаи Рашт мақомҳои дахлдори ҳокимият қариб фаъолият надоштанд ва амалҳои ҷангӣ, ки

¹ Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зерн таҳрири З.Акрами. - Душанбе: Дониш, 2016. - С.157.

² Абдурашитов Ф. Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI / Ф.Абдурашитов.- Душанбе, 2020. - С. 196-234.

³ Барномаи раиси ноҳияи Тавилдара рафиқ дар маҷлиси вакилони халқи ноҳия аз 24.03.1995 (Протоколи №1) //Филиали Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Фонди.7. Номгуи.1. Бастиаи .5. Варақи. 5 (Минбаъд БМДҚТНР. Ф.1 Н.1.Б.69.В.1.).

⁴ Иҷлосияи якуми маҷлиси вакилони халқи ноҳияи тавилдара аз 24.03.1995 //Филиали Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Ф.7. Н.1. Б.7. В.4.

дар бештари навоҳии минтақа сурат мегирифт, бесарусомонӣ ва ғорати моликияти давлатиро дучанд намуд. Ин ҳолат зарбаи сахте ба соҳаи кишоварзӣ ва умуман иқтисодиёти минтақа буд, ки барқарорсозӣ ва ислоҳи он мӯҳлати зиёдро талаб мекард.

Дар баробари ин, раванди ислоҳоти кишоварзӣ дар минтақаи Рашт мушкилоту монеаҳои ба худ хос дошт. Масалан, агар дар замони Шӯравӣ колхозу совхозҳо аз тарафи давлат бо техника, маблағ, нуриҳои минералӣ ва ғайра таъмин мешуданд, акнун ин масъулият бар дӯши хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) буд. Дар солҳои 90-ум агарчӣ як қисми қисми ин хоҷагоҳо тавонистанд ба шароити нав мутобиқ шуда фаъолияти худро пеш баранд, аммо қисми зиёди онҳо бо мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ шуданд¹.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ. Мувофиқи моддаи 3 Қонун «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» «Хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) субъекти хоҷагидорӣ мустақилест, ки фаъолияти худро бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ гардонид, ба меҳнати шахсии як нафар ё аъзои оила, шахсони дигар, ки маҳсулоти кишоварзиро якҷоя истеҳсол мекунанд, асос ёфта, заминаи онро қитъаи замин ва амволи дигари ба аъзои хоҷагии деҳқонӣ тааллуқ дошта ташкил медиҳад»².

Қонуни мазкур ба ҳама шахрвандони ҷумҳурӣ ҳуқуқ медиҳад, ки хоҷагии деҳқонӣ ташкил намоянд, сохтор ва шакли истеҳсолотро бо назардошти манфиатҳои худ, ки қонунгузорӣ манъ накардааст, муайян намоянд. Инчунин қонун меъёри дигар, даҳлати мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онро ба хоҷагии деҳқонӣ манъ кардааст³. Аз рӯи ин меъёрҳои конституционӣ хулоса баровардан мумкин аст, ки давлат манфиати хоҷагидоронро дар мадди аввал мегузорад. Новобаста ба ин, дар солҳои аввали ислоҳот он бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ хеле

¹ Самадов С. Муносибати навоварона лозим аст //Қаротегин. 1992. №1. 1-уми январ.- С.3-4; Кадыров А. Реформа прошла с ошибками //Азия-Плюс. 2007. 25 январ.- С.3.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 10 майи соли 2002 [манбаи электронӣ]. www.mmk.tj (санаи мурочиат: 23.03.2018).

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 10 майи соли 2002 [манбаи электронӣ]. www.mmk.tj (санаи мурочиат: 23.03.2018).

суст пеш мерафт. Гарчанде оғози ташкилшавии хоҷагиҳои фермерӣ (деҳқонӣ) дар ҷумҳурӣ аз соли 1990 оғоз шуда бошад ҳам, то соли 1992 аз лиҳози ҳуқуқӣ ба расмият дароварда нашуда буд. Илова бар ин, чи тавре дар боло ишора шуд бо сабаби вазъи мураккаби сиёсӣ дар мамлакат суръати ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ хеле суст пеш мерафт. Аз ҷумла дар минтақаи Рашт ҳамагӣ 22 хоҷагии деҳқонӣ шуду бас. Замини дар ихтиёри онҳо гузошташуда 1343 гектарро ташкил меод.

Тибқи нақшаи ислоҳоти кишоварзӣ дар ноҳияи Сангвор соли 2012 462 хоҷагии деҳқонии фермерӣ ва ду Ассотсиатсияи занбӯриасалпарварӣ ба қайд гирифта шуд.

Агар раванди таъсиси хоҷагиҳои деҳқониро, ки қисми муҳими ислоҳоти кишоварзӣ ба ҳисоб мерафт таҳлил намоем мушоҳида хоҳем кард, ки ҳам дар сатҳи ҷумҳурӣ ва ҳам дар водии Рашт дар ибтидои солҳои соҳибистиклолӣ, он хеле суст сураат мегирифт. Барои мисол дар ҷумҳурӣ агар шумораи чунин хоҷагиҳо соли 1992 31 ададро ташкил дода бошад, дар соли 1993 ба 35 адад расиданду халос. Аммо бо беҳ шудани вазъи сиёсии мамлакат ва фароҳам омадани шароити осоишта дар ин раванд марҳалаи нав оғоз меёбад. Барои мисол, соли 2005 шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ 23 101 ададро ташкил меоданд, ки дар соли 2010 ба 51372 расиданд.

Ҷадвали №5

Маълумот дар бораи шумораи умумии хоҷагиҳои деҳқонии навоҳии водии Рашт то 1.03.2016¹

№	Шаҳру ноҳия	Шумораи хоҷагиҳо	Соли 2016	Ҳамагӣ	Шумор. сахмдорон	Аз ҷумла занҳо
	Роғун	1067	-	1067	1844	121
1	Рашт	2536	14	2550	1033	85
2	Нуробод	915	-	662	1632	204
3	Лахш	1600		1600		
4	Тоҷикобод	1315		1315		
5	Сангвор	515		515		

¹ Абдурашитов Ф. Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI / Ф.Абдурашитов. - Душанбе, 2020. - С.193-195.

Агар раванди таъсиси хоҷагиҳои фермериро дар водии Рашт дақиқ таҳлил кунем мушоҳида хоҳем кард, ки ба афзудани хоҷагиҳои фермерӣ омилҳои зерин мусоидат карданд:

- Бо имзо расидани «Созшномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ» ва фароҳам омадани шароити осоишта, имконият барои таъсиси хоҷагиҳои деҳқонӣ ва умуман барои рушди кишоварзӣ низ ба миён омад;

- Дар ибтидои ислоҳот мардуми оддӣ моҳияти онро хуб дарк накарда буданд ё онро ба таври манфӣ арзёбӣ мекарданд. Оҳиста-оҳиста моҳияти онро дарк намуда ба шакли нави хоҷагидорӣ-фермерӣ эътимоду бовариашон бештар гардид;

- Омили дигар ҷанбаи моливи дошт, зеро барои ташкил ва ба роҳ мондани хоҷагии деҳқонӣ маблағ, техника ва тухмӣ зарур буд. Дар ибтидо аксари деҳқонони минтақа ин имкониятро надоштанд, зеро дар натиҷаи ҷанг бештари онҳо хонахароб гардида буданд. Баъдтар қарзҳои бонкӣ ва дигар кӯмакҳои давлатӣ, ки ба мақсади дастгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ равона шуда буданд, бештар мегардад. Дар натиҷа шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ рӯ ба афзоиш овард;

- Дар ибтидо аксари заминҳое, ки ба деҳқонони водии Рашт, барои ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ дода шуданд, заминҳои лалмӣ, махсусан талу теппаҳо буданд, аммо баъдтар ин камбудӣ ислоҳ карда шуд;

- Омили дигар ин муҳочирати иҷбории аҳолии минтақа мебошад. Дар баъзе маҳалҳо аз нарасидани қувваи корӣ заминҳо якҷанд сол бе кишт монданд. Баъди фароҳам омадани шароити осоишта ва баргаштани аҳоли ба маҳалли зисташон хоҷагиҳои деҳқонӣ низ марҳила ба марҳила бештар гардиданд.

Ба вучуд овардани базаи зарурии ҳуқуқӣ, шакли нави хоҷагидорӣ (фермери)-ро ба расмият даровард. Дар ибтидо ин вучуд надошт ва оҳиста-оҳиста чунин санаду қонунҳои дахлдор қабул гардиданд¹.

¹ Маърузаи ҷонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқии ноҳияи Чиргатол С. Самадов “Доир ба плани тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои соли 1992” - Ф.6. Н.1. Б.71. В.1-10;

Ислоҳоти гузаронидашуда дар соҳаи кишоварзӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ озодии интихоби истеҳсол ва фурӯши зироатҳои кишоварзиро дод. Дар бисёр ҷойҳо амалӣ намудани гузаронидани кишти такрорӣ дар заминҳои обӣ, инчунин ҳалли масъалаи қарзи хоҷагиҳои пахтакор иқтисодии соҳаро хеле афзун намуд.

Гузариш ба шакли нави муносибатҳои иқтисодӣ ва ташкил намудани шаклҳои нави хоҷагидорӣ, хусусигардонии амвол ба тағйироти кулӣ дар соҳаи кишоварзӣ оварда расонид. Саҳми бахши хусусӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ афзун гардид. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷумҳурӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ афзоиш ёфта, истеҳсоли он дар соли 2010 нисбат ба соли 1991 3,2 маротиба зиёд гардид¹.

Бисёр масоили муҳими сиёсати кишоварзӣ дар санаду қонунҳои то соли 2010 қабулгардида дида баромада нашуда буданд. Масалан, номуайянии модели рушди минбаъдаи соҳаи кишоварзӣ, ки дар бахши иқтисодӣ афзалиятнок эътироф шудааст. Бо ин мақсад 1 августи соли 2012 бо қарори Ҳукумати ҶТ (№383) барномаи «Ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» дар асоси ҳуҷҷатҳои стратегияи дар ҷумҳурӣ қабулшуд, аз ҷумла: Ҳадафҳои Рушди Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015, Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2010-2012, Барномаи амнияти озукаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015, Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра қабул гардид.

Қабули стратегияву барномаҳои мазкур дар роҳи ислоҳот ва бартарофтани сохтани камбудӣ ва мушкилоти ҷойдошта нақши муассир гузоштанд. Дар онҳо дигаргуниҳои куллиро, ки солҳои охир дар

Ҳисоботи Ҳукумати ноҳияи Дарбанд дар соли 1997 //Ф.5. Н.2. Б.129. В.1-14; Ҳисоботи раиси ноҳияи Тавилдара дар соли 1999 //Ф.7. Н.1. Б.14. В.101-128; Маърузаи ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт Абдучабборов Т. дар давраи ҳисоботи соли 1998// Ф.2. Н.6. Б.94. В.26-58.

¹ Барномаи ислоҳоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2018. – Душанбе, 2012. – 51 с.

сиёсати макроиқтисодӣ ва вазъи иҷтимоию иқтисодии бахши кишоварзӣ, таъсири равандҳоеро, ки дар бозори ҷаҳонӣ ба вучуд омадаанд, ё омилҳое, ки ба бӯҳрони ҷаҳонӣ рабт доштанд ба назар гирифта шудаанд. Имрӯз сафи хочагиҳои деҳқонӣ низ дар ҳоли афзоиш қарор дошта, саҳми онҳо дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии минтақа назаррас аст. Масалан, аз рӯи ҳисоботи соли 2020-2021 шумораи хочагиҳои фермерӣ дар ноҳияи Рашт 2892, Сангвор 558 ва Лахш 1716 ададро ташкил доданд, ки нақши онҳо дар таъмини амнияти озуқаворӣ минтақа хеле калон аст¹.

Техникаи кишоварзӣ. Бешак дар шароити имрӯза самаранокии маҳсулоти кишоварзӣ аз сатҳи истифодабарии дастовардҳои илми соҳа, бо техника ва нуриҳои минералӣ таъмин будани он вобаста аст. Мутаассифона масъалаи бо техникаи замонавӣ таъмин кардани соҳаи кишоварзӣ ҳам дар сатҳи ҷумҳурӣ ва ҳам дар минтақаи Рашт ташвишвар аст. Барои исботи фикри хеш мехостем далелҳои зеринро биёрем: соли 1990 дар ҷумҳурӣ 37 537 адад тракторҳо мавҷуд буд, ки аз инҳо танҳо 15% корношоям буд. Соли 2002 миқдори умумии тракторҳо 22 792 ададро ташкил дод, ки 55% онҳо корношоям буд. Яъне, соли 2002 дар муқоиса ба соли 1990 шумораи тракторҳо 1,7 баробар ва тракторҳои коршоям ду баробар кам шудааст. Ин мисолҳо хоси тамоми ҷумҳурӣ буд. Дар минтақаи Рашт имрӯз низ ҳолати камшаваии тракторҳо мушоҳида мешавад. Аз тарафи дигар, бештари хочагиҳои деҳқонии минтақаи Рашт аз нарасидани техникаи муосири кишоварзӣ танқисӣ мекашанд. Сабаб дар он аст, ки то имрӯз дар дохили кишвар бевосита ягон навъи техникаи кишоварзӣ истеҳсол карда намешавад. Аз тарафи дигар, нархи чунин техникаҳо дар хориҷи кишвар хеле гарон аст, ки на ҳама хочагиҳои деҳқонӣ онро харидорӣ карда метавонанд. Маҳз бо ҳамин сабаб мӯҳлати шудгори заминҳо ба ҷои 15-20 рӯз аз 1 то 2 моҳ тӯл

¹ Соҳибназаров С. Ислохотро маҷрои тоза бубаҳшем / С.Соҳибназаров // Оинаи Рашт. - 2012. - №17. - С.3; Соҳибназаров С. Рушди соҳаи кишоварзӣ талаботи замон / С.Соҳибназаров // Мавҷи Хингоб. - 2018.- № 8. - С.4.

мекашад¹. Албатта чунин коркарди замин ба ҳосилнокии он низ бе таъсир наместонад.

Ҳукумати мамлакат барои бартараф кардани ин мушкилот баъзе чораҳо андешид, ки ташкили Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» соли 2007, аз ҷумлаи онҳост. Барои ба техникаи кишоварзӣ таъмин кардани хоҷагиҳои деҳқонӣ дар 33 шаҳру навоҳии мамлакат филиалҳои ин муассиса кушода шудааст. Мувофиқи низомномаи ин корхона хоҷагиҳо баъди пардохти маблағи ичора ҳуқуқ доранд онро хусусӣ гардонанд. Аз рӯи ҳисоботҳои оморӣ соли 2015 дар мамлакат 18331 адад тракторҳои универсалӣ ва 1773 комбайни ғалладарав намерасад². Ин далелҳо бори дигар собит месозанд, ки мушкилот ва монеаҳои яке аз соҳаҳои асосии хоҷагии халқ–кишоварзӣ ҳамоно зиёданд ва ин камбудӣ ва монеаҳо бештар дар манотиқи кӯҳистон ба ҷашм мерасанд.

Истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ дар минтақа. Дар соҳаи кишоварзии минтақои Рашт истеҳсоли ғалла ва картошка мақоми асосиро ишғол менамояд, зеро иқлими он барои парвариши ин маҳсулотҳо мусоид аст. Баръакс, истеҳсоли пахта, ки хоси аксар минтақаҳои ҷумҳурӣ аст, дар иқлими водии Рашт ғайриимкон аст. Истеҳсоли ғалла ҳам дар ҷумҳурӣ ва ҳам дар минтақои Рашт ҷойи асосиро ишғол мекунад. Дар замони Ҳокимияти Шӯравӣ ғалла ба кишвари мо аз ҷумҳуриҳои дигари иттифоқӣ ворид мешуд, аммо бо заволи Давлати Шӯравӣ ҷумҳурӣ ба мушкилоти норасоии ғалла дучор шуд. Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ амнияти озуқавории ҷумҳурӣ аз истеҳсоли ғалла саҳт вобастагӣ дошт ва имрӯз низ дорад. Агар рақамҳои омори таҳлил намоем, мебинем, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ кишвар дар истеҳсоли ғалла ба мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ шудааст.

¹ Дар бораи ҳисоботи Ҳукумати ноҳияи Ғарм дар давраи ҳисоботи соли 1996 //Ф.2. Н.6. Б.66. В.24-31; Маърузаи ҷонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқии ноҳияи Ҷирғатол С. Самадов “Доир ба плани таракқиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои соли 1992 ва вазифаҳо барои соли 1993”//Ф.6. Н.1. Б.96. В.32-41;Муродов С. Ичора ягона роҳи раҳи аз бӯҳрон //Қаротегин. 1992. №26. 27-уми март. *С.1.

² Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зери таҳрири З.Акрамӣ. - Душанбе: Дониш, 2016. - С.180.

Аз рӯи маълумоти иқтисодчиёни кишвар талабот ба ғалла дар чумхурӣ 1,5 млн тонна буд, аз ин 1 млн барои хӯрокворӣ ва 500 ҳазор барои чорво. Аммо дар мамлакат соли 1994 дар маҷмуъ 220 ҳазор тонна ғалла истеҳсол шуда буд, ки дар таърихи Тоҷикистони муосир ҳосили пастарин доништа мешавад. Ин нишондод соли 1990 318 ҳазор тонна ва 1991 304,3 ҳазор тоннаро ташкил дода буд. Ин аҳвол ба водии Рашт низ марбут буд, зеро яке аз омилҳои асосии боло бурдани ҳосили ғалла ин бештар ҷудо кардани заминҳои кишт буд. Аммо дар минтақа ин масъала дар ҳоли ногувор қарор дошт.

Ба мушкилоти норасоии ғалладона нигоҳ накарда дар солҳои 90-ум дар водии Рашт шумораи заминҳои кишти ғалла майл ба камшавӣ доштанд ва ё бе тағйир монданд. Барои мисол, дар ноҳияи Рашт агар дар соли 1991 миқдори заминҳои кишти ғалладона (ҳама намуди он) 1700 га ташкил дода бошанд, дар соли 2000 он 500 га коҳиш ёфта ба 1200 расид. Ин нишондод дар ноҳияи Лахш аз 1800 га соли 1991 дар соли 1999 ба 1000 га кам гардид. Дар ноҳияҳои дигар гарчанде зиёдшавии заминҳои кишти ғалладона мушоҳида мешавад, аммо ин афзоиш ночиз буд. Барои мисол дар ноҳияи Сангвор шумораи заминҳои ғалладона аз 100 га соли 1991 дар соли 2000-ум ба 200 га, дар ноҳияи Тоҷикобод аз 1000 ба 1400 га, дар ноҳияи Нуробод аз 300 га ба 400¹ га зиёд гардид².

Чи тавре мушоҳида мешавад миқдори заминҳои кишти ғалла дар минтақа хеле кам буда, дар баъзе ноҳияҳо рӯ ба пастравӣ (Рашт ва Лахш) дорад. Дар ноҳияҳои дигар ба миқдори ночиз, ки талаботи рӯзафзуни мардумро қонеъ карда наметавонист, афзоиш ёфтанд.

Ин ҳолат ба истеҳсоли ғалла ва ғалладона бетаъсир монда наметавонист. Чунончӣ: агар соли 1995 дар ҳама навоҳии водии Рашт 5258 тонна ғалла истеҳсол шуда бошад, соли 1999 ин шумора бо ҳаҷми

¹ Дар ноҳияи Нуробод ин шумора соли 1998 ба 2000 гектар расида буд.

² Регионы Республики Таджикистан. Государственное статистическое агенство при правительстве Республики Таджикистан. - Душанбе, 2001. - С.135.

2188 тонна коҳиш ёфта, ба 3070 тонна расид¹. Дар охири солҳои 90-ум гарчанде дар сатҳи ҷумҳурӣ истеҳсоли ғалла рӯ ба беҳбуди оварда бошад дар минтақаи Рашт он майли камшавӣ дошт. Омили он агар аз як тараф сурат гирифтани амалётҳои ҷангӣ дар минтақа бошад, аз тарафи дигар аз хароб шудани заминҳои кишт ва коҳиш ёфтани истеҳсоли ғалла ва ғалладона вобастагӣ дошт.

Барои ноил гардидан ба таъминоти пурраи маҳсулоти ғаллаи ватанӣ пеш аз ҳама зарур аст, ки ҳосилнокӣ дар соҳа баланд бардошта шавад. Вале аксари майдонҳои, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ барои кишти ғалла ҷудо карда мешуданд заминҳои камҳосил ва лалмӣ буданд. Барои мисол, соли 1994 барои кишти ғалла 300 ҳазор га замин ҷудо карда шуд, ки 23%-и заминҳои қорамро ташкил мекард. Илова бар ин аз 300 ҳазор га замин 60 %-ро заминҳои лалмӣ ташкил медоданд. Маҳз барои ҳамин дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ масъалаи норасоии ғалла ва ғалладона яке аз мушкилоти асосии кишвар гардид.

Минбаъд ин камбудии ислоҳ гардида сол то сол аз ҳисоби заминҳои обӣ миқдори заминҳои кишти ғалла ва ғалладона зиёд карда шуд. Ин омили зиёд гардидани ғалла ва ғалладона дар солҳои минбаъда гардид. Дар бораи зиёд шудани заминҳои кишти ғалла дар водии Рашт, ки боиси бештар истеҳсол шудани ғалла гардид, маълумотҳои зерин гувоҳӣ медиҳанд:

Ҷадвали №6.

Кишти заминҳои ғалладона дар водии Рашт ба ҳисоби гектар²

№	Номи ноҳия	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Нуробод	3282	2299	2737	2332	2215	1931	1882	1895	1849	1858

¹ Регионы Республики Таджикистан. Государственное статистическое агенство при правительстве Республики Таджикистан. - Душанбе, 2000.- С.123.

² Минтақаҳои Тоҷикистон. – Душанбе : Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011. - С.123-127; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. - С.104-114; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017. - С.111-135; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2010. - С.135-138; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2008. - С.104-108.

2	Сангвор	1759	1848	1839	1841	1845	1718	1723	1648	1678	1489
3	Рашт	5993	4301	2408	2563	2746	2007	2119	2614	2826	2463
4	Тоҷикобод	2706	2768	2775	2388	2390	2183	2332	2340	2307	2130
5	Лахш	1309	1875	2388	2260	2286	2242	2168	2213	1687	1311

Гарчанде шурӯъ аз соли 2000-ум дар водии Рашт истеҳсоли ғалла рӯ ба афзоиш овард, аммо то имрӯз суръати афзоиш ноустувор аст. Вазъи истеҳсоли ғалла дар ҳама ноҳияҳои минтақа якранг набуда, онҳо дар вазъияти гуногун қарор доранд. Барои инъикоси вазъ чадвали зерин мисол шуда метавонад.

Чадвали №7.

Истеҳсоли ғалла дар ҳама шакли хоҷагиҳо (бо ҳаҷми тонна)¹

Номи ноҳия	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Нуробод	3624	3774	2478	3087	5021	2858	3333	2918	2954	2540	2393	2662	2429	2511
Сангвор	1975	2060	2395	3335	4819	4888	4902	5130	5164	5199	4206	5138	5184	5197
Рашт	9473	9263	8881	11039	6826	7051	3623	4192	4868	4800	4914	5871	6464	6151
Тоҷикобод	6450	6720	6755	7107	5658	5800	4995	4605	5294	5051	5386	5435	5369	4953
Лахш	1801	16042	990	1155	1946	3277	4277	4327	5429	5669	5459	5666	3777	2739

Чи тавре мушоҳида мешавад дар баъзе ноҳияҳо солҳои 2005-2008 нуктаи кулминтсионӣ дар истеҳсоли ғалла ба ҳисоб меравад. Таҳлили ҳолати хоҷагиҳои ғаллакор аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳануз дар ин соҳа камбудихо зиёданд. Масалан, соли 2003 дар навоҳии водии Рашт ба ҳисоби миёна ҳосилнокӣ аз ҳар гектар замин барои ғалла 19,8 сентнериро ташкил дод. Ин нишондиҳанда хеле паст аст, зеро ҳуди

¹ Чадвали мазкур дар асоси маълумоти зерин мураттаб шудааст: Регионы Республики Таджикистан. Государственное статистическое агенство при правительстве Республики Таджикистан. - Душанбе, 2000. - С.123; Минтақаҳои Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2011. - С.128; Минтақаҳои Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. - С.192.

хамон сол хоҷагиҳои пешқадам дар ҷумҳурӣ аз ғалла 50-70 сентнерӣ ва ҷуворимакка 80-90 сентнерӣ ҳосил гирифтанд¹.

Новобаста аз мушкилот ва монеаҳои зикргардида истеҳсоли ғалла дар сатҳи ҷумҳурӣ соли 2014 нисбат ба солҳои 1990-1991 чор маротиба зиёд буд. Самараи ҳосилнокӣ низ 50% зиёд гардид, ки ин натиҷаи хуб аст.

Чи тавре дар боло зикр карда гузаштем ин пеш аз ҳама ба зиёд шудани заминҳои обӣ ва ҳосилхез барои кишти ғалла вобастагӣ дошт. Имрӯз низ қариб нисфи ғаллаи ҷумҳурӣ аз хориҷи кишвар ворид карда мешавд. Аз рӯи таҳлили иқтисодчиён Тоҷикистон бо сиёсати дурустӣ кишоварзӣ ва ба талаботи замони мутобиқ сохтани он имконият дорад, талаботи дохилии худро бо ғалла таъмин намояд.

Картошкапарварӣ. Картошкапарварӣ яке аз соҳаҳои асосии кишоварзии водии Рашт ҳисоб ёфта, ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ, афзун гардонидани имкониятҳои содиротии мамлакат ва бо кори доимӣ дар деҳот таъмин намудани аҳолии нақши муҳим дорад. Дар солҳои соҳибистиклолӣ соҳаи картошкапарварӣ, дар қатори истеҳсоли ғалла ва ғалладона ба дастовардҳои назаррас ноил гардид ва гардида истодааст. Ба монандӣ ғалла дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ як қиссаи талаботи аҳолии мамлакат аз ҳисоби картошкаи Русия таъмин карда мешуд. Аммо қисмати зиёди талаботи дохилиро ба картошка кишоварзони дохилӣ таъмин мекарданд. Масалан соли 1990 дар ҷумҳурӣ 207 ҳазор тонна картошка истеҳсол карда шуд. Ҳосилнокӣ дар он сол аз ҳар гектар 143,4 –141,1 сентнериро ташкил медод.

Ба муҳимияти соҳа дар амнияти озуқавории кишвар нигоҳ накарда, он дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ рӯ ба пастравӣ ниҳод. Аз ҷумла, соли 1996 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 107,7 ҳазор тонна картошка истеҳсол карда шуд, ки ин натиҷаи пастрарин ба ҳисоб меравад. Шурӯъ аз соли 1997 истеҳсоли картошка дар мамлакат рӯ ба афзоиш оварда соли 2005

¹ Солиев Х.Х. Мушкилоти рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Тоҷикистон / Х.Х.Солиев // Иқтисодии Тоҷикистон. - 2004.- №3. - С.13.

истеҳсоли он ба 555 ҳазор тонна расонида шуд. Ин нишондод дар муқоиса ба соли 1991 3 маротиба зиёд аст¹.

Хосилнокии картошка аз ҳар гектар ба 196,2 сентнерӣ расонида шуд, ки дар муқосиса ба соли 1991 50% зиёд аст. Водии Рашт натавонд дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ, балки дар солҳои истиқлолият аз зумраи минтақаҳо ба ҳисоб меравад, ки ҳиссаи бузургӣ истеҳсоли картошкаи дохилӣ ба он марбут аст. Ба монанди дигар навъи маҳсулоти кишоварзӣ дар водии Рашт картошкапарварӣ низ дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ анқариб рӯ ба нестӣ овард. Ҳаҷми истеҳсоли картошка дар ноҳияҳои асосии картошкапарвари минтақа – Рашт, Лахш ва Тоҷикобод ба маротиб кам гардид. Чунончӣ: дар ноҳияи Лахш аз 22935 тонна дар соли 1991 ба 284 тонна дар соли 1997, дар ноҳияи Тоҷикобод аз 10922 ба 7 тонна, дар ноҳияи Рашт аз 4724 тонна ба 214 тонна кам гардид².

Дар маҷмӯъ, дар ҳама навоҳии водии Рашт ҳаҷми истеҳсоли картошка дар муддати шаш сол (1991-1997) аз 40068 тонна ба 524 тонна, яъне анқариб 9 баробар кам гардид. Таҳлили ҳуҷҷатҳои оморӣ аз он далелат мекунад, ки ин ҳолат то соли 2000-ум қариб бетағйир боқӣ монд. Баъди фароҳам омадани шароити осоишта дар водии Рашт Ҳукумати мамлакат барои ислоҳи вазъи корҳои зиёдеро ба анҷом расонид. Масалан, муайян кардани қарзҳои бефоида ба хоҷагидорони картошкапарвар, ҷалби сармояи беруна ба соҳа, қабули барномаву стратегияҳои ҷудоғона, ки ба рушди соҳа нигаронида шуда буданд, аз зумраи чунин иқдомҳо буданд.

¹Маърузаи қонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқии ноҳияи Чиргатол Саматов Сайдахмад дар сессияи 12-ум, даъвати 21-уми маҷлиси вакилони халқии ноҳия “оид ба нақшаҳои хоҷагии халқ дар соли 1994”//Ф.6. Н.1. Б.118. В.40; Ҳисоботи раиси ноҳияи Дарбанд Ҳалимов Изатулло “Дар бораи ҳисоботи ҳукумати ноҳияи Дарбанд дар соли 1998 ва вазифаҳои барои соли 1999”//Ф.5. Н.2. Б.134. В.1-15; Маърузаи ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт Абдучабборов Т. дар давраи ҳисоботи соли 1997 //Ф.2. Н.6. Б.75. В.16-29.

² Регионы Республики Таджикистан. Государственное статистическое агенство при правительстве Республики Таджикистан. - Душанбе, 2001. - С.140.

Рушди соҳаро бе зиёд кардани ҳаҷми замини кишт таъмин кардан ғайриимкон буд. Бо ҳамин мақсад ҳамасола маблағҳои зиёд барои аз худ кардани заминҳои нав равона мешуданд, ки дар натиҷа шурӯъ аз соли 2005 шумораи заминҳои кишти картошка дар минтақа майл ба зиёдшавӣ доранд. Дар баробари ин 3 апрели соли 2012 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи давлатии рушди картошкапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016 қабул гардид, ки барои рушди соҳа заминаи мусоид фароҳам овард. Ҳадаф аз қабули ин барнома рушди соҳаи картошкапарварӣ, баланд бардоштани ҳосилнокӣ дар асоси рушди тухмипарварӣ, васеъ намудани майдонҳои кишти картошка ва ғ. иборат буд¹.

Ҳамин тавр, агар ҳаҷми заминҳои кишти картошка дар соли 1997 ҳамагӣ 300 гектарро ташкил дода бошанд, дар соли 2007 ба 5067 ва дар соли 2018 ба 9345 га расонида шуд.

Иқлим ва мавқеи ҷуғрофии водии Рашт барои картошкапарварӣ хеле мусоид аст. Аз ин рӯ қариб дар ҳама ноҳияҳои минтақа кишти картошка ба роҳ монда шудааст. Давоми солҳои 2009 -2018 раванди васеъ кардани заминҳои кишти картошка анқариб дар тамоми ноҳияҳои минтақайи Рашт ба чашм мерасид (ниг. ба ҷадвали зер).

Ҷадвали №8

Миқдори заминҳои кишти картошка дар водии Рашт (ба ҳисоби гектар)².

№	Номи ноҳия	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Нуробод	314	341	564	807	819	540	662	825	866	967
2	Сангвор	523	517	578	632	667	475	515	630	704	765
3	Рашт	1369	1247	2039	2535	2583	1670	1865	1951	1802	2007
4	Тоҷикобод	733	647	1086	1031	1081	874	914	958	1007	1081

¹ Барномаи давлатии рушди картошкапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016. - Душанбе, 2012.- 15 с.

² Минтақаҳои Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. - С.150.

5	Лахш	1810	3302	3307	3812	4036	3653	3764	3973	3840	4522
6	ш. Роғун	114	103	156	162	169	186	136	169	152	166

Раванди зиёд шудани заминҳои кишт ба истеҳсоли картошка низ бе таъсир намонд. Чунончӣ: агар соли 1997 кишоварзони водии Рашт ҳамагӣ 524 тонна картошка истеҳсол карда бошанд, ин шумора соли 2007 ба 128148 тонна ва дар соли 2018 ба 204903 тонна расонида шуд¹. Нишондоди соли 2018 дар муқоиса ба соли 1991 5 баробар зиёд аст. Ин нишондодҳо барои як минтақаи кӯҳи хеле зиёд аст. Дар 15 соли охир дар натиҷаи амали шудани барнома ва нақша-чорабиниҳои сатҳи давлативу ноҳиявӣ водии Рашт ба яке аз минтақаҳои картошкапарвари ҷумҳурӣ табдил ёфт. Дар 3 соли охир (2019-2021) кишоварзони водии Рашт натавонанд талаботи аҳолии минтақаро ба картошка таъмин мекунанд, балки онро ба навоҳии дигари ҷумҳурӣ низ содир менамоянд.

Танҳо ноҳияи Лахш дар соли 2020 101741 тонна картошка истеҳсол карда шуд, ки дар муқоиса ба соли гузашта 1730 тонна (1,7 баробар) зиёд аст².

Далелҳои овардашуда ва таҳлили ҳуҷҷатҳои бойгонӣ далолат мекунанд, ки барои чунин натиҷаҳо омилҳои зерин мусоидат кардаанд: Меҳнати содиқонаи кишоварзон ва боварии онҳо ба ояндаи дурахшони соҳа, чораҳо ва барномаҳои мушахасси давлатӣ, ки ба рӯшди соҳа нигаронида шудаанд, дастгирӣ ва кӯмаҳои молиявии ташкилотҳои байналмилалӣ.

Қатъи назар аз шароити мусоиди биоэкологӣ, ноҳияҳои доманакӯҳӣ (махсусан водии Рашт) барои тухмипаварии ин зироат нокифоя истифода мегардад. Аз тарафи дигар сифати тухмӣ дар хоҷагиҳои тухмипарвар хеле паст аст, картошкаи тухмии репродуксияҳои баланд дар бисёр мавридҳо чун картошкаи хӯроқа

¹ Минтақаҳои Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. - С.220.

² Ҳисоботи раиси ноҳияи Лахш оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иҷтимоиву иҷтисодии ноҳия дар соли 2020 //Бойгонии ҷории Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Лахш. - С.1-26.

истифода мегардад, ки ин чавобгӯи талабот нест; кишти тобистона ва такрории картошка дар минтақа кам ба назар мерасад (бо сабаби вучуд надоштани яхдонҳои махсуси ниғаҳдории тухмӣ ва дигар воситаҳои нумӯъдиҳанда); техникаи коркард ва парвариши картошка низ дар бештари маврид бо усули кӯҳна сурат мегирад, ки ба ҳосилнокии он бе таъсир наместонад¹.

Аз сабаби вучуд надоштани корхонаи махсуси саноатӣ доир ба коркарди картошка дар ҷумҳурӣ бештари маводи аз картошка омода шуда (чипс, крахмал ва ғ) аз хориҷи кишвар бо нархи хеле гарон ворид мешавад. Ҳоло он ки, ҳам қувваи корӣ ва ҳам шароити молиявӣ таъсиси чунин корхонаҳо дар водии Рашт вучуд дорад².

Чорводорӣ. Шароити ҷуғрофӣ минтақаи Рашт барои рушди чорводорӣ низ мусоид аст. Дар натиҷаи татбиқи дурусти барномаҳои давлатӣ ва дастовардҳои кишварҳои пешрафта, метавон чорводориро дар минтақа ба яке аз соҳаҳои сердаромад табдил дод. Новобаста ба ин, соҳа ханӯз ҳам талаботи рӯзафзӯни мардуми минтақаро бо гушт ва маҳсулоти шири ватанӣ таъмин карда наметавонад. Ба монанди дигар соҳаҳои кишоварзӣ ҷанги шаҳрвандӣ ба соҳаи чорводорӣ минтақа низ зарари зиёд расонид. Барои мисол рақамҳои зерини омори меорем: агар шумораи бузу гӯсфандро дар водии Рашт соли 1991³ 51764 сар ташкил дода бошад, соли 2000-ум он ба 905 сар кам гардид, саршумори чорвои калони шохдор аз 28924 то 738, асп аз 1543 то 232 сар коҳиш ёфт⁴.

Ин ҳолат ба истехсоли маҳсулоти чорвопарварӣ низ рабт дошт. Чорводорони панҷ ноҳияи минтақа агар дар соли 1991 6308 тонна шир истехсол карда бошанд соли 2000 он ба 8 тонна расид, истехсоли пашм аз

¹ Барномаи давлатии рушди картошкапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016. - Душанбе, 2012. - С.1-2.

² Рушди соҳаи кишоварзӣ талаботи замон // Мавҷи Хингоб. - 2018. - № 8. - С.4.

³ Ин шумора дар солҳои 1989-1990 бештар буд.

⁴ Регионы Республики Таджикистан. Государственное статистическое агенство при правительстве Республики Таджикистан. - Душанбе, 2001. - С.171-188.

171 тонна ба 4 тонна коҳиш ёфт. Дигар маҳсулоти чорводорӣ низ қариб ба нестӣ рафта расид¹.

Ҳам дар сатҳи ҷумҳурӣ ва ҳам минтақаи Рашт танҳо аз соли 2001 шурӯъ карда чорводорӣ рӯ ба афзоиш овард. Соли 2006 саршумори чорвои калони шохдор ба 191964, бузу гусфанд ба 274481 ва асп ба 11117 сар расид, ки бо нишондоди соли 1991 чандин баробар зиёд аст². Солҳои 2009-2018 давраи рушди босуръати чорводорӣ дар минтақа мебошад. Чунончӣ: ба ҳисоби аввали соли 2021 дар ҳама категорияҳои хоҷагиҳо 178645 сар чорвои калони шохдор; 505842 сар гусфанду буз, 4509 сар асп ба қайд гирифта шуд³.

Аз ин рақамҳо хулоса кардан мумкин аст, ки агар чорводорӣ дар солҳои 90-ум пурра хароб шуда бошад, дар солҳои 2001-2006 дубора барқарор карда шуд ва солҳои минбаъда майли рушд кардан дорад. Мавриди ба зикр аст, ки дар замони ҳокимияти Шӯравӣ ҳиссаи асосиро чорвои ҷамъиятӣ, чорвое, ки дар ихтиёри колхозу совхозҳо буданд, ташкил медоданд. Бо аз байн рафтани колхозу совхозҳо (охири соли 2010) бештари чорвои онҳо ба деҳқонон-саҳмдорон тақсим карда шуд. Чун дигар масоили гузариш дар ин раванд низ мукшилиҳо кам набуданд. Маҳз барои ҳамин, ҳиссаи хоҷагиҳои шахсӣ сол аз сол зиёд шуд. Дар тамоми ҷумҳурӣ, аз рӯи маълумоти 1 январи соли 2005 дар ихтиёри хоҷагиҳои шахсӣ 87,5% чорвои калони шохдор 75% бузу гусфанд вучуд дошт⁴. Ин шумора дар солҳои минбаъда низ зиёд гардид.

Вазъи кунунии соҳаро агар ба афзоиши аҳолии водии Рашт муқоиса намоем, маълум мегардад, ки имрӯз соҳа ба талабот ҷавобгӯӣ буда, босуръат рушд мекунад.

Паррандапарварӣ. Дар соли 1990 дар ҷумҳурӣ 7.516,3 сар парранда

¹Регионы Республики Таджикистан. Государственное статистическое агенство при правительстве Республики Таджикистан. - Душанбе, 2001. - С.161-168;171-175; 180-183.

²Минтақаҳои Тоҷикистон. Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2011. - С.153 -180.

³Минтақаҳои Тоҷикистон. Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. - С.264-274.

⁴Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зерӣ таҳрири З.Акрамӣ. - Душанбе: Дониш, 2016. - С.180.

ба қайд гирифта шуда буд, ки соли 1997 он то 198 ҳазор коҳиш ёфт. Умуман ин шумораи камтарин дар тамоми давраи мавҷудияти Тоҷикистони соҳибистиклол ба ҳисоб меравад. Дар навоҳии водии Рашт солҳои 90-уми қарни гузашта соҳа ба нестӣ рафта расид. Шурӯъ аз соли 2001 дар ин соҳа баъзе таъғйиротҳои мусбӣ ба амал омаданд. Аз рӯи ҳисоботҳои оморӣ соли 2006 дар минтақа 182231 сар парранда ба қайд гирифта шуда буд, ки ин миқдор дар солҳои 1997-1999 ба сифр баробар шуда буд. Дар солҳои минбаъда шумораи паррандаҳо зиёд гардида дар соли 2018 ба 351 262 сар расонида шуд, ки дар муқоиса ба соли 2006 қариб як баробар зиёд аст¹.

Масъалаи зарурати рушди кишоварзии мамлакат, аз ҷумла навоҳии кӯҳистон дар ҳуҷҷатҳои стратегии ҷумҳурӣ бевосита таъкид шудаанд². Дар ҳуҷҷатҳои мазкур ба соҳаи боғдорӣ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир шудааст. Чун дигар соҳаҳои хоҷагии қишлоқ боғдорӣ яке аз соҳаҳои рушдёфта дар водии Рашт ба ҳисоб меравад. Танҳо дар чаҳорҷӯбаи “Барномаи барқарорсозӣ ва рушди минбаъдаи боғу тоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар ноҳияи Рашт 404 га, Лахш 115 га, Тоҷикобод 92 га, Сангвор 190 га боғҳои нав бунёд шуда садҳо гектар боғҳои дигар барқарор шуданд³.

Чи тавре аз далоили овардашуда маълум гардид қариб дар ҳама ноҳияҳои водии Рашт самтҳои асосии кишоварзӣ ғаллакорӣ, картошкапарварӣ сабзавоткорӣ, боғдорӣ, занбӯриасалпарварӣ ва чорводорӣ, бо дарназардошти харобиҳои ҷанги шаҳрвандӣ, шуруъ аз соли 2001 ба пешравиҳои назаррас ноил шуданд.

¹ Минтақаҳои Тоҷикистон. Агенсии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2011. - С.153 -180.

² Стратегияи паст қардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2012. – Душанбе, 2010. – 67с; Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 – Душанбе, 2016. – 89с; Стратегияи паст қардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2012. – Душанбе, 2010.- 67с.

³ Дар бораи татбиқи Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 декабри соли 2001 дар бораи “Барномаи барқарорсозӣ ва рушди минбаъдаи боғу тоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” //ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.1. Б.21. В.71-100.

Дар рушди кишоварзии минтақа қабули “Барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ”-и ноҳиявӣ, ки дар заминаи ҳуҷҷатҳои дар боло зикршуда қабул шуданд, нақши муҳим бозиданд. Ин барномаҳо, ки дарозмуддат ва миёнамӯҳлат буданд, аз ҷониби ҳокимияти иҷроияи ноҳияҳои водии Рашт, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, муттаҳасисони Барномаи Рушди Созмони Миллалӣ Муттаҳид ва дигар созмонҳои байналмилалӣ таҳия гардида, тамоми имконият ва мушкилоти ноҳияҳои ин минтақа ба инобат гирифта шуданд. Аз он сабаб, ки водии Рашт минтақаи кишоварзӣ аст дар ин барномаҳо тавачҷӯх бештар ба рушди ин соҳа, нигаронида шуда буд¹.

Бешак он дастовардҳои соҳаи кишоварзиро, ки дар боло зикрашон рафт, бе қабули ин барномаҳо ғайримкон буд. Инро ба инобат гирифта Ҳукумати мамлакат барномаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоии ноҳияи Рашт, Лахш ва Тоҷикободро барои солҳои 2018-2020 қабул намуд. Дар ин барномаҳо барои рушди кишоварзӣ ва ислоҳот дар соҳа барои ноҳияи Рашт 20309 ҳазор, Лахш 5 803 ҳазор, Тоҷикобод 4 934 ҳазор сомонӣ ҷудо гардидааст².

Таҳлили вазъи кишоварзии водии Рашт нишон дод, ки дар ибтидои солҳои 90-ум бо таъсири ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ин соҳа рӯ ба нестӣ овард. Бо қабули барномаву стратегияҳо ва дигар чорабиниҳои Ҳукумати мамлакат соҳаи кишоварзӣ зина ба зина эҳё карда шуда, дар даҳ соли охир майл ба рушд дорад. Дар ин раванд заҳмати мардуми минтақа калидӣ буда, маҳз бо талошҳои онҳо ин соҳаи барои минтақа ва мамлакат муҳим – кишоварзӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гардид.

¹ Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Тавилдара барои солҳои 2013-2017. Тавилдара, 2013; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Рашт барои солҳои 2013-2017. Рашт, 2013; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Тоҷикобод барои солҳои 2013-2017. Тоҷикобод, 2013; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2013-2017. Лахш, 2013;

² Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Рашт барои солҳои 2018-2020. Рашт, 2017. - С.6; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Тоҷикобод барои солҳои 2018-2020. Тоҷикобод, 2017. - С.8; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2018-2020. Лахш, 2017. - С.8.

Новобаста ба дастоварду пешравиҳо имрӯз низ барои рушди соҳа монеаҳо ва камбудихои зиёд ҷой доранд, ки муҳимтаринашон ба назари мо инҳоянд: бад будани ҳолати мелиоративии заминҳои кишт, паст будани сифати тухмиҳо, кӯҳна ва фарсуда будани техникаи кишоварзӣ ва нокифоя будани таъминоти нӯриҳои минералӣ, норасоии оби полезӣ, бад будани ҳолати экологии заминҳои кишт, нокифоя будани маблағ ва техника барои азхудкунии заминҳои нав мебошад.

1.3. Соҳаи тандурустӣ ва хизматрасонии тиббӣ

Дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ соҳаи тандурустии мамлакат ба дастовардҳои назаррас ноил гардида, анқариб дар ҳама манотиқи кишвар беморхонаву нуқтаҳои хизмати тиббӣ фаъолият мекарданд. Аввалин беморхонаҳо ва дорухонаҳо дар Тоҷикистон баъди барқарор шудани Ҳокимияти Шӯравӣ ташкил ёфта, аз 10 дорухонаи соли 1929, дар арафаи пошхӯрии ИҶШС, дар мамлакат 338 дорухона ва 520 нуқтаи дорухонагӣ, 4 базаи мучахҳази дорунигаҳдорӣ, 4 лабораторияи таҳлилии лабораторӣ ва як фабрикаи дорӯсозӣ дар шаҳри Душанбе ба қайд гирифта шуда буд¹. Дар ҷумҳурӣ Донишгоҳи тиббӣ ва дахҳо коллеҷҳои тиббӣ ба тайёр кардани кадрҳои соҳаи тандурустӣ машғул буданд. Илова бар ин, мутахассисони соҳа дар донишкадаву донишгоҳҳои Умумии тифлоқ низ тайёр карда мешуданд.

Бо сар задани воқеаҳои нохуши солҳои 90-уми асри гузашта пеш аз ҳама низоми дорухонаҳо зарари ҷиддӣ дид. Қисми зиёди дорухонаҳои навоҳии водии Рашт қариб пурра нобуд карда шуданд. Тамоми молу амвол ва воситаҳои асосӣ, аз ҷумла нақлиёти дорукашонӣ, базаҳои дорунигаҳдорӣ ва қариб ҳамаи дорухонаҳо шахсӣ карда шуданд, ё таллаву тороч гардида аз байн рафтанд².

Ҳамин тавр, бо пошхӯри ИҶШС ва оғози ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, дар баробари дигар соҳаҳои хоҷагии халқ, соҳаи тандурустии мамлакат ба мушкилоти ҷиддӣ мувочеҳ шуд. Тарки ҷумҳурӣ намудани мутахассисони соҳа, хароб шудани беморхона ва нуқтаҳои тиббӣ, махсусан дар навоҳии водии Рашт, вазъи бе ин ҳам мураккаби соҳаро боз ҳам мураккабтар намуд.

¹ Саиди Ҳайдар, Бекмуродзода: дастоварди тиб хизмати Эмомалӣ Раҳмон аст // Фараж. 2019. 7-уми сентябр. С.10-11.

² Ҳисоботи раиси ноҳияи Тавилдара дар соли 1999 // ФБМДҶТНР. Ф.7. Н.1. Б.14. В.101-128; Дар бораи ҳисоботи комитети иҷроияи Шӯрои депутатҳои халқии ноҳияи Фарм дар давраи ҳисоботии соли 1994// ФБМДҶТНР. Ф.2. Н.6. Б.33. В.7-11, 14-18; Маърузаи ҷонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқии ноҳияи Ҷиргатол С. Самадов “Доир ба плани тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои соли 1992 ва вазифаҳо барои соли 1993”// ФБМДҶТНР. Ф.6. Н.1. Б.96. В.32-41.

Бартараф кардани вазъи баамаломада аз ҳукумати ҷавони Тоҷикистон ислоҳоти чиддии соҳаро тақозо мекард. Ҳукумат дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ имкони бартарафсозии мушкилоти баамаломадаро надошт, зеро кишвар ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуда буд. Дар ин марҳала мардуми навоҳии водии Рашт мушкилтарин рӯзхоро аз сар мегузарониданд.

Маврид ба қайд аст, ки тандурустии ҷомеа танҳо аз фаъолияти бахши тандурустӣ вобаста набуда, он бо таъсири байниҳамдигарии омилҳои фардӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ, вазъи зиндагӣ рабт дорад.¹ Дар солҳои 90-уми асри гузашта бо сабаби норасоии маводи хӯроқа, ғизои солим ва шароити мушкили зисту зиндагӣ дар навоҳии водии Рашт бемориҳои гуногун паҳн гардида буд, ки баъзе аз онҳо хусусияти оммавӣ касб намуд.

Барои мисол аз ҳисоботи раиси ноҳияи Сангвор, дар соли 1995, иқтибос меорем: “Дар ҷамоати деҳоти Тавилдара ғайр аз беморхонаи марказӣ, дорухонаи ноҳиявӣ (СЭС) се пункти тиббӣ амал мекунад. Дар пунктҳои тиббӣ таҷҳизотҳои лозимӣ намерасанд. Аз аввали сол то ҳозир (ноябри соли 1995) пунктҳои тиббӣ аз дорухона маводи табобати нагирифтаанд. Дар рафти воқеаҳои маъмули гузашта (амалҳои ҷангӣ дар назар аст) бештари муассисаҳои тиббии ноҳия хеле хароб гаштанд ва барқарор кардани онҳо аз имкониятҳои ноҳия берун буд...

Душвориҳо дар соҳа хеле зиёданд. Ёри таъҷили саривақт расонида намешавад, духтурон ба маҳалҳо кам мебароянд, таъминоти дорувори хеле суст аст, замистон фаро мерасад аммо муассисаҳои тиббӣ ба он тайёр нестанд...”².

Бо сабаби сурат гирифтани амалҳои ҷангӣ дар навоҳии водии Рашт даҳҳо нуқтаҳои тиббӣ ва беморхонаҳо хароб гардида моликияти онҳо қисман ба ғорат рафт. Маҳз барои ҳамин шумораи камшавии

¹ Тандурустӣ дар Тоҷикистон // <https://tg.wikipedia.org> //Санаи мурочиат: 22.11.2019

² Иҷлосияи дуҷуми вакилони халқи ноҳияи Тавилдара//Бойғонии марказии ноҳияи Рашт. Ф.7.оп.1. Д.7. л.43.

муассисаҳои тандурустӣ ва катҳо дар ҳама навоҳии минтақа мушоҳида мешуд (ниг. ба ҷадвали зер)

Ҷадвали №9

Шумораи беморхонаҳо ва катҳои хоб дар навоҳии водии Рашт¹

№	Ноҳия	Шум. Беморхона	Шумораи катҳо (кроватьҳо)								
			1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1	Нуробод	6	315	315	215	252	252	252	257	247	261
2	Сангвор	3	480	510	360	110	165	...	80	125	110
3	Рашт	11	900	1005	1076	855	550	445	460	505	505
4	Тоҷикобод	4	170	170	210	170	145	145	145	165	185
5	Лахш	5	455	480	470	375	300	280	280	280	280

Чунин вазъият хоси ноҳияи Сангвор набуда дар дигар навоҳии водии Рашт: Рашт, Нуробод, Тоҷикобод ва Лахш низ ҷой дошт. Ҳукумати мамлакат, ки имкони харидории доруворӣ, вакцинаҳо ва дигар маводҳои заруриро надошт, бо ҷалби кӯмакҳои башардӯстонаи созмонҳои байналмилалӣ ва давлатҳои алоҳида, ба ҳалли он пардохт. Дар ин самт кӯмакҳои башардӯстонаи Ташкилоти Умумичаҳонии Тандурустӣ, Бонки Умумичаҳонӣ, Барномаи Здрав Плюс, Бунёди Оғохон, Хазинаяи Глобалӣ, Ташкилоти Умумичаҳонии Тандурустӣ (WHO), Хазинаяи кӯдакони СММ (UNICEF), Барномаи HOPE (Барномаи USAID оид ба мубориза зидди бемории сил) назаррас буд².

Шурӯъ аз 27 июни соли 1997 бо имзо шудани “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” дар рушди тандурустии ҷумҳурӣ, хосатан водии Рашт, марҳалаи нав оғоз шуд. Дар ин марҳала дигаргунсозии соҳаи тандурустӣ дар вазъияти нисбатан ором сурат мегирифт. Дар ин давра Вазорати тандурустӣ барои таҳияи

¹ Регионы Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе, 2000. - С. 80-83.

² Тандурустӣ дар Тоҷикистон //https://tg.wikipedia.org //Санаи мурочиат: 22.11.2019

дурнамои муайянкунандаи рушди минбаъдаи соҳа ва меъёрҳои ҳуқуқии он мутобиқ ба иқтисодиёти бозорӣ корҳои назаррасро ба анҷом расонид. Махсусан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли», Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи саломатии аҳоли то соли 2005, Барномаи соҳавии ислоҳоти ниғаҳдории тандурустӣ барои солҳои 1997–2001 ва ғайра таҳия ва қабул гардиданд¹.

Дар солҳои соҳибистиклолӣ соҳаи тандурустӣ мавриди тавачҷӯҳи хосаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошт ва дорад. Дар ин марҳала, дар раванди амалишавии ислоҳоти соҳа садҳо муассисаҳои наву замонавии мучахҳаз бо афзори муосир ба хизмати мардум ихтисос дода шуданд. Дар давоми 27 соли истиқлолият дар ҷумҳурӣ маблағгузории соҳа анқариб 1600 маротиба афзоиш ёфта, аз 1 миллион сомонии соли 1992 ба 1 миллиарду 550 миллион дар соли 2018 расид. Таърихи солҳои 1991-2018 дар ҷумҳурӣ 1500 муассисаи тандурустӣ бунёд ва ба таҷҳизоти замонавӣ таъмин гардид. Аз ҷумла дар панҷ соли охир беш аз 120 беморхона, 210 маркази саломатӣ, 80 дармонгоҳ, 250 бунгоҳи тиббӣ ва 56 корхонаву коргоҳҳои марбутатаи тозабунёд ба ҳифзи сиҳати чомеа пардохтанд. Аз ин раванди созандагӣ ҳама манотиқи кишвар, аз ҷумла водии Рашт бархурдор буд².

Дар натиҷаи чораҳои андешидашуда барои хизматрасонии тиббиву табобатӣ ба аҳоли дар ноҳияи Рашт 1 беморхонаи марказӣ, 4 беморхонаи минтақавӣ, 1 маркази саломатии ноҳиявӣ, 19 маркази саломатии деҳотӣ, 51 хонаи саломатӣ, 8 маркази барномаҳои миллӣ, 1 шубҳаи ёрии таъҷилӣ, Лахш : 1 беморхонаи марказӣ, 9 беморхонаи минтақавӣ, 38 бунгоҳи тиббӣ ва 6 беморхонаи минтақавӣ, Сангвор: 1 беморхонаи марказӣ, 2 беморхонаи минтақавӣ, 1 маркази саломатии ноҳиявӣ, 22

¹ Тандурустӣ дар Тоҷикистон // <https://tg.wikipedia.org/> Санаи мурочиат: 22.11.2019

² Сайдамирзод Д. Парваришгоҳи табибони сабукдасти раштӣ // Бонувони Тоҷикистон. - 2018. - №144 (ноябр). - С.32-33..

бунгоҳи саломатӣ ва дар ноҳияи Тоҷикобод зиёда аз 30 муассисаҳои тиббӣ фаъолият мекунанд¹.

Илова бар ин дар ҳама ноҳияҳои водии Рашт марказҳои репродуктивии занон, марказҳои тарзи ҳаёти солим, мубориза бар зидди касалиҳои сил фаъолият мекунанд.

Хотиррасон бояд кард, ки бештари муассисаҳои тандурустии зикршуда дар солҳои баъди ҷанги шаҳрвандӣ сохта ва ё таъмир шудаанд. Илова бар ин сохтмони дахҳо иншоотҳои нави соҳаи тандурустӣ ба нақша гирифта шудаанд, ки ба муносибати 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истифода дода хоҳанд шуд.

Дар солҳои истиқлолият тайёр кардани кадрҳои соҳаи тандурустӣ, махусан дар навоҳии кӯҳистон, яке аз вазифаҳои меҳварии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт. Сабаб дар он буд, ки дар солҳои 90-ум бо сабабҳои маълум: ҷанги шаҳрвандӣ, маоши ночиз, муҳочирати оммавӣ ва ғайра, норасоии кадрҳои соҳаи тандурустӣ ба миён омад. Ин раванд дар манотиқи ҷангзадаи кишвар – водии Рашт бештар ба чашм мерасид. Ҷадвали зер раванди коҳишёбии кормандони соҳаи тандурустиро дар навоҳии водии Рашт инъикос мекунад.

Ҷадвали №10.

Шумораи табибони навоҳии водии Рашт (ҳамаи ихтисосҳо)²

№	Номи ноҳия	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1	Рашт	77	81	73	63	56	58	58	59	58
2	Нуробод	26	28	20	17	14	11	11	11	11
3	Лахш	50	47	46	49	37	29	28	28	27
4	Сангвор	-	-	10	11	9	-	3	6	8
5	Тоҷикобод	-	-	20	15	18	17	17	18	18

¹ Ҳисоботи Раиси ноҳияи Рашт оид ба Натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи Соли 2019 // <http://rasht.tj> // Санаи мурочиат: 31.12.2019; Бойғонии ҷорӣ. Ҳокимияти иҷроияи ноҳияи Лахш. 2018. - С.12; Бойғонии ҷорӣ. Ҳокимияти иҷроияи ноҳияи Тоҷикобод. 2019. С.9; Бойғонии ҷорӣ. Ҳокимияти иҷроияи ноҳияи Сангвор. 2018. - С.6.

² Регионы Республики Таджикистан. Статистический сборник. - Душанбе, 2000. - С.80-83.

Чи тавре аз рақамҳои оморӣ бар меояд аз соли 1992-1997 дар ҳама ноҳияҳои минтақа шумораи табибон майл ба камшавӣ дорад. Ин марҳалае буд, ки дар аксар навоҳии водии Рашт амалётҳои ҷангӣ сурат мегирифт ё сохторҳои ҳокимият дар сатҳи зарурӣ имкони кор карданро надоштанд. Дар чунин ҳолат қисме аз табибон иҷборан муҳоҷир шуданд ё тарқи ҷисос карданд. Илова бар ин маоши ночиз ё ҷандин моҳҳо нагирифтанд он, шароити номусоиди корӣ низ омили дигари ин раванди манфӣ буд¹.

Мутаассифона, ин раванд натавон ба табибон, балки ба кормандони миёнаи тиб низ хос буд. Барои мисол, агар дар ноҳияи Рашт соли 1991 шумораи кормандони миёнаи тиб 230 нафарро ташкил дода бошад, дар соли 1997 он то 145 нафар дар Нурубод аз 147 ба 70 нафар, дар Лахш аз 233 то 99 нафар, дар Тоҷикобод аз 75 то 59 нафар коҳиш ёфт².

Аз тарафи дигар афзоиши босуръати аҳоли дар навоҳии водии Рашт талаботро ба кадрҳои соҳа бештар намуд. Ҳамин тавр масъалаи тайёр кардани кадрҳои соҳаи тандурустӣ яке аз вазифаҳои меҳварии соҳа ба шумор мерафт. Бо дарназардошти ин вазъ Ҳукумат якҷанд иқдомҳоро амалӣ намуд, ки қабули Барномаи таёр намудани кадрҳои тиббӣ барои солҳои 2010- 2020 (аз 1. 10.2009) аз зумраи онҳо буд. Дар барнома чунин омадааст: “Миқдори умумии табибон ва кормандони миёнаи тиббӣ дар ҷумҳурӣ мутаносибан 13909 ва 30445 нафарро ташкил медиҳанд. Таъминнокии табибон ба 10000 аҳоли дар ҷумҳурӣ 18,6 ва ба кормандони миёнаи тиббӣ 41,1-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳандаҳо ба ҳисоби миёна дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ мутаносибан 28,2 ва 75,5-ро ташкил медиҳанд.

¹ Маърузаи Раиси кумитаи иҷроияи Шӯрои депутатҳои ноҳияи Тоҷикобод : М. Идиев аз 18.июли соли 1992 //ФБМДҶТНР. Ф.4. Н.1. Б.8. В.23-45; Маърузаи ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт Абдучабборов Т. дар давраи ҳисоботи соли 1997 //ФБМДҶТНР. Ф.2. Н.6. Б.75. В.16-29.

² Регионы Республики Таджикистан. Статистический сборник. - Душанбе, 2001. - С.75-89.

Гуфтаҳои боло ғувоҳи кам будани теъдоди табибон ва кормандони миёнаи тиббӣ нисбат ба ҷумҳуриҳои ҳамсои Ӯзбекистон (мутаносибан 26,6 Ҷоиз ва 101,2 Ҷоиз) ва Қирғизистон (мутаносибан 23,8 Ҷоиз ва 54,3 Ҷоиз) мебошад”¹.

Дар ҷумҳурӣ дар 7 беморхонаи минтақавӣ ва 90 маркази саломатии деҳот умуман нарасидани табибон мушоҳида мешавад. Дар беш аз 25 шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла навоҳии водии Рашт мутахассисони соҳаи нарколоғӣ, рӯҳшиносӣ, бемориҳои сил, дил, саратоншинос, чашм, эндокринология, табибони оилавӣ, техникҳои тиббӣ, ташхиси шуоӣ ва рентгенологҳою паталоганатомҳо намерасанд. Имрӯз тибқи чадвали штатӣ дар ҷумҳурӣ 4195 воҳиди кори табибон ва 7630 воҳиди кори кормандони миёнаи тиббӣ ҳолӣ мебошад. Бо ҷойи кор таъмин будани штатҳои табибон ва кормандони миёнаи тиб мутаносибан 82,1 Ҷоиз ва 84,1Ҷоизро ташкил медиҳад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки миқдори умумии кормандон тиббӣ коҳиш ёфта истодааст. Дар соли 2007 дар муқоиса бо соли 2002 таъминнокии табибон ва кормандони миёнаи тиббӣ мутаносибан 6 ва 12,6 Ҷоиз кам шудааст. Ҳол он, ки дар ин муддат шумораи аҳоли 10,8 Ҷоиз зиёд гардидааст”².

Нишондиҳандҳои таъминнокӣ вобаста ба минтақаҳо, бо табибон ва кормандони миёнаи тиб низ шаҳодат медиҳад, ки навоҳии водии Рашт ва вилояти Хатлон дар ин самт мушкilot доранд. Агар таъминнокиро бо табибон муқоиса намоем аз ҳама бештар дар шаҳри Душанбе – 62,7 % ва вилояти Суғд 20,4% ба қайд гирифта шудааст. Дар ҳоле, ки ин ҳолат дар водии Рашт – 11% ва вилояти Хатлон 9,1%-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда вобаста ба кормандони миёнаи тиббӣ низ нобаробарии ҷуғрофиро нишон медиҳад. Дар таъминнокӣ бо кормандони миёнаи тиб

¹ Барномаи таёр намудани кадрҳои тиббӣ барои солҳои 2010- 2020. (аз 1. 10.2009) //http://moh.tj //Санаи мурочиат: 6.01.2019

² Барномаи таёр намудани кадрҳои тиббӣ барои солҳои 2010- 2020. (аз 1. 10.2009) //http://moh.tj //Санаи мурочиат: 6.01.2019

низ Душанбе 60,2 %, ВМКБ 73%, аммо водии Рашт 29, 5 % ташкил медиҳад¹.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд дар он минтақаҳое, ки сатҳи таъмини аҳоли бо табибон паст аст, миқдори довталабони дохилшуда ва донишҷӯён дар муассисаҳои таълимии тиббӣ кам ва баръакс дар ҷойҳое, ки таъминнокӣ бо табибон нисбатан хуб аст, миқдори довталабони дохилшуда ва донишҷӯён зиёд аст. Чунин ҳолат дар оянда барои аз байн бурдани номутаносибии ҷуғрофии таъмини аҳоли бо табибон мусоидат намекунад ва андешидани чораҳои заруриро талаб менамояд.

Ҳамин тавр дар системаи банақшагирӣ ва тарбияи кадрҳо масъалаҳои нобаробарии ҷуғрофӣ, вобаста ба ихтисос ва шуғл, инчунин нобаробарии ташкилӣ (дар доираи як шаҳр ё як ноҳия теъдоди зиёди кормандони тиб ва норасоии онҳо дар муассисаҳои дигар шаҳру ноҳияҳо) ба мушоҳида мерасад.

Таҳлили ҳуҷжатҳои бойгонӣ ва маводҳои оморӣ нишон медиҳад, ки тайёр кардани мутахассисони соҳаи тиб – табибон ва кормандони миёнаи тиб дар навоҳии водии Рашт бо ду самт амалӣ шуда истодааст:

1. Дар коллеҷҳои тиббӣ, ки бевосита дар минтақа фаъолият доранд;
2. Дар донишқадаву коллеҷҳои тиббӣ, ки дар дигар шаҳру навоҳии мамлакат ҷойгиранд.

Дар барномаҳои давлатӣ, махусан барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии навоҳии водии Рашт масъалаи таҳкими иқтисодии кадрӣ махсус таъкид ёфта, речаи омода кардани онҳо вобаста ба шаҳру ноҳияҳо тасдиқ гардидааст.

Коллеҷи тиббии ноҳияи Рашт аз муассисаҳое ба шумор меравад, ки соҳаи тандурустии минтақаро бо кормандони миёнаи тиб таъмин месозад. Коллеҷи мазкур фаъолияти худро баъди ба даст овардани

¹ Барномаи таёр намудани кадрҳои тиббӣ барои солҳои 2010- 2020. (аз 1. 10.2009) //http://moh.tj //Санаи мурочиат: 6.01.2019

истиклолияти давлатӣ, соли 1992, оғоз намуда, давоми фаъолияташ садҳо нафар мутахассисони соҳа – ҳамшираҳо ва момодояҳоро омода кардааст. Тавре директори муассиса Маҳмадисо Ҷононзода қайд мекунад: “Биной каблии омӯзишгоҳ дар маркази ноҳия канори шоҳроҳ қарор дошт ва ба талаботи меъёрҳои муосир ҷавобгӯ набуд. Бо дастур ва супориши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2013 сохтмони биной нави коллечи тиббии ноҳияи Рашт оғоз гардид. Пас аз се сол, саҳеҳтараш 27-уми сентябри соли 2016 бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди баҳрабардорӣ ва истиқболи гарму сипосгузории мардум дар остонаи ҷашни 25-солагии Истиклолияти давлатӣ қарор гирифт”¹.

Биной коллечи мазкур сеошиёна буда фармоишгари он Дирексияи сохтмони иншооти ҳукумати Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда ва лоиҳакаш Ҷамъияти Саҳомии Кушодаи «Пажуҳишгоҳи илмӣ, лоиҳакашӣ ва ҷустуҷӯии САНИИОСП» мебошад, ки маблағи лоиҳавии он зиёда аз 10 млн сомони ро ташкил медиҳад.

Илова бар ин дар назди коллечи тиббӣ хобгоҳи 3 ошёна иборат аз 138 ҷойи хоб сохта ба истифода дода шуд. Мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2011 «Дар бораи Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳияи Рашт барои солҳои 2012-2016» Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2013 сохтмони биной хобгоҳро оғоз намуда буд, ки соли 2016 ба истифода дода шуд².

Дар коллечи тиббии ноҳияи Рашт бо дарназардошти филиалҳо 769 нафар донишҷӯ таҳсил мекунад, ки аз ин шумора 448 нафарро духтарон ташкил медиҳанд. Коллеч дар ноҳияҳои Лахшу Сангвор ва Нурободу

¹ Ифтитоҳи биной таълими ва хобгоҳи Коллечи тиббии ноҳияи Рашт //https://bonuvon.tj //Санаи муруҷиат: 22.10.2019

² Ифтитоҳи биной таълими ва хобгоҳи Коллечи тиббии ноҳияи Рашт //https://bonuvon.tj //Санаи муруҷиат: 22.10.2019

Тоҷикобод бахшҳои фаръии худро дорад, ки дар онҳо бештар духтарон таҳсил мекунанд.

Дар коллеҷи тиббӣ бо мақсади боз ҳам хубтар аз бар намудани таҳассус ва донишандӯзии ҷавонон шароитҳои зарурӣ фароҳам оварда шудаанд. Бинои муассиса аз 3 ошёна иборат буда, дар он ду ҳуҷраи озмоишӣ - кимиёвӣ ва кори ҳамширагӣ, 12 синфхона, 6 ҳуҷраи корӣ, толори фароғатӣ, ошхона бо 60 ҷой, толори замонавӣ барои 250 ҷойи нишаст барои баргузориҳои чорабиниву чамъомадҳо, китобхона ва дигар ҳуҷраҳои ёрирасон мавҷуд мебошанд. Инчунин, дар назди коллеҷ хобгоҳи сеошёна бо 138 ҷойи хоб, синфхонаи компютерӣ, толори хониш, ошхона ва шустушӯйгоҳ мучахҳаз бо шароитҳои хуб барои донишҷӯён қомат афрохтааст¹.

Айни ҳол филиалҳои коллеҷ дар дигар навоҳии водии Рашт, бо мақсади таъмин бо ҳамшираҳо ва бародарони шафқат, кушода шудаанд. Дар маҷмӯъ дар коллеҷи мазкур ва филиалҳои он 124 нафар омӯзгори дорои дараҷаҳои олӣ ва яқум ба тарбияи мутахассисони соҳа машғуланд. Муассиса дорои зербинои муосири таҳсилот мебошад. Ин ҳама имконият медиҳад, ки кормандони баланпои соҳа дар муассиса ва филиалҳои он тайёр карда шаванд².

Тибқи баҳодиҳии табибон ва сарпарастони муассисаҳои тандурустии минтақа ва ҳуди беморон хатмкунандагони ин даргоҳ дар баробари бархӯрдорӣ аз донишу малакаи хуби кор ва ошноӣ бо технологияҳои муосири тиббӣ, ҳамчунин бо масъулияти баланду инсондӯстӣ, хушғуфториву хушрафторӣ ба дилу дида ҷо ёфтаанд.

Дар баробари бинои коллеҷ имрӯз дар бемористону марказҳои саломатии ноҳияҳои минтақа дахҳо адад синфхонаҳо мавҷуд мебошанд, ки бо афзору дастгоҳҳои зарурӣ ва аёният таъминанд. Дар ҷараёни

¹ Сайдамирзод Д. Парваришгоҳи табибони сабукдасти раштӣ // <https://bonuvon.tj> //Санаи мурочиат: 22.10.2019

²Сайдамирзод Д. Парваришгоҳи табибони сабукдасти раштӣ //Бонувони Тоҷикистон. – 2018. -№144 (ноябр). - С.32-33.

тахсил донишчӯён дар шуъбаҳои гуногуни муассисаҳои тиббӣ таҷрибаомӯзӣ мекунанд ва бо ин роҳ пас аз хатми омӯзишгоҳ ҷои кори худро муайян месозанд. Таҳлиҳо нишон медиҳад, ки бештари хатмкунандагони коллеҷ ба кор таъмин карда мешаванд.

Аз тарафи дигар, мутахассисони соҳа аз ҳисоби хатмкунандагони МТМУ навоҳии водии Рашт дар донишгоҳу коллеҷҳои тиббии ҷумҳурӣ тайёр карда мешаванд. Қисми зиёди довталабон ба тариқи ИМД, ки ММТНПҚТ амалӣ мекунад, бо дониши худ ба муассисаҳои тиббии мамлакат, махсусан Донишгоҳи тиббии Тоҷикисон ба номи А. Сино ва Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон дохил мешаванд. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои духтарони деҳот, махсусан кӯҳистон, ки ихтисосҳои тиббиро интихоб кардаанд, имтиёз муқаррар шудааст¹.

Новобаста аз ин, аз сабаби паст будани сифати таҳсилот дар минтақа ва рақобати зиёд дар ихтисосҳои тиббӣ (дар муқоиса ба дигар ихтисосҳо) шумораи хеле ками довталабони минтақа имкони дохил шудан ба донишкадаву донишгоҳҳои тиббии мамлакатро доранд. Инро ба назар гирифта ҳамасола ба тариқи квотаи президентӣ шумораи муайяни хатмкунандагони навоҳии водии Рашт ба донишкадаву донишгоҳҳои тиббии мамлакат дохил карда мешаванд².

Дар беҳдошти тандурустии водии Рашт саҳми соҳибкорони маҳалӣ назаррас буда, онҳо дар пайрави аз Сарвари давлат пайваста ташаббус нишон медиҳанд. Масалан бо ташаббуси соҳибкор Ризвоншо Шоев маркази ташхисӣ-табобатии “Сияриён” июни соли 2019 ба истифода дода шуд.

Беморхонаи мазкур аз се ошёна ва таҳхонаи дорои таҷҳизоти муосири тиббӣ ва 50 кат (кровать) барои муолиҷаи беморон иборат буда,

¹ Ҳисобот дар бораи фаъолияти Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, декабри соли 2019. 171с; Роҳнамои Довталаб. Душанбе, 2019.

² Квота: камбудихоро бартараф бояд кард // <https://www.maorif.tj> // Санаи мурочиат: 22.12.2018

дар ошёнани якуми он утокҳои томографияи компютерӣ, рентгенӣ, рақамӣ, узӣ, гастроскопия, колоноскопия, хучраи бемориҳои занона, стоматология, дорухона, гӯшаи гиёҳҳои шифобахши ватанӣ ва дар таҳхона хучраҳои физиотерапевтӣ, ташхисгоҳ ва ошхона мавҷуд мебошанд. Дар маркази муосири тиббӣ 40 нафар мутахассиси варзидаи тиббии дараҷаи олӣ ва миёна, ба сокинону ниёзмандон, хизмат мерасонанд¹.

Бахши тандурустӣ дар навоҳии водии Рашт яке аз соҳаҳои муҳим ва афзалиятнок ба ҳисоб меравад. Ба аҳолии минтақа Муассисаҳои кӯмаки аввалияи тиббию санитарӣ, сохтори госпиталӣ, коллечҳои тиббӣ ва Марказҳои назорати давлатии санитарии-эпидемиологӣ хизмати тиббӣ мерасонанд. Дар марказҳои саломатии навоҳии водии Рашт Марказҳои репродуктивӣ фаъолият мекунанд, ки барои солим таваллуд намудани фарзандон ва беҳ намудани сатҳи репродуктивии занон масъул мебошад.

Беҳдошти солимии модарон татбиқи барномаҳои давлатӣ оид ба солимии репродуктивӣ, танзими оила ва ҳамзамон фаъолияти хуби муассисаҳои КАТС, хадамоти патронажӣ ва тибби оилавӣ нақши асосиро иҷро мекунанд. Масъалаҳои пешрафт ва ҳифзи саломатии модару кӯдак пеш аз ҳама ба ҳалли саривактӣи мушкилоти соҳа дар сатҳи маҳал, паҳн намудани иттилоот дар байни ҷамоатҳо, ба роҳ мондани фаъолияти мукаммали гуруҳҳои корӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои таҳкими заминаи моддию техникаи муассисаҳои тиббӣ, гузаронидани таҳлили амиқ, омӯзиш ва ташхиси саривактӣи бемориҳо аз ҷониби муассисаҳои тандурустии минтақа алоқаманд мебошад.

Гарчанде тайи солҳои охир шумораи таваллуд дар хона пайваста коҳиш ёфта истодааст, аммо ҳамоно дар ин самт мушкилиҳо зиёданд. Дар муқоиса ба дигар манотиқи мамлакат таваллуд дар хона ва ғавти

¹ Президенти мамлакат дар ноҳияи Рашт маркази ташхисиву табобатии “Сияриён”-ро ба истифода доданд //http://moh.tj //Санаи мурочиат: 23.03.2019

кӯдакон дар навоҳии водии Рашт бештар ба чашм мерасад. Барои мисол рақамҳои омориро, ки марбут ба ноҳияи Рашт мебошанд, меорем.

Ҷадвали №11

Таваллуд дар муассисаҳои тиббӣ ва хона, сатҳи ғавти модар

Нишондодҳо	2013	2014	2015
Шумораи умумии таваллуд	3023	3386	3404
Таваллуд дар муассисаҳои тиббӣ	1390	1920	2165
бо фоиз	46	58	63
Таваллуд дар хона	1633	1466	1239
бо фоиз	54	42	37
Ғавти модар (шумора/ шумора ба 100 ҳаз з/т)	33 (1)	29,5 (1)	29,3 (1)

Солҳои охир дар ноҳияи Рашт ва дигар навоҳии минтақа коҳишёбии индекси солимии модарон ба назар мерасад. Сабаби ин гирифтӣ будани занони ҳомила ба бемориҳои экстрагениталӣ (аз ҷумла, бемориҳои гурда, камхунӣ, ҷоғар ва ғайра), саривақт мурочиат накардан ҳангоми аломатҳои ҳомиладорӣ, риоя накардани фосолаи байни таваллуд, таваллуд дар шароити хона, зоиш дар синни бармаҳал, дастрасӣ надоштан ба маводҳои пешгирикунандаи ҳамл, сатҳи пасти иттилоотнокии занон дар масоили саломатии репродуктивӣ ва камбизоатии занон мебошад. Бо вучуди саривақт ошкор гардидани бемориҳои экстрагениталӣ дар байни занон тибқи маълумоти коршиносони маҳаллии соҳаи тандурустӣ мушкilotи асосӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ба занҳои ҳомила ин саривақт мурочиат накардани онҳо ба духтурон мебошад.

Дар давоми солҳои 2013, 2014 ва 2015 камхунӣ миёни занҳои ҳомила ва баъди таваллуд мунтазам коҳиш ёфта истодааст. Сабаби асосии кам шудани бемориҳои камхунӣ миёни занҳои қобили таваллуд ин дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани табобат ва корҳои фаҳмондадиҳӣ мебошад¹.

¹ Маърузаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт “Дар бораи тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2014” //ФБМДҚТНР. Ҷ.2. Н.1. Б.140. В.22-50; Ҳисоботи раиси ноҳияи Тоҷикобод оид ба рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар шашмоҳаи аввали соли 2012 //ФБМДҚТНР. Ҷ.4. Н.1. Б.40. В.102-120; Маърузаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт М. Толибов дар иҷлосияи бистум (даъвати дуюм)-и Маҷлиси

Чунин ҳолат дар бемории чоғар низ мушоҳида мешавад. Мутаассифона дар бисёр ҳолатҳо ин ба гирифтории оризаи ҳомиладории занҳо ва ҳатто ба фавти модару кӯдак оварда мерасонад.

Барои мусоидат намудан ба солимии репродуктивии занон дар соли 2015 Марказҳои солимии репродуктивии водии Рашт шумораи зиёди занҳоро қабул кардааст, ки ба қисми ками онҳо ёрии контрацептивӣ расонида шудааст. Ба ҳисоби миёна 50 фоизи занҳои қобили таваллуди минтақа аз маводҳои контрацептивӣ истифода мебаранд. Дар навоҳии минтақа муоинаи аҳоли аз ҷумла занони ҳомила ва кӯдакон бо ҷалби қорамандони соҳа дар байни занҳои синну соли репродуктивӣ дарсҳои омӯзишӣ дар мавзӯҳои «Хатари исқоти ҳамл ба саломатии занон», «Воситаҳои пешгирии ҳомиладории номатлуб», «Танзими оила», «Бемориҳои бо роҳи алоқаи ҷинсӣ гузаранда» пайваста ташкил карда мешавад.

Самти муҳими дигари фаъолияти муассисаҳои тандурустии навоҳии водии Рашт ин хизматрасонӣ ба кӯдакон мебошад. Чи тавре дар боло ишора шуд шумораи фавти кӯдакон дар водии Рашт дар муқоиса ба дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ бештар ба ҷашм мерасад. Барои мисол фавти кӯдаконро дар ноҳияи Лахш солҳои 2014-2016 меорем.

Ҷадвали №12

Сатҳи фавти кӯдакон дар солҳои 2014-2016

Нишондод	2014	2015	2016
Фавти кӯдакони то 5 сола (аз рӯи 1000 з/т)	10	11	11
<i>Бо ҳисоби фоиз (%)</i>	<i>13,7</i>	<i>14,6</i>	<i>15,4</i>
Фавти кӯдакони то 1 сола (аз рӯи шумора 1000 з/т)	39	39	29
<i>Бо ҳисоби фоиз (%)</i>	<i>2,2</i>	<i>21</i>	<i>1,7</i>

Сабаби кам шудани шумораи фавти кӯдакони то 1 сола пеш аз ҳама дар саривақт мурочиат намудан ба табибон ва муолиҷа намудан дар муассисаҳои тиббӣ мебошад. Сабаби фавти аз 5 то 17 сола номусоид

омадани боду ҳаво, сардии аз меъёр зиёд дар фасли замистон бемориҳои шадиди роҳҳои нафас бо оризаҳояшон, нуқсонҳои модарзодӣ ва афзоиши ҳодисаҳои нохуш мебошад¹.

Сабаби асосии паст шудани ҷавфи кӯдакон ин рушди тибби оилавӣ ва баланд гардидани хизматрасонӣ дар самти саривақт таъбабат намудани занони ҳомила ва кӯдакони онҳо ба ҳисоб меравад.

Дар баробари дигар вазифаҳо дар шароити кунунӣ яке аз вазифаҳои асосии муассисаҳои тандурустии навоҳии водии Рашт пешгирии кардани бемориҳои сироятӣ мебошад

Оид ба мубориза бар зидди бемориҳои вараҷа дар минтақа Нақшаи чорабиниҳо таҳия гардида, ҳамаи бемориҳои, ки бо таби баланд ба беморхонаҳо муроҷиат намуданд аз ташҳис гузаронида чораҳои амалӣ андешида шудааст. Дар доираи “Дастурамал оид ба эпидемалогия, нишонаҳо, ташҳиси озмоишгоҳӣ, таъбабат ва пешгирии гелментозҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки дар навоҳии минтақа нақшаи чорабиниҳо таҳия гардида, ба таври ройгон беморон ташҳис ва таъбабат карда мешаванд.

Дар баробари ин, гирифтори ба бемории ВНМО дар солҳои 2018/2019 нисбат ба солҳои 2014-2015 зиёд шудааст, ки хеле ташвишовар мебошад. Сабаби асосии баланд гаштани нишондиҳандаи мазкур ба муҳочирати меҳнатӣ, нашъамандӣ марбут буда, инчунин аз ҳисоби танфурушии занон ба вуқӯъ пайваستاаст.

Дар давоми солҳои 2013-2019 ба муассисаҳои тандурустии навоҳии водии Рашт таҷҳизоти зиёди тиббӣ ворид карда шуд, ки қисман заминаи моддию техникаи муассисаҳои тиббиро беҳтар гардонид.

Айни ҳол бо мақсади пешгирии ва бартараф намудани касалиҳои сироятӣ, баланд бардоштани савияи дониши мутахассисони соҳа ва тақмил додани системаи тандурустӣ дар минтақа барномаҳои зиёди соҳавӣ мавриди амал қарор дорад. Аз ҷумла Барномаи ташаккули тарзи

¹ Давлатов Б. Маркази саломатӣ дармонбахши дардҳо //Мавҷи Хингоб. 2018. № 8. 18 август. - С.9.

хаёти солим, Барнома мубориза бар зидди бемории диабети канд, Барнома оид ба пешгирӣ ва мубориза алайҳи бемории ВИЧ/СПИД, Барномаи мубориза бар зидди бемориҳои тропикӣ (вараҷа), Барномаи ҳамбастагии бемориҳои кӯдакона, Барнома оид ба пешгирии бемории ишемияи дил, Барномаи солимии репродуктивӣ, Барномаи зидди бемориҳои сил, Барномаи пешгирии бемориҳои чоғар, Барномаи соҳавии эмтаъминкунӣ, Барнома оид ба пешгирии бемории камхунӣ ва ғайра.

Мувофиқи равандҳои нави ислоҳоти тандурустӣ ва татбиқи самараноки «Стратегияи солимии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2020» дар назди Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Донишкадаи тақмили ихтисоси баъдидипломии кормандони тибби Тоҷикистон» ташкил дода шудааст. Дар муассисаи мазкур барои тайёр намудани кормандони соҳаи тиб модули нави тарзи идоракунӣ ва маблағгузорӣ тартиб дода шудааст, ки тавассути он кормандони соҳа омӯзонида мешаванд. Ҳамасола дар муассисаи мазкур миқдори муайяни табибони навоҳии водии Рашт, бо мақсади сайқали донишу маҳораташон омӯзонида мешаванд.

Новобаста аз иқдомҳои номбурда норасоии кадрӣ мушкилоти асосии соҳаи тандурустии навоҳии водии Рашт ба ҳисоб меравад. Имрӯз низ норасоии шумораи табибони баландихтисос дар минтақа ба чашм мерасад¹.

Бо ташаббуси Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста чорабинии марказонидашудаи тибиву машваратӣ – “Корвони Саломатӣ” ба навоҳии водии Рашт ташкил карда мешавад, ки ҳадаф аз он пешгирии бемориҳо ва баланд бардоштани маърифати тиббии мардум мебошад².

¹ Диловари Мирзо, Ҳифзи саломатии мардум дар мадди назар аст //http://sadoimardum.tj //Санаи мурочиат: 23.12.2019

² Диловари Мирзо, «Корвони саломати» дар Рашт //http://sadoimardum.tj //Санаи мурочиат : 20.10.2019; “Корвони саломатӣ” ба 650 сокини Рашт кӯмаки тиббӣ расонид //https://khovar.tj //Сарнаи

Дар рафти ин чорабини ба шардӯстона дар ҳар ноҳия аз 600 то 1800 нафар беморон бепул муолиҷа мешаванд. Илова бар машваратҳои мутахассисон ба иштирокчиён доир ба пешгирии бемориҳои ВИЧ/СПИД, сил ва ғайра дастуру китобчаҳо тақдим карда мешаванд.

Айни ҳол дар муассисаҳои тандурустии минтақа норасогии мутахассисони дорой маълумоти олий ба назар мерасад, аз ҷумла рӯҳшинос, рентгенолог, сироятшинос, неонатолог, нарколог. духтури чашм ва ғайра.

Дар навоҳии водии Рашт барои ҳалли масъалаҳои солимии аҳоли иштироки ҷомеа қариб ба назар намерасад ва ташаббусҳои аҳоли оид ба беҳтар намудани вазъи санитарияу гигиенӣ начандон хуб зоҳир мегарданд. Фаҳмиши аҳоли вобаста ба пешбурди тарзи ҳаёти солим дар сатҳи паст қарор дорад.

Таҳлили вазъи тандурустӣ дар навоҳии водии Рашт нишон медиҳад, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ соҳа ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуд. Фаъолияти қисми зиёди беморхонаву нуқтаҳои тиббӣ ва дорухонаҳо фалаҷ гардида ё тамоман хароб шуданд. Табибону кормандони соҳа тарқи касби худ карданд, ки ин вазъияти соҳаро мураккабтар намуд.

Баъди истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ Ҳукумати мамлакат барои барқарорсозии муассисаҳои тандурустӣ нақшаву барномаҳои алоҳидаро роҳандозӣ намуд, ки дар натиҷа натиҷаҳои муассисаҳои харобгаштаи соҳа барқарор карда шуданд, балки садҳо муассиса, дорухона ва нуқтаҳои тиббии нав сохта ба истифода дода шуданд.

Гарчанде дар ҳама навоҳии минтақа коллеҷи тиббӣ ва ё филиалҳои он фаъолият мекунанд ва ҳукумат тариқи квотаи президентӣ ҳамасола шумораи муайяни хонандагонро ба донишгоҳҳои тиббии кишвар дохил мекунад, дар минтақа ҳамоно норасиҳои кадрӣ ба чашм мерасад

БОБИ II. ҲАЁТИ ФАРҲАНГИИ ВОДИИ РАШТ ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

2.1. Маорифи халқ

Бо шарофати истиқлолияти давлатӣ дар Тоҷикистон монанди дигар соҳаҳои иҷтимоӣ дар соҳаи маорифи халқ муносибатҳои сифатан нав ба вуҷуд омаданд, ки дар Конститутсия ва дигар санаду қонунҳои амалкунандаи мамлакат инъикос ёфтаанд. Сарфи назар аз мураккабии вазъи сиёсӣ ва мушкилоти давраи гузариш Ҳукумати ҷумҳурӣ, махсусан Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ соҳаи маорифро соҳаи муҳимтарину афзалиятноки кишвар эълон намуда, зери пуштибонии махсуси давлат қарор дод¹. Дар ин муддат аз ҷониби мақомҳои дахлдори давлатӣ, бо мақсади ба танзим даровардани фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, зиёда аз 400 санади меъёрии ҳуқуқӣ таҷдиди назар, таҳия ва тасдиқ гардиданд.

Азбаски замони муосир замони дастовардҳои бузурги илмӣ-техникӣ ва кашфиётҳои навини хиради инсонӣ мебошад, роҳ ба сӯи онҳо танҳо аз мактабу маориф ва сиёсати дурусти давлату ҳукумат дар ин самт ибтидо мегирад. Чи тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни кишвар таъкид намуданд: «Илму маориф аз самтҳои хеле муҳими сиёсати давлатӣ буда, пешрафти минбаъдаи Тоҷикистон ба рушди маорифи миллӣ ба беҳдошти заминаи таълим вобаста мебошад. Замони мо замони дастовардҳои бузурги илмиву техникӣ ва кашфиёти нав ба нави ақлонӣ мебошад, ки роҳ ба сӯи онҳо танҳо ба воситаи мактабу маориф ва низоми дурусти таълим ибтидо мегирад»².

¹ Годовые статистические отчеты министерства и общеобразовательных школ (1995-1998) //БМДЧТ. Ф.360. Н.21. Б.327. В. 93об

² Эмомалӣ Раҳмон, Рушди маориф асоси таҳкими аркони давлат. Душанбе 2009. - С. 29.

Бо назардошти рушди бемайлони илму маорифи арсаи ҷаҳонӣ ва мутобиқ гардонидани низоми илму маорифи кишвар ба меъёрҳои байналмилалӣ ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”¹ се маротиба тағйиру иловаҳо ворид гардида, қонуни мазкур аз нав таҳия гардид. Ҳамзамон барои тамоми зинаҳои таҳсилот низ қонунҳои алоҳидаи соҳавӣ таҳия ва тасдиқ гардиданд, ки заминаи мактабу маорифро, аз лиҳози ҳуқуқӣ, мустаҳкам ва рушди ояндаи онро тақвият медиҳанд. Дар солҳои соҳибистиклолӣ ҳамкорӣҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ вусъат ёфта, дар ин самт миёни Вазорати маориф ва илми ҷумҳурӣ ва дигар ниҳодҳои он садҳо созишномаву тафохумҳои ҳамкорӣ ба тасвиб расиданд. Дар заминаи ин созишҳо тайёр кардани кадрҳои болаёқат, мутахассисони баландихтисос дар хориҷи кишвар ба роҳ монда шуд².

Дар солҳои соҳибистиклолӣ бо мақсади дастгирии ҷавонони лаёқатманд ва тайёр намудани мутахассисони баландихтисос, барои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи мамлакат, бо дастгирии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Стипендияи байналмилалии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дурахшандагон” ва бо мақсади танзими қабули шаҳрвандони кишвар барои таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии мамолики хориҷӣ “Маркази барномаҳои байналмилалӣ” таъсис дода шуд.

Дар натиҷаи ин тадбирҳо ҳамасола хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҳама манотиқи ҷумҳурӣ, аз ҷумла водии Рашт, ба тариқи озмун ба донишкадаву донишгоҳҳои хориҷи кишвар фиристода мешаванд.

¹ Қонуни мазкур бори нахуст 27-уми декабри соли 1993 қабул гардида буд.

² Маҷмуаи омории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2008 //Бойгонии ҷорӣи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008. - С. 117-118; .

Аз тарафи дигар, дар заминаи ин ҳамкориҳо дар пойтахти мамлакат – шаҳри Душанбе филиалҳои донишгоҳҳои бонуфузи Россия, ба монанди ДДМ ба номи М. Ломоносов, Донишгоҳи миллии таҳқиқоти техникии “Донишкадаи энергетикаи Маскав” ва Донишгоҳи миллии таҳқиқоти технологии “Донишкадаи пӯлод ва хӯлаҳои Маскав” фаъолият доранд, ки дар онҳо донишҷӯён аз тамоми манотиқи ҷумҳурӣ таҳсил мекунанд.

Дар сатҳи ҷумҳурӣ ҳамасола маблағгузорӣ ба соҳаи маориф зиёд гардида истодааст. Агар соли 2000-ум барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ 27,6 млн ҳудо шуда бошад, дар соли 2011 ин рақам 1 млрд 300 млн сомониро ташкил дод. Танҳо дар давоми солҳои 2012-2017 маблағгузорию соҳаи маориф аз бӯчаи давлат 2,3 баробар афзуда, соли 2017 нисбат ба соли 2016 16 % зиёд шудааст¹.

Дар солҳои соҳибистиклолӣ бунёди мактабҳои замонавӣ низ ба маротиб афзоиш ёфта, давоми солҳои 1992-2010 дар миқёси ҷумҳурӣ зиёда аз 2000 мактаб сохта ба истифода дода шуд. Шумораи литсейҳои президентӣ ва мактаб-интернатҳо, ки бо мақсади дастгирии қишри камбизоати аҳоли ва дарёфту тарбияи наврасону ҷавонони болаёқату соҳибистеъдод таъсис ёфтаанд ба маротиб зиёд гардида, қариб дар ҳама шаҳру навоҳии водии Рашт фаъолият доранд².

Бо ташаббуси бевоситаи Сарвари давлат анқариб дар ҳама навоҳии водии Рашт мактаб-интернатҳо барои یتимону бепарасторон таъсис дода шуда, таъминоти онҳо пурра аз ҳисоби давлат мебошад. Сабаби таъсиси чунин муассисаҳо дар он буд, ки дар натиҷаи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ шумораи یتимону бепарасторон дар минтақа хеле зиёд гардид³.

¹ Номвар Қурбон, Саҳми Пешвои миллат дар рушди илму маориф // Илм ва ҳаёт. №4(148). Душанбе, 2019. С.3-6.

² Ҳамонҷо. С.4.

³ Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи якуми соли 2020 // Бойгонии ҷорӣи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. - С.18.

Мусоидат ба чопи китоб, таъмини синфхонаҳо бо маводи техникую аёнӣ, технологияи муосири компютерӣ, баланд бардоштани сифати таълим дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишгоҳу донишкадаҳо, пардохти саривактии маош, бо имтиёзҳои нав таъмин кардани омӯзгорону устодон тариқи имкониятҳои мақомоти маҳаллӣ, ба хусус ҷудо кардани замин ва дигар масъалаҳои вобаста ба рушди мактабу маориф ҳамеша мавриди таваҷҷӯҳи Сарвари давлат қарор гирифтааст.

Бо мақсади ҷалби ҳарчи бештари духтарони маҳаллӣ аз манотиқи кӯҳистон дар донишгоҳу донишкадаҳо квотаҳои президентӣ ҷудо гардида, ин амал самараҳои нек овард. Ҳавасмандии донишҷӯёни макотиби Олӣ ва хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ бо таъсиси стипендияи Президентӣ омили муҳими болоравии сатҳи донишу малакаи онҳо гардид. Тайи солҳои 1997–2015 ба 20 муассисаи таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ 16009 нафар донишҷӯ, аз ин миқдор 9554 духтар ва 6476 писар тибқи квотаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи суҳбат (бе имтиҳон) қабул гардиданд. Дар ин муддат зиёда аз 8349 нафар духтарону писарон (5923 нафар духтар ва 2426 нафар писар) тибқи квотаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишварро хатм намуда, тибқи роҳхат ба ҷойи истиқомати худ барои кору фаъолият фиристонида шуданд.

Норасоии минтақаро ба кадрҳо ба инобат гирифта, дар муқоиса ба дигар навоҳии мамлакат барои навоҳии Рашт ҳамасола шумораи бештари ҷойҳо ба тариқи квотаи президентӣ ҷудо карда мешавад (ниг. ба ҷад. зер).

Ҷадвали №13.

Шумораи квотаҳои ҷудошуда вобаста ба ноҳияҳо (2011-2018¹)

№	Ноҳия	2011/2012	2012/2013	2013/2014.	2014/2015	2015/2016	2017/2018
---	-------	-----------	-----------	------------	-----------	-----------	-----------

¹ Нақшаи қабули донишҷӯён ба муассисаҳои олии касбии ҷумҳурӣ тибқи квотаи Президентӣ// Бойгонии ҷорӣи Вазорати маорифи ҶТ. 2018. С.1-2.

1	Нуробод	25 наф.	25	26	31	26	22
2	Рашт	26	27	27	33	28	22
3	Лахш	25	26	26	31	27	25
4	Точикобод	21	21	22	27	23	21
5	Сангвор	23	24	24	29	24	20

Аз ноҳияи Рашт давоми солҳои 1997- 2011 398 нафар тариқи квотаи президентӣ ба таҳсил фаро гирифта шуданд, ки аз ин шумора 256 нафараширо духтарон ташкил медиҳанд¹. Аз ноҳияи Сангвор бошад, аз соли 1997 то 2020 зиёда аз 400 нафар хонандагони ноҳияи Сангвор тариқи квотаи президентӣ ба муассисаҳои миёна ва олии кишвар дохил шуданд, ки қисмати зиёдаширо духтарон ташкил медиҳанд. Аз ин шумораи зиёдашон баъди хатми муассисаҳои олии кишвар дар соҳаи маориф фаъолият доранд².

Мақсад аз қабули аксар барномаву стратегияҳои давлатӣ, махсусан Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ, таъмини некӯаҳволии кормандони соҳаҳои иҷтимоӣ, рушди муассисаҳои илму маориф ва фароҳам овардани шароити мусоиди фаъолият барои нерӯҳои зеҳнии мамлакат, ба ҳисоб меравад. Ҳамасола бо фармони Президенти кишвар музди маоши кормандони соҳаи маориф ва илм ба ҳисоби миёна аз 15 то 30 % зиёд карда мешавад, ки аз ғамхориҳои давлату ҳукумат ба ин соҳаи муҳим, шаҳодат медиҳад. Масалан дар давоми солҳои 2000-2005 музди меҳнати кормандони соҳаи маориф 6,9 маротиба афзуда, аз 11 сомони соли 2000 ба 76,3 сомонӣ дар соли 2005 афзуд. Аз рӯи таҳлили маводҳои омории Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон музди меҳнати миёнаи кормандони соҳаи маориф аз 279 сомони соли 2014 ба 699 сомонӣ дар соли 2016 баробар шуд, ки дар муқоиса ба соли 2000-ум

¹ Маориф пояи давлатдорист: ҳисоботи мудирӣ маорифи ноҳия //Оинаи Рашт. 2012. №25. август. - С.1-2; Воҳурии раис бо духтарон //Оинаи Рашт. 2015. апрел. - С. 1; Духтарони соҳибмаълумот //Оинаи Рашт. 2011. №8. август. - С.3.

² Паёми раиси ноҳия Шоиён Зарифхӯча Факер бахшида ба 27-умин солгарди Истиқлолияти далатии Ҷумҳурии Тоҷикистон //Мавҷи Хингоб. 2018. № 9. 18 сентябр. - С.1-2.

6,5 баробар зиёд аст ва нисбат ба соли 2005 бошад, 9,1 маротиба зиёд мебошад.

Солҳои охир бо амалишавии барномаҳои алоҳидаи давлатӣ таъмини мактабҳои водии Рашт бо китобу дастурҳои таълимӣ беҳтар шуда истодааст. Ҳамасола бо мақсади чопи китоб, харидории технологияи компютерӣ барои мактабҳои манотиқи гуногуни кишвар, аз фонди эҳтиётии Президенти кишвар маблағҳои муайян ҷудо карда мешаванд. Дар заминаи амалишавии қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи компютеркунонии мактабҳои асосӣ ва миёнаи таҳсилоти умуии ҚТ барои солҳои 2003-2007” як қатор мактабҳои навоҳии водии Рашт соҳиби компютер шуданд. Аз рӯи маълумоти оморӣ, агар дар соли таҳсили 2001/2002 ба сари ҳар як компютер 250 хонанда рост меомад дар соли таҳсили 2002/2003 ин рақам ба 110 хонанда баробар шуд, ки аз суръати баланди компютеркунонии мактабҳои мамлакат шаҳодат меод¹.

Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ дар натиҷаи харобиҳои ҷангӣ таҳмилии шаҳрвандӣ қисмати зиёди мактабу боғчаҳои навоҳии водии Рашт хароб гардиданд. Илова бар ин аз ҷониби баъзе ашхоси мутаассиб ва гумроҳ, ки зидди таълиму тарбияи дунявӣ буданд, ин амал дидаву доништа амалӣ карда мешуд. Дар минтақаи Рашт кам набуданд ҳолатҳое, ки аз ҷониби ин гуна ашхос мактабҳо баста ва ё ба масҷид табдил дода мешуданд. Воқеан ин барои миллати тамаддунофари тоҷик як “фочеаи маънавӣ” буд².

Дар натиҷаи омилҳои зикршуда ва афзоиши аҳоли дар минтақаи Рашт, чун дигар манотиқи кишвар дар 10-соли аввали истиқлолият

¹ Годовые статистические отчеты общеобразовательных школ Раштского района (2002/2003 //БМДЧТ. Ф.360. Н.21. Б.513. В. 96с.; Годовые статистические отчеты общеобразовательных школ Джиргатольского района (2002/2003) //БМДЧТ. Ф.360. Н.21. Б.514. В. 153с.; Годовые статистические отчеты общеобразовательных школ Таджикабадского района (2002/2003) //БМДЧТ. Ф.360. Н.21. Б.515. В. 66с.; Годовые статистические отчеты общеобразовательных школ Нурабадского района (2003/2004) //БМДЧТ. Ф.360. Н.21. Б.532. В. 116с.; Годовые статистические отчеты общеобразовательных школ Тавилдаринского района (2002/2003) //БМДЧТ. Ф.360. Н.21. Б.532. В. 152с.

² Ҳамон ҷо.

мушкилоти норасоии биноҳои таълимӣ ба чашм мерасид. Кам набуданд мактабҳое, ки дар хонаҳои шахсӣ, вагонхонаҳо ва ҷойҳои ҷамъиятӣ қарор доштанд. Гарчанде барои бартараф кардани ин мушкилот аз ҷониби ҳукумат чораҳо андешида шуданд, аммо он чанд соли баъд низ мушоҳида мешуд. Бо мақсади пурра аз байн бурдани ин мушкилот 27-уми августи соли 2008 (№436) қарори Ҳукумат Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Барномаи давлатии сохтмон, таъмиру азнавсозии мактабҳо барои солҳои 2008-2015, ки дар хонаҳои шахсӣ, вагонхонаҳо ва биноҳои маъмуриву ҷойҳои ҷамъиятӣ қарор доштанд” қабул гардид. Дар барнома сохтмон ва азнавсозии 804 бинои мактабҳо бо маблағи 590 млн. сомонӣ ба нақша гирифта шуд. Гарчанде барнома пурра иҷро нагардид (83%) ин мушкилот дар навоҳии кӯҳии мамлакат, хосатан водии Рашт қариб ҳал гардид. Дар тамоми манотиқи ҷумҳурӣ 666 биноҳои таълимӣ азнавсозӣ гардиданд.

Дар натиҷаи ҳамкориҳои сӯдманд бо созмонҳои байналмилалӣ ҳамасола дар кишвар шумораи муайяни мактабҳо таъмир ва ё аз аз нав сохта мешаванд. Чи тавре узви вобастаи АМ ИТ, муаррих Абдуфатох Шарифзода менависад: “Аз ҳисоби қарзҳои Бонки умумичаҳонӣ, Бонки рушди Осиё сохтмон, таъмир ва барқарорсозии мактабҳо, биноҳои шӯъбаҳои маориф дар ноҳияҳои Восеъ, Ёвони вилояти Хатлон, Айнӣ, Кӯҳистони Мастчоҳи вилояти Суғд ва ноҳияҳои Файзобод, Роғун, Нуробод, Рашт, ва ноҳияи Роштқалъаи ВМКБ таъмир шуданд”¹.

Аз ҳисоби қарзҳои Бонки умумичаҳонӣ ва Бонки рушди Осиё, Хазиная байналмилалии ОПЕК, маблағҳои бучаи давлатӣ аз 153 номгӯй китобҳои дарсӣ барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ (таҳсилашон бо забони тоҷикӣ) 97 номгӯй китоб бо теъдоди 8 млн, 237 ҳазор нусха бо маблағи 26 млн. 351 ҳазору 430 сомонӣ нашр гардидаанд.

¹ Маҷмӯаи омории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2011 //Бойгонии ҷорӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. - С. 420.

Дар азнавсозӣ ва сохтмони биноҳои муассисаҳои таълимӣ нақши соҳибкорону ашхоси саховатпешаи водии Рашт назаррас аст. Ҳамасола аз ҷониби ашхоси ҷудогонаи саховатпеша мактабу муассисаҳои таълимӣ бунёд карда мешавад.

Нақшаи қабул ба мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол пурра иҷро мегардад. Танҳо дар соли 2003 ба мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 24276 нафар, аз ҷумла 10547 нафар (43,4%) дар гурӯҳҳои бучетӣ ва 13729 (56,6%) нафар дар гурӯҳҳои шартномавӣ қабул шуданд. Қабули донишҷӯён нисбат ба соли 2002 дар гурӯҳҳои бучетӣ 1172 ва дар гурӯҳҳои ғайрибучетӣ 3551 нафар зиёд аст. Агар дар соли 2002 иҷрои нақшаи қабули духтарон ба мактабҳои олии тибқи квотаи президентӣ 94 фоизро ташкил дода бошад, (аз 664 нафар 626 нафар қабул шудааст), дар соли 2003 аз 619 нафар 606 нафар духтарон ба факултаҳои гуногуни мактабҳои олии ҷумҳурӣ қабул шуданд, ки 98 % иҷрои нақшаи давлатиро ташкил медиҳад.

Дар баробари муассисаҳои олии ва миёнаи касбии зикргардида (асосан дар Душанбе, Қурғонтеппа, Кӯлоб ва Хучанд), дар тайёр кардани мутахассисони гуногун барои хоҷагии халқи мамлакат, махсусан соҳаи маориф, нақши коллеҷу омӯзишгоҳ ва донишкадаҳои худӣ минтақаи Рашт назаррас мебошад.

Агар ба гузаштаи мактабу маориф дар замони Шӯравӣ нигоҳ кунем, нахустин макотиби замонавӣ дар Рашт (онвақта Фарм) соли 1925 ташкил шуда, дар андак муддат бахши маориф ба дастовардҳои назаррас ноил гардид. Ба назари мо бузургтарин дастовард дар бахши маорифи солҳои 30-юми асри XX, ин ташкил намудани Омӯзишгоҳи омӯзгории шаҳраки Навободи ноҳияи Рашт мебошад. Ин омӯзишгоҳ дар соли 1932 ташкил гардида, имсол аз ғаёолияти он 89 сол пур мешавад. Дар давоми ғаёолияти худ омӯзишгоҳи мазкур дар таъмини мутахассисони соҳаи омӯзгорӣ барои макотиби навоҳии водии Рашт ва дигар музофотҳои кишвар, инчунин барои таъмини мактабҳои тоҷикони ҷумҳуриҳои

Узбекистону Қирғизистон бо омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ нақши муассир доштааст. Таълиму тадрис дар замони Шӯравӣ дар ин омӯзишгоҳ хуб ба роҳ монда шуда буд.

Омӯзишгоҳ натавон ба омӯзгоронро барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ омода мекард, инчунин доктарагонро барои дохил шудан ба муассисаҳои олии касбии мамлакат низ омода мекард. Таҳлили таърихи фаъолияти омӯзишгоҳ далолат бар он мекунад, ки бештари хатмкунандагони он баъди хатми омӯзишгоҳ ба мактабҳои олии омӯзгорӣ шаҳри Душанбе ва Қурғонтеппа дохил шуда, соҳиби маълумоти олии мешуданд.

Ҳоло омӯзишгоҳи мазкур бо он ифтихор мекунад, ки аз дастпарварони он 2 нафар ба дараҷаи академикӣ ва 40 нафар номзадҳои докторони илм ба воя расидаанд. Ҳоло аксари хатмкунандагони омӯзишгоҳ (айни замон Коллеҷи омӯзгорӣ шаҳраки Навободи ноҳияи Рашт) таҳсилоти олиро дар наздиктарин маҳалли зист Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт мегиранд.

Чӣ тавре ишора шуд ин аввалин муассисаи таълимӣ дар минтақа мебошад, ки дар заминаи он коллеҷи омӯзишгоҳҳои дигар дар навоҳии водии Рашт ташаккул ёфтанд. Бо дарназардошти ин гуфтаҳо мехостем дар бораи фаъолияти ин омӯзишгоҳ дар солҳои соҳибистиқлолӣ муфассал истода гузарем.

Баъди эълони истиқлолияти давлатӣ ва оғози ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ вазъият дар навоҳии водии Рашт мураккаб гардид. Ин вазъият бевосита ба соҳаи маориф низ бетаъсир намонд. Махсусан омӯзишгоҳи омӯзгорӣ Навобод вазъи мураккабро аз сар мегузаронд. Санаи 23-юми феврالی соли 1993 директори он Асалов Давлатмахмад¹ аз ҷониби ашхоси гумроҳу беҳирад ночавонмардона кӯшта шуд. Бинои омӯзишгоҳ ба доми оташ фуру рафта, аз он иншооти зебо қариб чизе боқӣ намонд.

¹ Номбурда ақраб тамоми фаъолияти меҳнатнашро (23 сол) дар ин омӯзишгоҳ гузаронида буд.

Муаллифи киоби “Боргоҳи маърифат” ин ҳолатро чунин тасвир кардааст: “Бар асари бархурди тарафҳои муқобил бинои асосии таълимии Коллеҷ, ки он ҷо қувваҳои ҳукумати мубвақатан маскун шуда буданд, оташ гирифт. Бинои асосии таълимӣ бо ҳама дороии дохилаш: мизу курсӣ, қолину ҷевон, асбобу анҷоми кабинету лабараторияҳо, ки назираш дар ягон муассисаи таълимии минтақа вучуд надошт ба коми оташ рафт”¹. Ҳатто баъзе овозаҳо дар бораи баста шудани омӯзишгоҳ низ паҳн мешуд, аммо бо талошу ҷонбозиҳои омӯзгорону масъулини ноҳия омӯзишгоҳ фаъолияти худро идома дод².

Ба назари мо яке аз дастовардҳои назарраси омӯзишгоҳ дар солҳои соҳибистиклолӣ ташкили гурӯҳҳои духтарона дар ҷамоатҳои дурдасти ноҳия буд. Бо сабаби паёмдҳои ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ дар баробари дигар кишрҳои ҷомеа омӯзгорони зиёде ба муҳочирати меҳнати рафтанд ва ё тағйири касб намуданд. Дар натиҷа норасоии омӯзгорон, ҳосатан аз ҳисоби занону духтарон, як мушкилоти ҷиддӣ гардид, ки иқдоми таъсиси гурӯҳҳои духтаронаи омӯзишгоҳ дар назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, гиреҳкушои он буд³.

Чунин гурӯҳҳо соли 1995 дар назди МТМУ №3 (деҳаи Қазнок), соли 1996 МТМУ №27 (деҳаи Навдӣ), соли 1997 МТМУ №13 (деҳаи Кадара), соли 1998 МТМУ №6 (деҳаи Санги Малик) ва ғайра таъсис дода шуданд. Дар ин гурӯҳҳо омӯзгорони омӯзишгоҳ ба тариқи вахтавӣ дарс мегуфтанд. Дар солҳои бисёр ҳам душвори 90-ум ин иқдом саривақтӣ ва самаранок буд⁴.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (№630) Омӯзишгоҳи омӯзгории ноҳияи Рашт ба Коллеҷи омӯзгории ноҳияи Рашт табдили ном кард. Давоми солҳои 1991-2018 шумораи ихтисосҳои Коллеҷ аз як

¹ Маърузаи раиси ноҳияи Фарм дар иҷлосияи нухуми (даъвати якуми)-и Маҷлиси вакилони халқи ноҳия (соли 1998) //ФБМДҶТНР. Ф.2. Н.6. Б.84. В. 20-33.

² Ахмадов М. Боргоҳи маърифат. Душанбе: Ирфон, 2018. - С. 24-28.

³ Маърузаи раиси ноҳияи Фарм дар иҷлосияи нухуми (даъвати якуми)-и Маҷлиси вакилони халқи ноҳия (соли 1998) //Ф.2. Н.6. Б.84. В. 20-33.

⁴ Ахмадов М. Боргоҳи маърифат. Душанбе: Ирфон, 2018. - С. 29-32.

адади соли 1991 (таҳсилоти ибтидоӣ) ба ҳафт адад дар соли 2018 расонида шуд.

Сол то сол доираи фаъолияти Коллеҷ мукамал гардида, айна ҳол дар назди муассисаи мазкур мактаби ибтидоӣ-таҷрибавӣ, шӯъбаи ғоибона, маркази омӯзиши забони англисӣ ва технологияи компютерӣ фаъолият доранд, ки дар солҳои истиқлолият созмон ёфтанд¹. Давоми солҳои 1991-2016 шӯъбаи рӯзонаи Коллеҷро 1446 нафар (669 нафараш духтарон) ва шӯъбаи ғоибонаро бошад (танҳо ихтисоси таҳсилоти ибтидоӣ) 669 нафар хатм намуданд².

Дар солҳои соҳибистиқлолӣ филиалҳои Коллеҷи омӯзгорӣ ноҳияи Рашт дар Нуробод ва Лахш таъсис ёфта, баъдтар ба омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ табдил дода шуданд, ки дар тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ минтақа нақши муассир доранд³.

Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт дар давраи соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон арзи ҳастӣ намуда, айна замон дар тарбияи кадрҳои омӯзгорӣ водии Рашт нақши муассир дорад. Ташкили донишкада дар минтақа зарурати таърихӣ буда, дар рушди маориф, тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ ва таҳкими Ваҳдати миллӣ аҳамияти калон дорад⁴.

Ифтитоҳи мактаби олии омӯзгорӣ дар Раштонзамин падидаи нек ва олій буда, заминаҳои таърихӣ худро дорост. Собиқ мудири маорифи ноҳияи Рашт Муллоҷон Аҳмадов мегӯяд, ки ғояи ташкил намудани мактаби олии омӯзгорӣ дар Рашт ҳанӯз дар соли 1989 ба миён омада буд. Ба гуфтаи ӯ, дар охирҳои солҳои мавҷудияти Ҳокимияти Шӯравӣ бо вучуди ғамхориҳо нисбати омӯзгорон, норасоии муаллимон дар макотиби водии Рашт ба назар мерасид. Дар баъзе макотиби навоҳии водии Рашт муаллимони ҷавон аз дигар минтақаҳои кишвар, ки он ҷо

¹ Аҳмадов М. Боргоҳи маърифат. Душанбе: Ирфон, 2018. - С.51.

² Аҳмадов М. Боргоҳи маърифат. Душанбе: Ирфон, 2018. - С.81-85.

³ Аҳмадов М. Боргоҳи маърифат. Душанбе: Ирфон, 2018. - С.51.

⁴ Исроилов, И.Н., Эшонов Б. Дониш чашмаи обест... – Рашт, 2010. –96с.

макотиби олии омӯзгорӣ амал мекарданд, даъват мешуданд. Бо ин ҳама, - меафзояд Муллоҷон Аҳмадов, ин ҳолат норасоии кадрҳои омӯзгориро наметавонист ба пуррагӣ барорад. Чунин як пешниҳод ба гуфтаи ӯ, бо далели набудани базаи моддиву техникӣ барои масъулини Вазорати маорифи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ғайримкон ҳисобида шуд.

Танҳо соли 1992 имконият даст дод, то аввалин филиали Донишгоҳи омӯзгории Душанбе дар ноҳияи Фарм (ҳозира Рашт) ташкил карда шавад. Мирзохӯча Пиров нахустин декани факултети филологияи филиал дар ин бора чунин овардааст: “Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фармон ирсол намуд ва се шӯбаи рӯзона: филологияи тоҷик, таърих , математика инчунин як гурӯҳ аз Донишгоҳи техникий Тоҷикистон кушода шуд”¹.

Мирзохоча Пиров, ки номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи адбиёти тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ буд, сарвари он интиҳоб гардид. Шӯба фаъолияти худро дар заминаи базаи омӯзишгоҳи педагогии шаҳраки Навобод оғоз кард. Мувофиқи гуфтаи Мирзохоча Пиров: “Таълими донишҷӯён дар шаҳраки Навобод ва сипас дар шаҳраки Фарм оғоз ёфт, ки дар ибтидо 360 нафар донишҷӯ аз устодони филиал таълим мегирифтанд”. Ҳарчанд аз лиҳози сиёсӣ ва иқтисодӣ солҳои душвор буданд, Мирзохоча Пиров навиштааст, ки мардум ҳамаҷониба филиалро дар шаҳраки Навобод дастгирӣ мекарданд: “Дар Санги Кар (деҳае дар наздикии шаҳраки Навобод,- М. А.) бо дастгирии раиси ноҳия О. Бобочонов ошхона, нонвойхона ташкил намудем, ки ба ҳар донишҷӯ ва устод дар рӯз як дона нони кулча мерасид. Инчунин, як қисми одамон хайру саховаташонро ба мо арзонӣ медоштанд”².

¹ Боргоҳи Маърифат. Душанбе: Деваштич, 2007. - С.78.

² Омӯзгор, муҳаққиқ ва инсони нақӯр аз Раштонзамин. - Душанбе: Сифат, 2014. - С.9.

Асосан, ҳуҷҷатҳои бойгонӣ аз он далолат мекунад, ки воқеан барои ташкили мактаби олии омӯзгорӣ дар Рашт заминаҳо мавҷуд буданд. Зеро аз як ноҳияи Рашт нафарони зиёди соҳибунвон дар риштаҳои омӯзгорӣ ба воя расиданд ва бо ташкили филиал бархе аз ин устодон ба тадрис ҷалб шуданд: Мирзохоҷа Пиров, (номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, сарвари филиал), Акбар Шарифов (номзади илмҳои филологӣ, дотсент), Алишоҳ Шомаҳмадов (номзади илмҳои физика-математика, дотсент), Муродбек Одилов, номзади илмҳои тиббӣ, дотсент), Насрулло Исоев (номзади илмҳои кишоварзӣ, дотсент), Муҳаббат Қосимов (номзади илмҳои педагогӣ, дотсент) ва инчунин муаллимони калони соҳибтаҷриба, ки солҳои зиёд дар ДДОТ ба номи С. Айнӣ дарс дода буданд: Довуд Эшонов, Беғичон Эшонов; ассистентон Ҳотам Маҳрамов, Маҳмадӣ Ҳасанов, Маҳмудҷон Ҳоҷаев ва дигарон. Аксари омӯзгорон таҷрибаи калони педагогӣ дошта, муаллифи мурағбатҳои китоб, дастурҳои илмиву методӣ ва мақолаҳои зиёди илмӣ-оммавӣ буданд. Масалан, Мирзохоҷа Пиров муаллифи 12 китоби таълимӣ-методӣ, 73 мақолаи илмӣ-методӣ ва ҳамзамон яке аз муаллифони китоби “Адабиёти тоҷик” барои синфи 5 мебошад.

Солҳои 1992 – 1994 рӯз то рӯз авзои сиёсӣ дар ҷумҳурӣ печида мегардид ва аз ҳисоби сокинони водии Рашт дар макотиби олии ҷумҳурӣ нафарони кам таҳсил мекарданд. Танҳо ФДДОТ ба номи Қандил Ҷӯраев (ҳоло ба номи С. Айнӣ) дар ноҳияи Рашт метавонист ҷойҳои холии макотиби ин минтақаро бо кадрҳои омӯзгорӣ таъмин намояд. Дар соли якум 360 нафар ба ФДДОТ дар ноҳияи Фарм қабул гардиданд, ки 41 нафари онҳо духтарон буданд. Аз китоби “Омӯзгор, муҳаққиқ ва инсонии накукор аз Раштонзамин” меорем: “Ҳатто ба афроди раҳгумзада, ки

силоҳ ба даст гирифта буданд, мулоқотҳо анҷом додам ва натиҷаи чунин амал ҳамин шуд, ки баъзеҳо ба ҷойи силоҳ қалам ба даст гирифтанд”¹.

Машғулиятҳо бисёр хуб мегузаштанд ва филиал аз тарафи раиси ноҳияи Рашт Орифҷон Бобочонов пурра дастгирӣ медид. Аммо вазъи бади сиёсӣ боис он шуд, ки филиал дар таърихи 3-юми апрели соли 1993 бо фармони раиси ноҳия Баҳриддин Музаффаров аз Навобод ба Ғарм кӯчонида шавад. Лекин бо назардошти базаи мустаҳкамӯ таҷрибаи зиёди навободии омӯзишгоҳи омӯзгорӣ боз филиал аз Ғарм ба Навобод интиқол дода шуда, сарвари омӯзишгоҳи омӯзгории ноҳияи Рашт Муллоҷон Аҳмадов дар як давра раҳбари филиал таъйин мегардад. Аммо вазъи на чандон хуби сиёсӣ боис мегардад, ки аз 1-уми сентябри соли 1995 фаъолияти филиали ДДОТ дар ноҳияи Рашт мувақатан қатъ гардид². Боиси таассуф аст, ки аксари донишҷӯёни филиали мазкур дар он солҳои мураккаб бо сабабҳои гуногун натавонистанд таҳсилоти худро дар Душанбе идома диҳанд. Бисёрии ҷавонон муҳочирати меҳнатиро ихтиёр намуда, духтарону бонувон таҳсилотро қатъ ва ҳамагӣ ҳудуди 30 нафар барои таҳсил ба ДДОТ ба номи С. Айнӣ рафтанд.

Пас аз 7 сол, санаи 22-июни соли 2002 дуҷумбора фаъолият ФДДОТ ба номи Қ. Ҷураев дар ноҳияи Рашт оғоз мешавад.

Аз соли таҳсили 2002/2003 дар ноҳияи Рашт шуъбаи таълими ғоибонаи факултети таърих ва филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Қандил Ҷураев таъсис дода мешавад³. Соли 2007 шуъбаҳо ба филиал табдил дода шуда, аз 22-юми январи соли 2007, Пиров Мирзохӯча бо фармони № 88, Вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон директори филиал таъин гардид”⁴.

¹ Омӯзгор, муҳаққиқ ва инсони нақӯкор аз Раштонзамин. -Душанбе: Сифат, 2014. - С.9. Инчунин, нигоҳ кунед ба Маърузаи раиси ноҳияи Ғарм дар иҷлосияи нухуми (даъвати якуми)-и Маҷлиси вакилони халқи ноҳия (соли 1998) //ФБМДҶТНР. Ф.2. Н.6. Б.84. В.20-33.

² Омӯзгор, муҳаққиқ ва инсони нақӯкор аз Раштонзамин. -Душанбе: Сифат, 2014. - С.10.

³ Боргоҳи Маърифат. Душанбе: Деваштич, 2007. - С.9.

⁴ Боргоҳи Маърифат. Душанбе: Деваштич, 2007. - С.11.

Соли 2008 дар ФДДОТ ба номи С. Айнӣ дар ноҳияи Рашт 4 шуъбаи буҷавӣ ва 5 шуъбаи шартномавӣ амал мекарданд, ки дар онҳо 708 нафар донишҷӯён, аз ҷумла 156 нафар духтарон, ба таълим фаро гирифта шуда буданд. Аз соли 2002 то 2007 дар филиал 4 нафар доктори илм, профессор ва 8 нафар номзад, дотсент, 10 нафар муаллими калон дарс мегуфтанд. Аввалин дастпарварон иборат аз 56 нафар филиалро соли 2007 хатм намуданд, ки ин ҳамчун воқеаи муҳими таърихӣ номи онҳо дар китоби “Боргоҳи маърифат” (24 нафар дар риштаи филология ва 32 нафар дар риштаи таърих ва ҳуқуқ) қайд шудаанд¹.

Рӯйдоди муҳими дигари таърихӣ он буд, ки филиали раштӣ соли 2010-ум соҳиби бинои панҷошёна гардид ва лентаи рамзии онро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бурид. Филиал бо хобгоҳ низ таъмин гардид. Албатта, дар ифтитоҳи чунин як бинои муҳташаму замонавӣ саҳми Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таърихист ва бешубҳа асосгузори мактаби олии омӯзгории Рашт Эмомалӣ Раҳмон аст. Маҳз дастгирии ҳамҷонибаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд, ки моҳи майи соли 2013 филиали мазкур мақоми донишқадаро гирифт. Сохтмони ин бино дар қатори дигар макотиби олии Тоҷикистон аз ҳисоби маблағҳои дохилӣ амалӣ гардид².

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт сол то сол рушд намуда, ҳоло дар 4 факултети он аз рӯйи 16 ихтисос донишҷӯён таҳсил мекунанд. Сол то сол шумораи донишҷӯён меафзояд. Агар дар соли таҳсили 2013/ 2014 теъдоди донишҷӯён дар шуъбаи рӯзона-957 нафар ва дар шуъбаи ғоибона 844 нафар бошад, дар соли таҳсили

¹ Маърузаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт “Дар бораи тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2010” //ФБМДҚТНР. Ғ.2. Н.1. Б.21. В.38-53; Маърузаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт “Дар бораи тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2014” //ФБМДҚТНР. Ғ.2. Н.1. Б.140. В.22-50.

² Рушди маориф ва илм дар даврони Истиклолияти давлатӣ. Душанбе: Маориф, 2016. - С. 211.

2015/2016 шумораи донишчӯён дар шуъбаи рӯзона 1114 нафар ва дар шуъбаи ғоибона ба 1368 нафар расид¹.

Сол аз сол шумораи довталабон ба донишкада меафзояд. Масалан, тибқи иттилои Маркази миллии тестии Тоҷикистон дар соли таҳсили 2018/2019 рақами рамзии ДОТ дар ноҳияи Раштро беш аз 3000 довталаб интихоб намудаанд. Ба иттилои шуъбаи омори донишкада ин бори аввал аст, ки аз тариқи маркази миллии тестӣ чунин шумораи зиёди довталабон донишкадаро интихоб намудаанд.

ДОТ дар ноҳияи Рашт аз лиҳози базаи модиву техникӣ тайи ин солҳо рушд намуда, ба шабакаи ҷаҳонии интернет пайваст гардид. ДОТ дар ноҳияи Рашт дар соли таҳсили 2017/2018 аз низоми анъанавӣ пурра ба низоми таҳсилоти кредитӣ, ки тибқи талаботи бозори таҳсилоти ҷаҳонӣ мебошад, гузашт.

Дар донишгоҳ ҳамчунин корҳои илмӣ низ ба таври ҷашмрас рушд намуда, сол аз сол шумораи номзадҳои илм меафзояд.

Хулоса, фаъолияти мактаби олии омӯзгорӣ дар шаҳраки Фарми ноҳияи Рашт иқдоми таърихии Ҳукумати Тоҷикистон ва самараи бебаҳои истиқлолияти давлатӣ аст, ки имрӯз кадрҳои он дар соҳаи маориф ва дигар бахшҳои ҳаётан муҳими истехсолот фаъолият менамоянд.

Новобаста аз чораандешиҳои Ҳукумати ҶТ дар самти таъмини муассисаҳои таълимии умумӣ бо кадрҳо имрӯз низ норасоии омӯзгорон қариб дар ҳама навоҳии водии Рашт ба ҷашм мерасад. Махсусан норасоии омӯзгорони фанҳои дақиқ, табиӣ, риёзӣ ва забонҳои хориҷӣ бештар ба назар мерасад. Бешак таҳлили адабиёти мавҷудаи илмӣ ва маводҳои бойгонӣ далолат бар он мекунад, ки сабаби ин мушкилот ибтидои худро аз солҳои 90-ум мегирад, яъне ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, муҳоҷирати ва тарки касб қардани омӯзгорон, паст будани

¹ Ҳисоботи солонаи Ректори ДОТ дар ноҳияи Рашт барои соли хониши 2016-2017 //www.dot.tj //Санаи муроҷиат: 4.12.2017.

музди меҳнати кормандони соҳа ва ғайра. Ин раванд бештар дар солҳои 1991-2000-ум мушоҳида мешуд (ниг. ба ҷад. зер).

Ҷадвали №14.

Шумораи омӯзгорони муассисаҳои рӯзонаии таҳсилоти умумӣ дар водии Рашт (дар аввали соли таҳсил)¹

№	Номи ноҳия	Шумораи хонандагон вобаста ба соли таҳсил (бо шумори ҳазор нафар)									
		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
		/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
		1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1	Нуробод	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3	0,2	1,3	1,2	1,2	1,2
2	Сангвор	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,4
3	Рашт	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5
4	Тоҷикобод	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,8	0,7
5	Лахш	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,7	0,8	1,3	0,9	0,9

Чи тавре аз рақамҳои оморӣ бар меояд қариб дар ҳама навоҳии водии Рашт, дар ин ин марҳала, шумраи омӯзгорон майл ба камшавӣ дорад. Аз тарафи дигар ба мактаб шахсоне роҳ ёфтанд, ки дорои маълумоти миёнаи умумӣ буданд. Ин вазъ албатта ба сифати таълиму тарбия низ бетаъсир намонд. Аз тарафи дигар омӯзгорони ҷавоне, ки муассисаҳои таълимии кишварро хатм намуда ба касби омӯзгорӣ машғул мешуданд, дониши казои надоштанд, ки ин омил низ таъсири манфии худро ба сифати таълим дар минтақа мерасонид. Маврид ба қайд аст, ки ин мушкилот танҳо хоси мактабу маорифи водии Рашт набуда, анқариб дар ҳама манотиқи мамлакат ба ҷашм мерасид.

Мушкилоти дигари марбут ба низоми маорифи навоҳии водии Рашт дар солҳои соҳибистиклолӣ, ин норасоии биноҳои таълимӣ ва умуман мактаб буд. То солҳои охири Ҳокимияти Шӯравӣ минтақа дар таъмини хонандагон бо биноҳои таълимӣ қариб мушкилот надошт, аммо дар натиҷаи ҷанги бемаънии шаҳрвандӣ, дар баробари ҳазорҳо биноҳои маъмуриву истиқоматӣ, садҳо мактаб низ ба доми оташ рафта таҷҳизоту

¹ Агентии омили назди Президенти ҶТ таҳия шудааст. Минтақаҳои Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2001. - С.7.

васоити таълимӣ ғорат карда шуданд. Дар ин бора маълумотҳои мудирӣ маорифи ноҳияи Сангвор – Хоҷаев С.У. (соли 1995) мисол шуда метавонад: “Дар мактабҳои №1, №4, №8, №2 дастгоҳҳои кабинетҳои лингофонӣ, радиоузелҳо ва компютерҳо ғорат карда шуданд. Дар бесарусомониҳои вақтҳои охир аз онҳо асаре намондааст. Ҳоло бошад, дарёфт намудани чунин воситаҳои техникӣ амри маҳол мебошад. Аз ин рӯ роҳбарони мактабҳоро лозим аст, ки чунин воситаҳоро эҳтиёт кунанд”¹.

Мутаассифона, ғорати ҳамагуна моликияти давлатӣ, махсусан муассисаҳои таълимӣ дар ҳама навоҳии минтақа ба чашм мерасид, ки то имрӯз гарчанде давлат садҳо ҳазор доллари амрикоиро барои барқарор кардани онҳо сарф намудааст, аммо то ҳол ин мушкилот ҷой дорад.

Маҳз барои ҳамин дар солҳои 90-ум дар вагонхонаву хонаҳои шахсӣ ва дигар биноҳои маъмурӣ ҷойгир шудани мактабҳо як чизи маъмулӣ гардид. Аз гуфтаҳои шохидон ва маводҳои бойгонӣ маълум мегардад, ки кам набуданд ҳолатҳои, ки мактабҳои дунявӣ, аз ҷониби ашхоси мутаассибу кӯҳнапараст ба мадрасаву масҷидҳо иҷборан табдил дода мешуданд. Ин падидаҳо метавон донишсӯзӣ ва гумроҳсозии ҷомеа (ҳосатан наврасону ҷавонон) ном бурд. Маҳз дар асоси омилҳои номбурда дар солҳои 90-уми қарни гузашта кам шудани биноҳои таълимӣ ва хонандагон ба чашм мерасад (нигаред ба чадвали зер).

Чадвали №15

Шумораи хонандагони Муассисаҳои таҳсилоти умумии таҳсилашон рӯзона, дар водии Рашт (дар аввали соли таҳсил)²

	Шум. Мак- табҳо	Шумораи хонандагон вобаста ба соли таҳсил (бо шумори ҳазор нафар)
--	-----------------------	--

¹ Иҷлосияи дуҷуми вакилони халқи ноҳияи Тавилдара аз 28.11. 1995 //Филиати Бойгонии марказии давлатии ҚТ дар ноҳияи Рашт. Ф.7. Н.1. Б.7. В.40-41.

² Чадвали мазкур дар асоси ҳисоботҳои солонаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои омории Агентии омили назди Президенти ҚТ таҳия шудааст. Минтақаҳои Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019. - С.79.

№	Ноҳия	2000/	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
		2001	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
			1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1	Нуробод	73	12,6	12,2	12,2	12,8	13,2	12,2	13,1	13,1	13,9	14,0
2	Сангвор	49	2,2	2,2	2,5	2,6	2,7	2,6	3,1	3,2	3,3	3,3
3	Рашт	104	17,6	22,6	22,1	22,9	23,2	23,8	24,6	25,7	26,9	27,6
4	Тоҷикобд	43	6,2	5,9	6,1	6,3	6,7	6,9	7,2	7,7	8,0	8,1
5	Лахш	51	12,8	12,7	12,4	12,9	12,6	12,6	12,3	12,8	12,8	13,2

Чи тавре аз рақамҳои омили мушоҳида мешавад шумораи хонандагони муассисаҳои таълимии рӯзона дар солҳои ҷанги таҳмили шахрвандӣ (1992-1997) майл ба камшавӣ доштанд, ки бешак омили асосии он вазъи мураккаби сиёсии минтақа ба ҳисоб мерафт. Таҳлили ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва матбуоти даврӣ собит менамоянд, ки муҳожирати иҷбории аҳоли, мушкилоти иқтисодӣ ва монешавии баъзе аз волидон барои таҳсили фарзандонашон дар мактабҳои дунявӣ, омилҳои ҷузъии кам шудани хонандагон дар МТМУ буданд.

Аз тарафи дигар норасоии биноҳои таълимӣ ва омӯзгорон низ сабаби дигари мушкилот буд. Дар ҳисоботи мудирӣ маорифи ноҳияи Тоҷикобод Худойдодов Назрӣ дар соли 1992 доир ба вазъи маорифи ноҳия чунин омадааст: “Ҳолати кори маориф хело вазнин мебошад. Масъалаи таҳсили хонандагон хуб нест. Биноҳои таълимӣ намерасанд, аз 384 нафар омӯзгорон 77 нафарашон дорои маълумоти умумӣ мебошанд”¹.

Дар ҳисоботи мудирӣ маорифи ноҳияи Сангвор Хоҷаев С.У. дар соли 1995 доир ба вазъи маорифи ноҳия чунин тавсиф шудааст: “Масъалаи таълиму тарбия хеле душвор аст. Хонандагон сару либос ва пойафзоли дуруст надоранд. Бинобар ҳамин иштироки хонандагон дар дарсҳо хеле суст мебошад... Мувофиқи нақша имсол мебоист 68 нафар омӯзгорон баъди хатми донишгоҳҳо ба ноҳия меомаданд, аммо то имрӯз 4 нафар

¹ Сисияи дуҷуми (даъвати 21-ум) шӯрои депутатҳои халқии ноҳияи Тоҷикобод аз 22. 01 . 1992 //Филиали Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт Ф.4. Н.1. Б.10. В.7.

хозир шудаасту халос”¹. Ин мушкилоту норасоихо хоси ҳама навоҳии водии Рашт буданд².

Дар ин марҳала (солҳои 1991-2000) Ҳукумати мамлакат ва ниҳодҳои дахлдори ҷумҳурӣ ва минтақа талош бар он мекарданд, ки муассисаҳои таълимии мавҷуд буда аз фаъолият боз намонанд. Чи тавре аз чадвали боло бар меояд баъди имзои “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” афзоиши хонандагон (гарчанде ночиз буд) ва таъмири биноҳои харобгашта пайваста амалӣ карда мешуд³.

Шурӯ аз соли таҳсили 2001/2002 дар сохтмон ва фаро гирифтани кӯдакони сини мактабии навоҳии водии Рашт ба таҳсил ҳадафи асосии ниҳодҳои номбурда гардид, ки то соли 2010 қариб пурра иҷро гардид. Дар ин марҳала шумораи зиёди муассисаҳои таълимӣ аз таъмири ҷорӣ ва капиталӣ гузаронида шуданд. Сабаб дар он буд, ки дар муқоиса ба дигар манотиқи мамлакат, биноҳои таълимии навоҳии минтақаи Рашт бештар зарар дида буданд, зеро амалётҳои ҷангӣ дар ин минтақа бевосита сурат гирифта буданд.

Шурӯ аз соли таҳсили 2010-2011 марҳалаи сеюм оғоз мегардад, ки дар ин марҳала дар баробари таъмир ва сохтмони биноҳои таълимӣ, таъмини муассисаҳои таълимӣ ба китобҳои дарсӣ, компютерҳо ва дигар таҷҳизоти зарурӣ амалӣ карда шуд. Дар барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии навоҳии водии Рашт маблағҳои зиёде барои ҳалли мушкилоти соҳаи маориф равона шуданд (нигаред ба чадвал).

¹ Иҷлосияи дуҷуми вакилони халқи ноҳияи Тавилдара а 28.11. 1995 //Филиали Бойғонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт Ф.7. Н.1. Б.7. В.2.

² Маърузаи раиси ноҳияи Рашт дар иҷлосияи чордахуми (даъвати дуҷум) Маҷлиси вакилони халқи ноҳия (соли 2008) //ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.1. Б.21. В.71-100; Ҳисоботи муовини аввали Раиси ноҳияи Нуробод дар бораи тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар нимсолаи аввали соли 2009 //ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.1. Б.32. В.1-14; Ҳисобот дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Чирғатол дар соли 2011 ва вазифаҳои барои соли 2012 //ФБМДҚТНР. Ф.6. Н.1. Б.46. В.131-159.

³Равшанзод, Маликфаридуни. Гражданское противостояние и миротворческий процесс в Республике Таджикистан в 90-годы XX в.: дис. ... кан. ист. наук/М. Равшанзод. – Душанбе, 2019. – 219с; Холмуродова М.Б. Таърихи раванди оштии миллии тоҷикон дар ҷанги шаҳрвандӣ (солҳои 1991-2001): дис. ... барои дарёфти доктори фалсафа (PhD)/ М.Б Холмуродова.–Кӯлоб, 2020. –176с.

Чадвали №16

Муассисаҳои таҳсилоти умумии таҳсилашон рӯзонаи дар водии Рашт (дар аввали соли таҳсил)¹

№	Номи ноҳия	Шум. Мақт абҳо	Шумораи хонандагон вобаста ба соли таҳсил (бо шумори ҳазор нафар)									
			2009 / 2010	2010 / 2011	2011 / 2012	2012 / 2013	2013 / 2014	2014 / 2015	2015 / 2016	2016 / 2017	2017 / 2018	2018 / 2019
1	Нуробод	85	15,2	14,8	14,6	14,9	15,1	15,2	15,3	15,4	16,3	16,9
2	Сангвор	59	5,1	5,1	5,2	5,2	5,2	5,2	5,3	5,2	5,2	5,1
3	Рашт	113	22,2	22,6	22,1	22,9	23,2	23,8	24,6	25,7	26,9	27,6
4	Тоҷикобод	43	9,3	9,0	8,9	8,8	8,7	8,6	8,9	9,0	9,4	9,6
5	Лахш	61	14,4	14,4	14,1	14,3	14,3	13,1	13,2	13,1	13,2	13,0

Агар маълумотҳои омории чадвалҳои дар боло овардашударо таҳлил намоем тағйироти кулиро ҳам дар шумораи биноҳои таълимӣ ва ҳам дар шумораи хонандагон мушоҳида хоҳем кард. Барои мисол, шумораи хонандагони навоҳии водии Рашт дар соли таҳсили 2018/2019 дар муқоиса ба соли 1991/1992 ба маротиб афзудааст: дар ноҳияи Нуробод аз 12,6 ба 16,9, Сангвор аз 2,2 ба 5,1, Рашт аз 17,6 ба 27,6, Тоҷикобод аз 6,2 ба 9,6 Лахш аз 12,8 ба 13,0².

Чунин афзоиши босуръат зарурати таъмир ва сохтмони биноҳои таълимиро ба миён овард. Чи тавре аз маълумотҳои омории чадвалҳои боло пай бурдем шумораи муассисаҳои таълимӣ (асосан МТМУ) дар соли таҳсили 2000/2001 дар ноҳияи Нуробод 79 ададро ташкил дода бошад дар соли таҳсили 2018/2019 ба 85 адад, дар ноҳияи Сангвор аз 49 ба 59 адад, дар ноҳияи Рашт аз 104 ба 113 адад, дар ноҳияи Тоҷикобод аз 43 ба 51 адад, дар ноҳияи Лахш аз 51 ба 61 адад расонида шуданд. Илова

¹ Чадвали мазкур дар асоси ҳисоботҳои солони Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои омории Агентии омори назди Президенти ҶТ таҳия шудааст. Минтақаҳои Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019. - С.79; Таваккалов Н. Бурду бохт, пешравиҳо ва дурнамои рушди маорифи ноҳия //Н. Таваккалов //Мавҷи Хингоб. 2018. № 9. 18 сентябр. С.3-4.

² Бо шумораи ҳазор нафар.

бар ин дар бештари муассисаҳои таълимии водии Рашт синфхонаҳои иловагӣ сохта ба истифода дода шуданд¹.

Таҳлили адабиёти мавҷуда ва матбуоти даврӣ нишон медиҳад, ки сохта ба истифода дода шудани биноҳои таълимӣ ва синфхонаҳои иловагӣ дар минтақа аз се манбаи молиявӣ амали шудаанд:

- Аз ҳисоби маблағҳои бучавӣ;
- Аз тарафи соҳибкорон ва дигар ашхоси саховатпеша;
- Аз ҳисоби маблағҳои беруна: ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ, фондҳо, сафоратхонаҳои кишварҳои хориҷӣ ва ғайра.

Дар натиҷаи тадбиқи иқдомҳои зикршуда имрӯз қариб пурра хонандагони синни мактабӣ дар ҳама навоҳии водии Рашт ба таҳсил фаро гирифта шудаанд.

Ба назари мо таъсиси Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2013 ва баргузори имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ тавассути он аз ҷумлаи дастоварди назарраси низоми маорифи кишвар буд. Он тавонист баъзе монеа ва мушкилоти довталабонро осон ва имконияти дохилшавиро ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёна ва олии касбӣ беҳтар намояд. Имрӯз довталабе, ки дониши казоӣ дорад ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз монеаи дохил шуданаш шуда наметавонад. Илова бар ин, чунин падидаҳои манфӣ ба монанди гирифтани ришва, тағобозӣ, харочоти зиёд барои рафтуомад (махсусан дар арафаи дохилшавӣ) ва ғ., бартараф гардиданд.

Дар арафаи таъсиси ММТНПҚТ сарвари давлат, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба вазифаҳои ин ниҳоди маориф сухан гуфта, таъкид намуданд: “Вазифаи Маркази миллии тестӣ танҳо амалӣ гардонидани низоми ягонаи қабули имтиҳонҳо ба мактабҳои олии нест. Ин сохтори навтаъсис вазифадор аст, ки баъди анҷоми қабули донишҷӯён ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои омӯзиш ва

¹ Маҷмуаи оморӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2016 //Бойгонии ҷорӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2016. - С. 181.

мониторинги сифати таълими фанҳои гуногун дар шаҳру ноҳияҳо, мактабҳои алоҳида ва умуман, дар ҳар як муассисаи таҳсилоти умумӣ таҳлилҳо гузаронад ва хулосаҳои худро барои беҳтар намудани сифати таълиму тадрис ба Вазорати маориф ва илм пешниҳод намояд”¹.

Маркази миллии тестӣ дар асоси фармону супоришҳои Сарвари давлат фаъолиятро ба роҳ монда, ҳамасола дар бораи сатҳи сифати дониши доктарабони тамоми манотиқи ҷумҳурӣ санҷишу таҳлилҳо гузаронида, хулоса ва пешниҳодҳои худро ба муассисаҳои дахлдор ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ пешниҳод мекунад².

Рафти фаъолияти 5-солаи марказ (2014-2019) нишон дод, ки дар низоми маорифи кишвар, махсусан ноҳияҳои дурдаст, мушкилиҳо хело зиёданд. Норасоии асосӣ паст будани сатҳи дониши хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва таҳсилоти миёнаи умумии асосӣ мебошад. Таҳлилҳои имтиҳонҳои марказонидашудаи дохилшавӣ нишон медиҳанд, ки анқариб дар ҳама навоҳии водии Рашт ин мушкилот ҷой дорад. Имрӯз низ кам нестанд ҳолатҳои, ки баъзе аз падару модарон барои таҳсили духтарон дар муассисаҳои миёна ва олии касбӣ монеа мешаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳамоно афкори ақоиди иртиҷоӣ ва хурофот омилӣ асосии ин падидаи манфӣ мебошад. Мутаассифона, дар муқоиса ба дигар манотиқи ҷумҳурӣ ин мушкилот дар навоҳии водии Рашт бештар ба ҷашм мерасад. Барои тасдиқи фикри хеш мехостем якчанд рақамҳои омориро аз натиҷаи ИМД дар соли 2019 биёрем³.

Дар ҳисоботи соли 2019-и ММТНПҚТ чунин таъкид шудааст: “Шаҳру ноҳияҳо бо ҳиссаи камтарини духтарони хатмкунандаи синфи

¹ Суханронии сарвари давлат дар ифтихои бинои ММТНПҚТ //www.prezident.tj //Санаи мурочиат : 20.02.2018

² Ҳисобот дар бораи фаъолияти Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, декабри соли 2019. 171с.

³ Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 //Бойгонии ҷории Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019. - С.11-26.

11-уми азқайдгузашта ба Нуробод (5,28 %), Тоҷикобод (5,5 %), Кӯхистони Мастчоҳ (16,2 %), Рашт (19,65 %), Лахш (20,74 %), Роғун (30 %), Сангвор (32,12 %), Ҷайхун (38,85 %), Мурғоб (39,13 %) ва Деваштич (40,31 %) рост меояд. Дар ИМД- и солҳои 2016-2018 низ ҳиссаи духтарони азқайдгузаштаи ноҳияҳои Нуробод, Тоҷикобод, Кӯхистони Мастчоҳ, Рашт, Лахш, Роғун, Сангвор, Ҷайхун, Мурғоб ва Деваштич нисбат ба ҳиссаи духтарони азқайдгузаштаи шаҳру ноҳияҳои дигар кам буд”¹.

Аз рӯи ҳисоботи ММТНПҚТ дар 3-4 соли охир маълум мегардад, ки дар аксар ноҳияҳои водии Рашт, дар муқоиса ба ноҳияҳои дигари ҷумҳурӣ, шумораи ниҳоят ками духтарон барои дохил шудан ба муассисаҳои олии кишвар (баъди хатми синфи 11) ҳуҷҷат супоридаанд. Аз рӯи пурсишҳо ва таҳлилҳо маълум мегардад, ки бештари духтарон-хатмкунандагони МТМУ-и водии Рашт хоҳиши идомаи таҳсилро дар муассисаҳои олии кишвар доранд, аммо бо омилҳои дар боло зикршуда ин ғайриимкон гаштааст.

Аз рӯи таҳлилҳои оморӣ маълум мегардад, ки ин раванди манфӣ дар соҳаи маорифи минтақа мушкилотҳои зиёдро ба бор овардааст, ки муҳимтарини онҳо зиёд будани пошхӯрии оилаҳои ҷавон (аз сабаби омода набуданашон ба ҳаёти мустақилона), норасоии кормандони соҳаи тиб, аз ҳисоби занону духтарон, муриши зиёди кӯдакони навзод, норасоии омӯзгор-заноне, ки дорои маълумоти олии касбӣ ҳастанд ва ғайра².

Ҷамасола Ҳукумати мамлакат, махсусан Президенти кишвар хангоми сафарҳои кории худ ба ин минтақа ин мавзӯи доғро

¹ Ҳисобот дар бораи фаъолияти Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, декабри соли 2019. - С. 20.

² Маърузаи ҳисоботии раиси ноҳияи Дарбанд Саъдуллоев З.С. аз 25-уми декабри соли 2001 //ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.2. Б.160. В.1-18; Ҳисобот дар бораи чамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Ҷиргатол дар соли 2011 ва вазифаҳо барои соли 2012 //ФБМДҚТНР. Ф.6. Н.1. Б.46. В.131-159; Маърузаи ҳисоботии раиси ноҳияи Нуробод Ҷобиров Д.П. дар соли 2009 //ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.1. Б.32. В.65-81; Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт “Дар бораи тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2001” //ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.1. Б.115. В.13-66.

мебардоранд ва таъкид месозанд, ки мақомотҳои дахлдор бояд кори худро дар ин самт ҷоннок созанд, то падару модарон (аз рӯи эҳсоси динӣ М.А.) монеаи таҳсили фарзандон-духтарон барои таҳсилашон нашаванд. Ҳатто аз сӯҳбатҳо бо духтарон пурсон мешаванд, ки касе хоҳиши хондан дар донишкадаву донишгоҳҳои пойтахтро дорад? дар сурати пайдо шудани хоҳишмандон онҳоро бе ҳеч имтиҳон ба донишкадаву донишгоҳҳои мамлакат дохил мекунанд¹. Ё ҳамасола ба тариқи Квотаи президентӣ шумораи зиёде (дар муқоиса ба навоҳии дигар) аз духтарони Раштонзамин ба таҳсил фаро гирифта мешаванд. Сарвари давлат мушкилоти мазкурро дар минтақа хуб медонанд ва чораҳо ва иқдомҳои дар боло зикр шуда далели онанд. Аммо, кори сохторҳои марбутатаи шаҳру навоҳии минтақа, дар ин самт, беҳбуди меҳоянд.

Бо дарназардошти ин вазъ, ҳокимияти иҷроияи маҳалӣ, шӯъбаҳои маориф, МТМУ вазифадоранд, ки сиёсати ҳукуматро дар ин самт ҷоннок созанд, пеш аз ҳама корҳои ташвиқотӣ ва фаҳмондадиҳиро бо волидон пурзур намоянд.

Мутаассифона, аз ҳисоби умумии хатмкунандагон (писарон ва духтарон) низ ин ҳолат мушоҳида мешавад. Дар ҳисоботи солонаи ММТНПҚТ² чунин омадааст: “Дар шаҳру ноҳияҳои Нуробод (24,98%), Тоҷикобод (32,26%), Лахш (35,35%), Мурғоб (36,81%), Рашт (44,63%), Кӯҳистони Масҷох (46,49 %), Роғун (47,07%) ... ҳиссаи камтари хатмкунандагони соли ҷорӣ мактабҳои ин шаҳру ноҳияҳо нисбат ба шаҳру ноҳияҳои дигар барои иштирок дар ИМД-2019 аз қайд гузаштааст. Ҳиссаи хатмкунандагони ин шаҳру ноҳияҳо дар солҳои 2016-2018, ки дар ин солҳо барои ИМД аз қайд гузашта буданд, нисбат ба шаҳру ноҳияҳои дигар камтар буд”³.

¹ Чунин ҳолатҳо анқариб дар ҳама сафарҳои қорӣи Президенти мамлакат ба навоҳии водии Рашт мушоҳида мешаванд.

² Аз рӯи натиҷаи ИМД дар соли 2019.

³ Ҳисобот дар бораи фаъолияти Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, декабри соли 2019. - С. 20.

Чи тавре аз маълумотҳои овардашуда маълум гардид қисмати зиёди хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии навоҳии водии Рашт барои дохил шудан ба муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олиии касбӣ ҳуҷҷат насупоридаанд. Дар ҳеҷ як ноҳияҳои зикршудаи водии Рашт хатмкунандагони ҳуҷҷатсупурда ҳатто ба 50% намерасад, ҳоло он, ки дар ноҳияҳои дигар ин нишондод хеле баланд аст. Масалан, шумораи хатмкунандагоне, ки барои дохил шудан ба донишгоҳу донишкадаҳои мамлакат тавассути ИМД (соли 2019) ҳуҷҷат супурдаанд дар ноҳияи Шугнон 82,3%, Бохтар 82,3%, Ишкошим 82,3%, Фирдавсӣ 82,3%, Муминобод 82,3%, Сино82,3%, Ёвон 75,86%, И. Сомонӣ 75,74%, Кӯлоб 75,52%, Данғара 75,24% ва Вахш 75,22% рост меояд¹.

Агар нишондоди ин шаҳру ноҳияҳоро муқоиса намоем, маълум мегардад, ки аз нишондоди ноҳияҳои Нуробод, Тоҷикобод ва Лаҳши водии Рашт як баробар зиёд аст. Илова бар ин як қисми хонандагон, махсусан духтарони навоҳии водии Рашт дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ то синфи 9 таҳсил мекунанд. Барои мисол ноҳияи Нурободро мегирем. Давоми солҳои 2006-2009 аз ҳисоби умумии хатмкунандагони синфи 9 танҳо 41% таҳсилро дар синфи 10-ум идома доданд, ки шумораи умумии духтарон 22% ташкил меод. Таҳлили маълумотҳои омӯрӣ ва ҳуҷҷатҳои бойгонӣ собит менамояд, ки натавонанд дар ноҳияи Нуробод, балки дар дигар навоҳии минтақа низ аз рӯи баробарии гендерӣ фарқияти калон вучуд дорад². Албатта ин ҳолат ба меъёрҳои қонунгузори мамлакат ва таълими дунявӣ мухолифат намуда, чораандешии таъҷилиро тақозо дорад.

Ин раванд танҳо ҳоси иштироки довтолабони навоҳии водии Рашт дар ИМД ва идомаи таҳсил набуда, дар сатҳу сифати азхудкунии барномаи таълимӣ низ ба чашм мерасад. Дар 3 соли охир (2018,2019,2020) шумораи довтолабони минтақаи Рашт, ки ба тақсирот

¹ Ҳамонҷо. С.19-23.

² Программа развития Нурабадского района на 2009-2001. Душанбе, 2009. - С.7.

роҳ ёфта, ба муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ дохил мешаванд, дар муқоиса ба ноҳияҳои дигар хеле кам аст¹.

Инчунин дар олимпиадаҳои гуногуни сатҳи ҷумҳурӣ, ки аз ҷониби ММТНПҚТ гузаронида мешавад, анқариб хонандагони навоҳии водии Рашт ҷойҳои ифтихориро сазовор намешаванд².

Таҷрибаи давлатҳои рушдкарда ва муваффақ нишон медиҳад, ки барои тарбияи кадрҳои баландихтисос таҳсилоти миёнаи умумӣ нокифоя аст. Дар ин раванд таҳсилоти томактабӣ нақши калидӣ дорад. Мутаассифона баъди пош хӯрдани ИҚШС ва вазъи мураккаби сиёсии мамлакат кори муассисаҳои томактабӣ дар ҷумҳурӣ хело заиф гашта, ҳатто онҳо майл ба камшавӣ оварданд, ки навоҳии водии Рашт низ аз ин раванд истисно набуд. Баъди фароҳам омадани шароити осоишта барои ҷоннок кардани кори муассисаҳои томактабӣ баъзе корҳо анҷом дода шуданд, аммо вазъ ҳамоно нигаронкунанда аст³.

Аз рӯи маълумотҳои оморӣ дар ноҳияи Тоҷикобод соли 2018 шумораи кӯдакони томактабӣ 7600 нафарро ташкил дод, ки аз ин шумора танҳо 1,0 фоизаш ба муассисаҳои томактабӣ ҷалб шудаанд, ки ташвишвар аст. Дар ноҳия ҳамагӣ як боғчаи бачагона бо фарогирии 60 нафар кӯдак ва 15 маркази инкишофи барвақтии кӯдакони шашсола фаъолият мекунанд. Дар Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳия таъмири асосии боғчаи “Парасту”-и ноҳия пешбини шудааст, ки метавонад барои фарогирии 50 нафар кӯдак имконият фароҳам ояд⁴.

Соли 2013 дар ноҳияи Сангвор (Тавилдара) як муассисаи томактабӣ бо теъдоди 22 тарбиятгиранда фаъолият мекард, ки дар он ду мураббӣ фаъолият доштанд. Дар соли 2020 шумораи боғчаҳо ба 3 ва

¹ Ҳисобот дар бораи фаъолияти Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, декабри соли 2019. - С. 53-54; Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 //Бойгонии ҷорӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018. - С.1-28.

² Ҳисобот дар бораи фаъолияти Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, декабри соли 2019. 171с.

³ Ифтитоҳи боғчаи “Зебунисо” дар Нуробод //Омӯзгор. 2016. 30 сент.

⁴ Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Тоҷикобод барои солҳои 2018-2020. Тоҷикобод, 2017. - С.34-37; Ҳисобот дар бораи ҷамбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Сангвор дар соли 2018 //Бойгонии ҷорӣ Ҳокимияти иҷроияи маҳаллии ноҳияи Сангвор. 2018. - С.3-8.

тарбиятгирандагон ба зиёда аз 100 нафар расонида шуд. Инчунин шумораи марказҳои инкишофи кӯдакон, ки асосан дар назди МТМУ фаъолият мекунанд, аз ду адади соли 2020 ба 15 адад дар соли 2021 расонида шуданд¹.

Дар ноҳияи Лахш шумораи муассисаҳои томактабӣ аз се адади соли 2013 дар соли 2020 ба 6 адад, шумораи тарбиятгирандагон аз 169 нафар ба 216 (100 нафараш духтарон) нафар расонида шуд, ки дар онҳо имрӯз 16 нафар мураббӣ, ки 12 нафарашон дорои маълумоти олии мебошад, фаъолият мекунанд².

Чунин ҳолат дар ноҳияҳои Рашт ва Нуробод низ ба чашм мерасад. Дар Рашт ду муассисаи томактабӣ бо фарогирии 167 тарбиятгиранда дар Нуробод бошад 1 муассиса фаъолият мекунад³.

Чи тавре аз маълумотҳои овардашуда маълум мегардад, дар ҳама навоҳии водии Рашт фарогирии кудакон дар муассисаҳои томактабӣ аз 1 то 2,5 фоизро ташкил медиҳад, ки натиҷаи хеле паст аст. Бешак ин ба сатҳи дониш ва ҷаҳонбинии хонандагон дар оянда таъсиргузор аст.

Чи тавре, ки дар ҳисоботи Вазорати маориф ва илми ҚТ омадааст, мушкилоти дигари муассисаҳои томактабии навоҳии Рашт дар он аст, ки биноҳои бештари онҳо ба таъмир ниёз дошта, баъзеашон дар ҳолати садамавӣ қарор доранд. Инчунин дар самти касбияти мураббияҳо ва сифати кори муассисаҳои томактабии минтақа мушкилиҳо ҷой доранд⁴.

Соли 2019 “Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2025” (аз 22.06.2019, №316) қабул гардид, ки мақсади асоси он рушди зинаҳои таҳсилоти томактабӣ, баланнд бардоштани сатҳу сифати тарбия дар ин муассисаҳо

¹ Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Тавилдара барои солҳои 2013-2017. Тавилдара, 2012. - С.35-37.

² Програмаи сошиалнои ва эконоиическои рушди Ҷиргатольскои району на 2013-217 годы. Ҷиргатоль, 2013. - С.41; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2018-2020. Лахш, 2017. - С.28-29.

³ Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Рашт барои солҳои 2018-2020. Рашт, 2017. - С.22; Програмаи сошиалнои ва эконоиическои рушди Нурабадскои району на 2013-217 годы. Нурабад, 2013. - С.37.

⁴ Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 //Бойғонии ҷории Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. - С.11-13.

мебошад. Боварӣ ҳаст, ки бо амалӣ шудани барномаи мазкур қисме аз мушкилоти соҳа бартараф шуда, шумораи онҳо низ афзоиш хоҳад ёфт¹.

Ҳамин тавр, таҳлили вазъи маорифи навоҳии водии Рашт дар солҳои истиқлолият нишон медиҳад, ки он дорои ҷанбаҳои мусбӣ ва манфӣ мебошад. Татбиқи барномаву стратегияҳои давлатӣ дар ин самт натоиҷи мусбӣ худро собит намуданд, ки афзоиши ҳамасолаи маблағгузори соҳа, барқарорсозии садҳо иншоотҳои таълимӣ дар рафти ҷанг харобгашта, пайваста сохта шудани синфхонаҳои иловагӣ дар назди МТМУ, сохтмони муассисаҳои нави таълимӣ ва ҷалби бештари хонандагон ба ин муассисаҳо (хосатан духтарон), бо китобу барномаҳои таълимӣ, компютер ва дигар таҷҳизоти муосири таълимӣ таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ, дохил шудани хатмкунандагони МТМУ ба тариқи квотаи президентӣ дар муассисаҳои олии касбӣ ва ғ., далели онанд.

Дар баробари дастоварду муваффақиятҳои соҳа дар си соли истиқлоли давлатӣ ҳанӯз нуқсонҳои камбудии зиёде ба ҷашм мерасанд, ки дастрасии нобаробари занону духтарон ва писарон барои таҳсил дар муассисаҳои олӣ ва миёнаи касбӣ (асосан аз рӯи эҳсоси динӣ), паст будани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ, норасоии омӯзгорони фанҳои дақиқ ва забонҳои хориҷӣ, шумораи ниҳоят камии муассисаҳои томактабӣ, танқисии ҷойҳои нишаст дар муассисаҳои таълимӣ ва ғайра, аз ҷумлаи онҳоянд.

Таҳлили маводҳои бойгонӣ ва адабиёти мавҷуда моро ба хулосае овард, ки ин мушкилоту норасоӣҳо аз нобасомониҳои солҳои 90-ум маншаъ гирифта, то имрӯз вучуд доранд. Хурсандиовар он аст, ки талошу ғамхориҳои Ҳукумати кишвар, махсусан Сарвари давлат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, барои рафъи онҳо пайваста эҳсос мешавад

¹ Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи якуми соли 2020 //Бойгонии ҷорӣи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. - С.14-94.

2.2. Муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ ва нақши онҳо дар боло бурдани фарҳанги аҳоли

Халқи тоҷик аз зумраи халқҳои қадимтарини Осиёи Миёна буда дар тури таърихи пурғановаташ ба ҳуҷуми аҷнабиён ва сафҳои торики хеш нигоҳ накарда фарҳанги бойи моддиву маънавию офарид, ки он асоси фарҳангу тамаддунҳои қадиму асримиёнагии минтақа гардид.

Новобаста аз маҳдудиятҳои замони шӯравӣ (нисбат ба фарҳанги милли) тоҷикон тавонистанд дар ин Иттиҳод ҳудро ҳамчун миллати фарҳангӣ муаррифӣ кунанд. Дар ин марҳала дар ҷумҳурӣ садҳо театру осорхонаҳо, кинотеатру клубҳо, хонаҳои фарҳангу чойхонаҳо ва дигар муассисаҳои фарҳангӣ бунёд карда шуданд¹.

Фурӯпошии ИҶШС ва ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ дар баробари соҳаҳои дигари хоҷагии халқ ба ҳаёти маданияи ҷумҳурӣ таъсири манфии ҳудро расонид. Дар ин давра дар навоҳии водии Рашт қисмати муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ: клубу чойхонаҳо, китобхонаву осорхонаҳо ғорат карда шуда, дастаҳои эҷодӣ, театрҳо аз фаъолият боз монданд².

Аз ҷониби ашхос ва гуруҳҳои мутаассиб муносибати ғайриинсонӣ нисбат ба муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ (ҳатто кормандони онҳо) ва ёдгориҳои таърихӣ ба ҷашм мерасид. Дар навоҳии водии Рашт кам набуданд ҳолатҳои, ки ашӯҳои хонаҳои маданият ва клубҳо ғорат шуда, ин иншоотҳо ба масҷид табдил дода мешуданд³. Ин рафторҳои ғайрифарҳангиву ғайриинсонӣ далолат аз бӯҳрони маънавии ҷомеа буд. Омили дигари коҳиш ёфтани шумораи муассисаҳои фарҳангӣ дар навоҳии водии Рашт дар он буд, ки ҳангоми барҳамдиҳии собиқ колхозу

¹ БМД ҶТ. Фонди 1483. Номгӯи 10. Бастаҳои 2,17,18. (минбаъд БМДҶТ. Ф.1483. Н.10. Б.2,17,18.)

² Годовой отчет по библиотекам (Рогун, Тавилдаре, Джиргатол, Таджикабад, Гарм и т.п.) за 1993 - 1994 гг. //БМДҶТ. Ф.1483. Н.10. Б.127, 131,132.

³ Маърузаи ҷонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқии ноҳияи Ҷиргатол С. Самадов “Доир ба плани таракқиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои соли 1992” //ФБМДҶТНР. Ф.6. Н.1. Б.71. В.1-10; Ҳисоботи Кумитаи иҷроияи шӯроӣ депутатҳои халқии ноҳияи Комсомолобод дар соли 1994 ва вазифаҳо барои соли 1995 //ФБМДҶТНР. Ф.5. Н.2. Б.112. В.1-35.

совхозхо моликияти онҳо, аз ҷумла бино ва амволи муассисаҳои фарҳанги дар ихтиёри онҳо қарордоштаро хоҷагиҳои фермерию деҳконию навтаъсис аз худ намуда, хусусӣ гардониданд.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали ба сари ҳокимият омаданашон фарҳанги миллиро яке аз рӯкҳои муҳими сиёсати худ қарор дода, пайваста ба таҳкими бунёди маънавии ҷомеа, ташаккули афкори эҷодиву созандаи мардум, ҳисси ифтихору ҳувияти миллӣ аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд. Мақоми фарҳанг дар ташаккули ҷаҳонбинии нав бештар гардида, нақши тарбиявии он дар раванди ҷаҳонишавии муосир боло меавад.

Бо мақсади рушди соҳаи фарҳанг, барқарорсозии муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ ва муаррифии фарҳанги миллӣ дар солҳои истиқлолият даҳҳо барномаву санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул ва дар амал татбиқ гардиданд, ки муҳимтарини онҳо қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг” (1997), “Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он” (1998), “Дар бораи берун баровардан ва дохил намудани сарватҳои фарҳангӣ” (2001), “Дар бораи театр ва фаъолияти театри” (2002), “Дар бораи фаъолияти китобдорӣ” (2003), “Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо” (2003,2012), “Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ” (2006), “Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2005) мебошанд¹.

Давоми солҳои 2006-2013 ҳукумати мамлакат 13 барномаи рушди фарҳангро бо маблағи 133 миллиону 108 ҳазор сомонӣ қабул намуда буд, ки қисми он иҷро гардида, қисмати дигар то соли 2020 ба итмом хоҳад расид². Рушди соҳаро наметавон бе маблағгузори тасаввур кард. Инро ба инобат гирифта Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузори соҳаи

¹ Зубайдов А. Нақши Пешвои миллат дар рушди фарҳанги миллӣ //Тоҷикистон. - 2017. - №9-10. - С.16-17.

² Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 (бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 9.02.2016, №53 қабул шудааст) //https:// Vfarhang.tj //Санаи мурочиат: 15.12.2018

фарҳангро пайваста зиёд менамояд. Аз буҷаи давлатӣ агар соли 2000-ум ба соҳаи фарҳанг ва варзиш дар маҷмӯъ 13 млн сомони ҷудо шуда бошад, пас дар соли 2014 ҳаҷми он 558,2 миллионро ташкил дод. Маблағгузори соҳа дар солҳои зикршуда зиёда аз 500 маротиба афзуда, дар маҷмӯъ 2 милр. 451,1 ҳазор сомониро ташкил додааст. Ҳамин тавр, дар марҳалаи зикршуда ҳаҷми музди меҳнати кормандони соҳаи фарҳанг анқариб 13 маротиба афзудааст¹.

Дар заминаи ин ва дигар тадбирҳои ҳукумати кишвар дар мамлакат барои эҳё, ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ фазои мусоиди ҳуқуқӣ фароҳам омада, ҷиҳати бунёди инфрасохтори он маблағгузори давлатӣ пайваста афзоиш меёбад.

Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) дар навоҳии водии Рашт садҳо кормандони соҳаи фарҳанг ва санъат тарқи касбу кори худ намуданд, ки ин ба паст шудани маънавиёти ҷомеа, хосатан ҷавонон сабаб шуд. Фаъолият накардани ниҳодҳои фарҳангӣ боиси боло рафтани таассуби динӣ дар минтақа гардид. Ин раванд зиёни худро пеш аз ҳама ба маънавиёти насли наврас расонид. Дар чунин вазъ ғояи умумимиллӣ дар заминаи арзишҳои таърихиву фарҳангии халқи тоҷик метавонист ҷомеаи Тоҷикистонро муттаҳид созад.

Бо ташаббуси Ҳукумати мамлакат дар саросари ҷумҳурӣ соли 1999 1100-солагии давлати Сомониён таҷлил гардид. Барои дар сатҳи зарурӣ таҷлили ин ҷашни умумимиллӣ ҳукуматҳои иҷроияи маҳаллии минтақа нақша-чорабиниҳоро мурағаб ва амалӣ карданд. Дар ҳама навоҳии водии Рашт ин ҷашн дар сатҳи зарурӣ баргузор гардид. Воқеан таҷлили 1100-солагии давлати Сомониён барои ҷомеаи ҷангзадаи Тоҷикистон вазифаи муттаҳидгардониро иҷро кард, ки барои кишвар дар он шабу рӯз хеле муҳим буд². Давоми солҳои 1995-2000 Вазорати фарҳанги

¹ Раҳимҷонов Х. Истиқлолият – маҳаки асосии рушди арҳанги миллӣ // Баҳори Аҷам. 2016. №26-27. 6-уми сент. - С.7; Абдуллоев Ш. Замони истиқлол марҳалаи хос барои фарҳанги миллӣ// Баҳори Аҷам. 2016. №26-27. 6-уми сент. - С.11.

² Каримова Р.Н. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011). Душанбе, 2013. - С.7-9.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо Намояндагии барномаи рушди СММ оид ба таҳкими сулҳ ва боварӣ дар тамоми манотиқи кишвар, пеш аз ҳама водии Рашт чорабиниҳои гуногуни фарҳангиро баргузор намуданд.

Эълони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд ба мо имкон дод, ки бо ташкилотҳои байналмилалӣ чун ЮНЕСКО, фонди Оғо-Хон, ЮНИСЕФ, Бунёди Сорос ҳамкориҳои фарҳангии худро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монем. Дар солҳои баъдиҷангӣ ва минбаъд аз ҷониби ин ниҳодҳои байналмилалӣ дахҳо муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ таъмиру азнавсозӣ шуданд. Илова бар ин дар солҳои соҳибистиклолӣ бо маблағгузориҳои ин ниҳодҳои байналмилалӣ дахҳо барномаҳо доир ба омӯзиши маданияти модӣ ва маънавии Тоҷикистон, аз ҷумла водии Рашт, амалӣ шуданд¹.

Адабиёт. Бешак водии Рашт зодгоҳи чехраҳои машҳури илму адабиёт ва санъату маънавиёти тоҷикон аст. Ҳанӯз дар асрҳои миёна адибони Раштӣ чун Мавлавӣ Ҷомии Сонӣ, Мавлавӣ Шаҳидӣ, Мавлавӣ Қосимӣ, Гулханӣ, Раҳими Ғармӣ, Мирзо Азизбеки Ҳичрӣ, Абдулхай маъруфу машҳур буданд. Дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ низ ин анъана идома ёфта адибони забардаст чун Боқӣ Раҳимзода, Ақобир Шарифӣ ва дигарон ба воя расиданд. Дар замони истиқлол адибони зодаи Раштонзамин чун Меҳмон Бахтӣ, Гулрухсор Сафиева, Мухтарам Ҷотам, Муҳаммадраҳими Сайдар, Ҳочӣ Мурод, Аҳлиддини Ҳисорӣ, Диловари Мирзо, Алишери Муҳаммадӣ, Шодӣ Солеҳ, Мирзо Шералӣ, Худододи Зайниддин, Нуриддини Садриддин, Садриддини Нурзод ва боз чандини дигар барои рушди адабиёти муосири тоҷик хизмат доранд. Дар эҷодиёти қаламкашони муосири Раштонзамин мафҳумҳои “истиқлол”,

¹ Фарҳанги ғайримодии халқи тоҷик: натиҷаи экспедитсияҳои мардумшиносӣ ва санъатшиносии кормандон ПИТФИ аз навоҳии минтақаи Рашт. – Душанбе: Аржанг, 2018. – 224с.

“сулҳ”, “вахдат”, “миллат”, “худшиносӣ” ва ғ. мавзӯҳои меҳварӣ мебошанд¹.

Дар водии Рашт шуъбаи Раштии иттифоқи нависандагон таъсис дода шудааст, ки мутаассифона фаъолиятҳо чандон назаррас нест. Барои пешравӣ ва баланд бардоштани обрӯю эътибори Иттифоқи журналистони Тоҷикистон бояд фаъолияти шуъбаҳои минтақавӣ он қоннок карда шаванд.

Чи тавре Қумъа Қувват – сарвари шуъбаи минтақавӣ Раштии иттифоқ, қайд мекунад “шуъбаи минтақавӣ Раштии иттифоқи Журналистон 180 аъзо дорад. Бо ибтиқори шуъба дар ноҳияҳои Рашт, Ҷиргатол, Тоҷикобод ва Тавилдара чорабиниҳои оммавӣ пайваста доир мегарданд”².

Дар ин минтақа муҳимтарин иншооти стратегии мамлакат – Нерӯгоҳи барқи обии Роғун ҷойгир аст. Вале шуъба, ба ақидаи иҷрокунандаи вазифаи раиси иттифоқ Ёқуби Исмоилзода, ба ин иншооти муҳим аҳамияти ҷиддӣ намедихад³. Дар зарфи панҷ сол танҳо се чорабинӣ бо иштироки намояндагони вазорату идораҳо доир гардидаасту халос. “Дар ин самт мо ҳатто дастуру ҳидоятҳои Президент, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон оид ба сафарҳои эҷодӣ ба иншооти муҳими мамлакат ва эҷоди асарҳои баландғоя оид ба синфи коргар, захматкаши деҳотро сарфи назар намудаем”, – бо таассуф иброз мекунад Ё. Исмоилзода⁴.

Дар маҷмӯъ, фаъолияти раёсату шуъбаҳои иттифоқ дар минтақа қаноатбахш нест. Бо мақсади зиёд намудани масъулият ва боло бурдани обрӯю мақоми иттифоқ ба раисони шуъбаҳо салоҳияти фарох дода шудааст.

¹ Диловари Мирзо, Назаре ба таърихи Рашти куҳан // Ҷумҳурият. - 2012. - 25 август (110).

² Табарӣ М. Қаламкашони минтақавӣ чӣ ҳол доранд? // Ҷумҳурият. - 2016. 16 январ (№11).

³ Табарӣ М. Қаламкашони минтақавӣ чӣ ҳол доранд? // Ҷумҳурият. - 2016. 16 январ (№11).

⁴ Ҳамон ҷо.

Агар фаъолияти шӯъбаҳои иттифоқи мазкурро дар вилояти Суғд бинем аз замин то осмон фарқият аст. Бинобар иттилои Илҳом Чамолиён, раиси шӯъбаи Иттифоқи журналистони Тоҷикистон дар вилояти Суғд, шӯъба 486 аъзо дорад. Дар вилоят мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои тиҷоратӣ барои рушди матбуот, дастгирии моддии расонаҳо лоиҳаҳои муҳимро амалӣ менамоянд. Бунёди Кохи матбуот бо таҷҳизоти замонавӣ, ҷудо намудани китъаҳои замин барои манзил ба журналистон қобили дастгирӣ мебошанд. Дар вилоят барои сайқал додани малакаю маҳорати касбии журналистон озмунҳои “Хомаи созанда”, “Атласи Хучанд”, “Шоҳроҳи абрешим - шоҳроҳи Ваҳдат” гузаронида мешаванд. Фаъолияти васоити ахбори оммаи хусусӣ низ дар вилоят хуб ба роҳ монда шудааст.

Ноҳияи Лахш аз он ғӯшаҳои кишвар аст, ки дар он тоҷикону қирғизҳо бародарвор зиндагӣ мекунанд. Дар ин ноҳия омехтагӣҳои ду фарҳанг – тоҷикону қирғизҳо баръало намоён аст. Чи тавре муовини раиси ноҳияи Лахш – Баргигул Аббосова қайд мекунад: “Айни замон дар ноҳия беш аз 43 нафар қаламкашон бо забонҳои тоҷикию қирғизӣ фаъолияти эҷодӣ доранд, ки аз ин шумора 7 нафарашон соҳибкитоб буда, намунаи эҷодиёти дигарон дар маҷмуаҳои дастчамъӣ ва рӯзномаву маҷаллаҳои даврӣ нашр мешаванд”¹.

Маҳфили адабӣ, ки дар назди идораи ҳафтаномаи «Паёми Ҷиргатол» фаъолият менамояд, моҳе як маротиба баргузор гардида, шабҳои эҷодии адибон ва ҳунармандон бо ҳаводорони шеърӯ наво дар ҷамоатҳои шаҳраку деҳот пайваста доир карда мешаванд.

Масалан моҳи январӣ соли 2016 бо ибтикори ҳайати эҷодии ҳафтаномаи «Паёми Ҷиргатол» дар маркази ноҳия ҳамоиши адабӣ ба унвони «Ду ҳамқадами давру замон - тоҷику қирғиз» баргузор гардид. Дар ҳамоиш адибони водии Рашт масъалаҳои вазифаҳои аҳли қалам дар

¹ Худодод Зайниддин, Фарҳанг дӯстиро таквият мебахшад // Ҷумҳурият. - 2016. 19 январ (№12). - С.3.

масири худшиносию ватанпарастии ҷавонон ва якпорчагии кишвару миллатро мавриди баррасӣ қарор доданд¹.

Санъати мусиқӣ. Акашариф Ҷӯраев, Муҳиддин Бадриддин, Шумқор Одинабеков, Тоҳир Каримов, Иброҳим Кобулиев, Худойдоди Шулдурӣ, Зафар Нозимов, Зулфикаҳҳор Исмоилов, Усмони Ҳоитӣ, Хосияти Фарғонагӣ, Саймуҳиддин Бурҳонов, Фозил Одилов, Аврод Бурҳонов, Қумрӣ Қодирова, Моҳрухсор Сафиева ва чанде дигар аз он хунармандони мардумие ҳастанд, ки бо хунари волои худ шӯҳрати фарҳанги водии Раштро ба зинаҳои баланд бардоштаанд ва таҷрибаи мактаби ҳешро ба шогирдон омӯзондаанд².

Дар солҳои соҳибистиклолӣ дар назди баҳши фарҳангӣ навоҳии минтақаи Рашт гурӯҳҳои хунари созмон дода шудааст, ки дар тамоми ҷорабиниҳои сатҳи ҷумҳурӣ, минтақавӣ ва ноҳиявӣ фаъолият мекунанд.

Миёни наврасону ҷавонон сурудҳои эстрадӣ шӯҳрат пайдо карданд, ки мутаасифона ҷойи сурудҳои миллӣ-ҳалқиро иваз намуда истодаанд. Ин падида ҳоси ҳама кишварҳои олам буда, дар заминаи “фарҳангӣ оммавӣ”, ки осори ҷаҳонишавӣ аст, ташакул ёфта истодааст.

Барои мисол, дар назди баҳши фарҳанги ноҳияи Лахш гурӯҳи хунарии «Садои Лахш» таъсис ёфта, фарогири 32 нафар хунаrpешагон мебошад. Дар назди баҳши фарҳанг ансамбли тарона ва рақсии «Садои Лахш» ташкил шудааст, ки дар ҳамкорӣ бо донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти касбии ҳудуди ноҳия дар гузарондани ҷорабиниҳои фарҳангӣ саҳми босазо мегузорад. Аҳли қалам ва хунар дар баландбардории маърифати шаҳрвандон нақши муассир доранд. Дар ҷойхона, фароғатгоҳҳо ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ онҳо бо ҳаводорони каломии бадеъ ва санъат пайваста маҳфили вохӯриҳо мегузаронанд³.

¹ Худодод Зайниддин, Фарҳанг дӯстиро таквият мебахшад // Ҷумҳурият. - 2016. 19 январ (№12). - С.3.

² Саҳми тоҷикободӣ дар равнаки санъати кишвар // Паёми Тоҷикобод. 2018. №23. 21-уми ноябр. - С.2.

³ Худодод Зайниддин, Фарҳанг дӯстиро таквият мебахшад // Ҷумҳурият. - 2016. 19 январ (№12). - С.3.

Дастовардҳои санъаткорони Раштонзамин на танҳо дар дохили мамлакат, балки берун аз он низ боиси таҳсин аст. Масалан, ансамбли тарона ва ракси “Баёзи кӯҳистон” (соли таъсис 2002), ки дар назди бахши фарҳанги ноҳияи Тоҷикобод амал мекунад, дар фестивали фолклории байналмилалӣ – “Баҳори Бойсун”, ки соли 2003-юм дар Бойсуни Ўзбекистон баргузор шуд, соҳиби мукофоти асосии озмун – “ГРАН-ПРИ” гардиданд¹.

Санъаткорони ноҳияи Тоҷикобод Давлати Исмоил (1998) ба унвони Ҳофизии халқии Тоҷикистон, ва Иброҳими Кобулӣ, ки худ чоизадори Ҳофизии халқии Тоҷикистон буд, бо ордени “Дӯстӣ” (1999), ва Муқим Масъудов (2000) Сунатулло Раҳматуллоев (2004) ба унвони “Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон” сарфароз гардиданд. Илова бар ин давоми солҳои истиқлолият 38 нафар ҳунармандони ноҳия ба дарёфти “Аълочии фарҳанги Тоҷикистон” мушараф шуданд².

Дар бештари навоҳии водии Рашт мактабҳои санъати бачагона фаъолият менамоянд, ки дар онҳо муаллимони касбӣ дарс мегӯянд. Барои мисол дар ноҳияи Рашт 11 нафар муаллимон, аз он 4 нафар бо маълумоти олии касбӣ, боқимонда дорой маълумоти махсуси касбӣ буда, ба 73 нафар хонандагон санъати мусиқӣ меомӯзонанд. Дар мактабҳои мусиқӣ асосан аз рӯи ихтисосҳои фортепиано, рубоб, таблак, ғиччак, най, аккордеон, санъати овозхонӣ ва рассомӣ дарс гузаронида мешавад. Инчунин дар мактабҳои мазкур ба хонандагон ҳамчун фанҳои умумӣ дарси назарияи мусиқӣ, адабиёти мусиқӣ, солфеджио ва хор гузаронида мешавад. Дар фасли зимистон синфхонаҳо ба воситаи печкаҳо бо истифодаи ангишт гарм карда мешаванд.

Мушкилоти асосии мактабҳои санъат-норасоии асбобҳои мусиқии миллӣ, фортепиано, таъмирталаб будани асбобҳои мавҷуда, норасоии синфхонаҳо, мизу курсӣ ва таҷҳизоти компютерӣ ба ҳисоб меравад. Дар

¹ Кобулиев С. Истиқлолият ба рушди соҳаи фарҳанг мусоидат наму // Паёми Тоҷикобод. 2018. №23. 21-уми ноябр. - С.2.

² Ҳамонҷо

ин мактабҳои мусиқӣ, ки ҳанӯз дар солҳои Ҳокимияти Шӯроҳо таъсис ёфта буданд, садҳо овозхонону навозандагоне тарбия ёфтаанд, ки санъати мусиқии миллиро натавонанд дар ҷумҳурӣ, балки берун аз он муаррифӣ намуданд.

Муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ. Дар солҳои 90-уми қарни гузашта бо сабабҳои маълум маблағгузорӣ ва базаи моддӣ-техникии муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ якбора паст гардид. Аз рӯи маълумоти оморӣ соли 1991 дар ҷумҳурӣ 1433 клуб, 1747 китобхона (бо 16,1 млн китоб) ва 27 осорхона фаъолият мекард¹. Ҷаъна дар боло зикр кардем дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ шумораи муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ коҳиш ёфт. Дар соли 2003 дар кишвар 1045 клуб, 1430 китобхона, 39 осорхона ба қайд гирифта шуд².

Ҳамин тавр, бо мураккаб шудани вазъи сиёсӣ ҳам дар ҷумҳурӣ ва ҳам дар минтақаҳои ҷудогонаи он сохтмони муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ натавонанд қатъ гардиданд, балки шумораашон сол то сол кам шуданд. Дар охири солҳои 80-ум дар бештари маҳалҳои аҳолинишин клубу китобхонаҳо фаъолият мекарданд. Пас аз ҷанги шаҳрвандӣ алақай 80% маҳалҳои аҳолинишин бе клубу китобхона монданд³.

Дар навоҳии водии Рашт давоми солҳои 90-ум бештари муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ танҳо дар қоғаз вучуд доштанд – барои ҳисоботи оморӣ. Дар асл ин муассисаҳо бо мақсадҳои дигар истифода мешуданд. Масалан, бештари онҳо ба нуқтаҳои савдо, анбор, масҷид, ошхона ва ғайра табдил дода шуда буданд⁴.

Мудири баҳши фарҳанги ноҳияи Сангвор Сабоҳат Қурбонова аз мушкилоти муассисаҳои фарҳангии ноҳия ва минтақа дар солҳои аввали истиқлолият суҳан гуфта, таъкид мекунад, ки “Бо сабаби харобу

¹ Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол. С. 273.

² Ҳамонҷо.

³ Годовые отчеты библиотек. Т.1. за 1999 год. //БМДҶТ. Ф.1483. Н.10. Б.147. В. 12-36; Годовые отчеты библиотек. Т.1. за 2000 год. //БМДҶТ. Ф.1483. Н.10. Б.147. В. 104.

⁴ Годовой отчет по библиотекам Гармского, Тавилдаринского районов за 1994 год //БМДҶТ. Ф.1483. Н.10. Б.133. В. 12-36.

валангор гардидани муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ аҳли ҳунар мушкилоти азимеро пушти сар менамуданд. Китобҳо бо сабаби набудани маҳзан дар хонаҳои шахсӣ ниғаҳ дошта мешуданду зимни боронгарию барф осеб медиданд. Бахши фарҳанг (хонаҳои фарҳанг М.А.) низ дар ҳоли садамавӣ қарор дошт ва ҳунармандон наметавонистанд ба таври бояду шояд омодагӣ бигиранд. Дар бораи театри халқӣ ҳочати гап ҳам набуд”¹.

Барои равшан шудани вазъ меҳостем баъзе рақамҳои омориро биёрем. Дар ҳисоботи соли 1993 шумораи китобхонаҳои Роғун 20, Сангвор¹⁴, Тоҷикобод 12 ва Лахш 56 адад оварда шудаанд². Чи тавре аз рақамҳои оморӣ мушоҳида мешавад, дар ин навоҳии минтақа, ки амалётҳои ҷангӣ сурат мегирифтанд шумораи китобхонаҳо ҳанӯз дар соли 1993 коҳиш ёфта буд. Дар ноҳияи Лахш, ки дар ин давра оромтар буд шумораи китобхонаҳо беосеб боқӣ монда буданд.

Дар як ҳуҷҷати бойгонӣ корманди масъули яке аз китобхонаҳои ноҳияи Сангвор Барфиев А. доир ба вазъи китобхонаҳо сухан карда (соли 1993) қайд мекунад, ки “Дар чунин вазъи муракаби ҷумҳурии фаъолияти китобхонаҳо ғайриимкон гаштаанд. Китобхонаи қишлоқи Ёзғандро самолет зада валангор кард, молу мулки китобхонаҳо ғорат карда шуданд ва зиёда аз 1450 китоб аз тарафи хонандагон ба китобхона баргардонида нашуд...”³.

Маҳз ин раванд боис бар он шуд, ки то охири солҳои 90-уми қарни гузашта дар навоҳии минтақа шумораи китобхонаҳо ба нестӣ расиданд⁴.

¹Муҳаббати Юсуф, Ҳамсоли истиқлол (Мусохиба бо мудири бахши фарҳангӣ ноҳияи Сангвор Сабохат Курбонова) //Баҳори Ачам. - 2016. - № 26-27 (394). 6 сент. - С.12.

² Годовой отчет по библиотекам (Гарм) за 1993 год //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.128. В. 22. Отчёт библиотек и клубные учреждения Комсомолабадского района за 1994 год //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.131. В. 2; Отчёт библиотек и клубных учреждений Таджикабадского района за 1994 год //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.132. В. 2.

³ Годовой отчет по библиотекам (Роғун, Тавилдара, Джиргатол) за 1993 год //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.127. В. 4,24, 42.

⁴ Годовые отчеты библиотек. Т.1. за 1999 год. //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.147. В. 12-36.

Ҳукумати мамлакат бо мақсади бартараф намудани камбудихои ҷойдошта ва ҷалби ҷавонону наврасон ба китобу китобхонӣ ду барномаи давлатиро қабул нумуд: “Барномаи рушди китобхона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015”, “Барномаи компютеркунонии китобхонаҳои оммавии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013”. Дар доираи ин барномаҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии навоҳии водии Рашт (солҳои 2011-2013, 2016-2018, 2018-2020) як қатор чорабиниҳо ба мақсади ғанӣ гардонидани китобхонаҳои минтақа гузаронида шуд. Дар ин раванд дар баробари муассисаҳои давлатӣ шахсони алоҳида, сафоратҳои кишварҳои хориҷа, ташкилотҳои байналмилалӣ саҳми худро гузоштанд.

Соли 2007 бо мақсади ҷалби аҳоли, хосатан наврасону ҷавонон ба китоб аз тарафи Вазорати фарҳанг дар тамоми қаламравӣ ҷумҳурӣ аксияи Корвони китоб гузаронида шуд. Дар аксияе, ки ба навоҳии водии Рашт раҳсипор шуда буд шоирону нависандагони машҳури кишвар иштирок намуда, бо хонандагону ҳаводоронашон вохӯриву шабнишиниҳо гузарониданд¹. Барои дастрас намудани китобҳои тозанаشر ба тамоми манотиқи ҷумҳурӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 200 ҳазор сомонӣ ҷудо намуд².

Давоми солҳои 2007-2017 китобхонаҳои ноҳияҳои водии Рашт : Нуробод, Сангвор, Рашт, Тоҷикобод ва Лахш дар ҷаҳорҷӯби ду Барномаҳои давлатӣ: “Рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015” ва “Рушди муассисаҳои фарҳангӣ барои солҳои 2016-2020” тавассути Ҳаракати фарҳангии корвони Китоб аз тарафи Корхонаи давлатии таъминот ва савдои “Китоб” бо теъдоди 23129 нусха китоб ва васоити китобхонавӣ таъмин карда шудаанд. Илова бар ин аз тарафи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

¹ Корвони китоб ба Чиргатол расид // <https://khovar.tj> // Санаи мурочиат: 9.08.2019

² Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳбистиклол. - С.275.

ба китобхонаҳои навоҳии минтақа 1115 нусха, Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 21303 нусха, Ҳаракати ваҳдати миллӣ 249 нусха ва шаҳрванд Зафар Саидов 45 нусха китобҳои ройгон расонида шуд.

Дар давоми солҳои зикргардида аз тарафи мақомоти дахлдор ҳамагӣ 19991 шумора ба навоҳии водии Рашт китобу маводҳои зарурӣ рӯзномаи китобхонавӣ ва ғ. харидорӣ гардиданд. Дар давоми 11 сол китобхонаҳои ин навоҳӣ бо 65 832 нусха китобу воситаи китобхонавӣ (формуляри хонанда, рӯзномаи китобхонавӣ ва ғ.) таъмин карда шуданд¹. Хурсандиовар он аст, ки дар деҳоти дурдасти навоҳии водии Рашт китобхонаҳо аз ҷониби сокинони маҳаллӣ сохта ва ё азнавсозӣ мешаванд, ки далолат аз китобхону китобдӯст будани тоҷикон аст².

Барои мисол, дар ноҳияи Рашт танҳо соли 2019 аз тарафи соҳибкорон ва шахсони саховатпеша сохтмони китобхонаҳо дар деҳаҳои Қазноқи Ҷамоати деҳоти Нусратулло Махсум, Қалъаи Сурхи Ҷамоати деҳоти Қалъаи Сурх ва Варзигони Ҷамоати деҳоти Боқӣ Раҳимзода идома дошта, аз ҳисоби маблағҳои бучети маҳаллӣ зиёда аз 500 ҳазор сомони, Боғи фарҳангӣ-фароғатии маркази ноҳия таъмир ва барқарорсозӣ карда шуда, аз тарафи ташкилоту муассисаҳои ноҳия бо 50 ҳазор дона гулҳо бунёд гариданд³.

Ҷадвали №17

Шумораи китобхонаҳо дар навоҳии водии Рашт дар соли 2020⁴

№	Ноҳия	Шумораи китобхонаҳо
1	Нуробод	22
2	Рашт	40

¹ Корвони китоб ба навоҳии водии Рашт //https://vfarhang.tj //Санаи мурочиат: 15.12.2019

² Пешвои миллат ва рушди ноҳияи Рашт. Душанбе: ЭР-граф, 2016. - С. 9.

³ Ҳисоботи Раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи Соли 2019 //http://rasht.tj//Санаи мурочиат: 31.12.2019

⁴ Ҷадвали мазкур дар асоси маводҳои зерин мураттаб шудааст: Ҳисобот дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Сангвор дар соли 2019 //Бойгонии ҷорӣи Ҳукумати иҷроияи ноҳияи Сангвор. 2019. - С.11; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2018-2020. Лахш, 2017. - С. 34; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Нуробод барои солҳои 2018-2020. Нуробод, 2017. - С.30; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Рашт барои солҳои 2018-2020. Рашт, 2017. - С.25-26.

3	Лахш	28
4	Тоҷикобод	16
5	Сангвор	7

Аз шумораи умумии китобхонаҳо бештарастро китобхонаҳои деҳотӣ ташкил медиҳанд. Масалан, дар ноҳияи Тоҷикобод аз 16 китобхонаи мавҷуда 12 китобхонааш дар деҳот, 2 китобхонаи марказӣ ва ду китобхонаи дигар бачагона мебошанд. Дар Лахш аз 28 китобхона 27-тояш китобхонаи деҳотӣ дар ноҳияи Рашт бошад аз 36 адад китобхонаҳои деҳотӣ, 2 китобхонаи марказӣ ва ду китобхонаи бачагона ба қайд гирифта шудаанд. Китобхонаҳои даҳотии минтақа аз норасоии бино, мизу курсиҳо, рафҳои китобмонӣ, компютер ва китобҳои тозанаشر танқисӣ мекашанд¹.

Маврид ба зикр аст, ки бештари китобхонаҳои амалкунанда дар солҳои соҳибистиклолӣ таъмир ва ё азнавсозӣ шудаанд, зеро дар солҳои ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ дар баробари дигар муассисаҳои фарҳангӣ китобхонаҳо низ хароб гардида буданд

Яке аз иқдомҳои наҷиб дар самти ҷалби ҷавонон ба китоб ва китобхонӣ ин озмуни “Фуруғи субҳи донои китоб аст”, мебошад, ки дар тамоми манотиқи кишвар гузаронида мешавад. Дар як муддати кӯтоҳ он тавонист самари хуб диҳад. Гарчанде аз навоҳии минтақаи Рашт касе дар ин озмуни ҷумҳуриявӣ ғолиб наомада бошад ҳам, аммо дар рафти он иштироки фаъолона дошанд. Илова бар ин, дар навоҳии минтақа дар рафти ин озмун доираи васеи ҷавонону наврасон дар он иштирок мекунанд². Барои мисол танҳо дар ноҳияи Рашт дар ин озмун 437 нафар

¹Музаффаров У. Диёри ҳамболи истиклол: ба таъсиси ноҳияи Тоҷикобод 25 сол пур шуд //Бочу хироч. – 2016. – 18 август; Нақшаи чорабиниҳои ҷашни 30 – солагии Истиклолияти давлатии

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Сангвор (аз 23.07.2018, №91 тасдиқ шудааст , дар соли 2020) //Бойгонии ҷории Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Сангвор.- С.1-5.

² Ҳисоботи Раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи соли 2019 //http://rasht.tj //Санаи мурочиат: 31.12.2019

хонандагон-мактаббачагон ва 50 нафар донишҷуёну омӯзгорон ва дигар хоҳишмандон иштирок намуданд¹.

Хонандагону иштирокчиёни озмуни “Фурӯғи субҳи донои китоб аст” аз навоҳии Рашт натавонанд дар сатҳи ноҳияву минтақа, балки дар сатҳи ҷумҳурӣ низ иштироки фаъолона доранд. Масалан соли 2020 Сулаймони Аҳмад – фориғутаҳсили МТМУ №13 ноҳияи Точикобод, дар сатҳи ҷумҳурӣ дар номинатсияи хондан ва азёд кардани осори адибони классикии тоҷик сазовори ҷойи дуум гардид².

Ҷамасола бо ташаббуси китобхонаҳои навоҳии водии Рашт намоиши китоб баргузор мегардад, ки мақсад аз он ҷалби бештари наврасону ҷавонон ба китоб ва китобхонӣ аст.

Новобаста ба корҳои иҷрошуда имрӯз низ дар фаъолияти китобхонаҳои минтақаи Рашт камбудихо зиёданд. Масалан бештари китобҳои китобхонаҳо то ҳол китобҳои замони шуравӣ буда бо забони русӣ ҳастанд, ки қариб хонанда надоранд. Аз тарафи дигар китобҳои тозанаشر саривақт дастрас карда нашуда навоҳии минтақа ба мутахассисони соҳаи китобдорӣ ниёз дорад. Гарчанде барои беҳдошти соҳа барномаҳои адоҳида қабул гардида бошанд ҳам онҳо дар амал татбиқ намешаванд. Масалан тибқи “Барномаи давлатии компютеркунонии китобхонаҳои давлатию оммавӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2011-2013” барои компютеркунонии китобхонаҳои кишвар 2 миллиону 280,2 ҳазор сомонӣ пешбинӣ гардида буд, аммо ба Вазорати фарҳанг танҳо 1 миллиону 35 ҳазор сомонӣ ҷудо гардид. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ низ тибқи нишондоди барномаи мазкур ўҳдадорихои худро дар самти таъмини китобхонаҳо бо компютерҳо, пайвастшавии китобхонаҳо ба шабакаи интернет, харидории барномаҳои махсуси китобхонавии мутамакази иттилоотӣ,

¹ Ҳисобот оид ба фаъолияти бахши фарҳангӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт //Бойгонии ҷорӣ мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт. 2019. - С.4.

² Пирӯзии Сулаймон //Паёми Точикобод.2020. № 24. - С.3.

таҳияи феҳристҳои электронӣ, таъсиси вебсайти китобхонаҳо ва китобхонаҳои электронӣ иҷро накарданд¹.

Моҳҳои июн-июли соли 1999 ва июл-августии соли 2001 дар ш. Душанбе фестивалҳои ҷумҳуриявии эҷодиёти халқи «Андалеб» гузаронида шуд. Намояндагони аксарияти ноҳияҳои кишвар, аз ҷумла водии Рашт ба ин озмуни бонуфуз мусиқии классикии халқӣ, суруд, рақс, эҷодиёти халқро пешниҳоди тамошобинон карданд. Озмуни ҷумҳуриявии телевизионии эҷодиёти халқ – «Андалеб» ҳамасола баргузор мегардад. Дар ин озмуни ҷумҳуриявӣ навоҳии водии Рашт ғаёлона иштирок намуда сазовори ҷойҳои ифтихорӣ низ мегарданд. Дар «Андалеб - 2014» барномаҳои хунарии санъаткорони ноҳияҳои Тоҷикобод, Ҷиргатол ва Рашт аз ҷониби ҳакамон баҳои баланд гирифта, ба даври ҷамъбасти пешниҳод шуданд².

Дар зарфи зиёда аз 20-сола, ки озмуни ҷумҳуриявии «Андалеб» гузаронида мешавад, ноҳияҳои водии Рашт ҷойҳои ифтихориро соҳиб мешаванд. Масалан, ноҳияи Нуробод дар «Андалеб»-и солҳои 2001, 2004, 2006, 2008, 2014, 2016 ва 2020 сазовори ҷойҳои ифтихорӣ (1,2,3) гардидааст³.

Инчунин, ба ифтихори «Соли рушди сайёҳӣ ва хунариҳои мардумӣ» моҳҳои сентябр-ноябри соли 2018 дар ҷумҳурӣ Вазорати фарҳанг дар ҳамкории муштарак бо Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати ҶТ ва Иттифоқи хунаремандони Тоҷикистон Фестивал-озмуни ҷумҳуриявии телевизионии эҷодиёти халқ «Андалеб» доир гардид, ки

¹ Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 (бо қарори Ҳукумати ҶТ аз 9.02.2016, №53 қабул шудааст).

² Ҷамъбасти даври аввали «Андалеб - 2014» дар Рашт //http://www.jumhuriyat.tj //Санаи муроҷиат:23.12.2018

³ Кобулиев С. Истиқлолият ба рушди соҳаи фарҳанг мусоидат намуд // Паёми Тоҷикобод. 2018. №23. 21-уми ноябр. - С.2; Абдусатторов Б. Қалбхоро тасхир сохтанд //Паёми Тоҷикобод. 2018. №24. 1-уми декабр. - С.3.

ноҳияи Тоҷикобод ба даври дуум роҳ ёфта, сазовори чойи ифтихорӣ гардид¹.

Чорабиниҳои дигари фарҳангӣ Фестивал - озмуни ҷумҳуриявии "Бӯстон" мебошад, ки ҳадафи он чун "Андалеб" эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ва дарёфти чехраҳои нав аз миёни наврасону ҷавонон дар ҷодаи санъати овозхонӣ, рақсу навозандагӣ, ҳаҷв ва бадеҳахонӣ мебошад. Ташаккули тарзи ҳаёти солим дар шароити бархӯрди тамаддунҳо ва фарҳангҳои гуногун низ ҳадафи дигари чунин озмунҳост².

Дар ноҳияи Нуробод даври навбатии Фестивал - озмуни ҷумҳуриявии эҷодиёти халқ «Бӯстон - 2017» баргузор гардид. Тибқи нақша аввал намоиши ҳунарҳои мардумӣ ташкил шуд. Дар он аз ҳамаи ҷамоатҳои деҳоти ноҳия ҳунармандон маҳсули меҳнати худро ба маърази тамошо гузоштанд.

Бояд қайд намуд, ки баҳри эҳдо намудани ҳунарҳои мардумӣ дар ноҳия аҳамияти хоса зоҳир мегардад. Дар ин намуд занҳо хеле ғаъол буданд. Дар баробари ҳунари қадбонӯй занони ноҳия ба шуғли гулдӯзӣ, зардӯзӣ, дӯхтани сарулибоси миллӣ, занбӯриасалпарварӣ машғул мебошанд. Ҳаёти ҳакамон аз намоишгоҳ дидан намуда, ба ҳунари волои занону духтарон баҳои баланд доданд.

Пас аз боздиди меҳмонон ва ҳаёти ҳакамон аз намоишгоҳ дар толори кохи фарҳанги ноҳия истеъдодҳои ҷавон барномаи омоданамудаашонро дар ҳамаи бахшҳои фестивал - озмун бо маҳорати баланд пешкаши ҳозирин намуданд. Ҷавонону наврасон бо маҳорати хос ҳунарнамоӣ карда, роҳхат ба даври ниҳонии озмуни ҷумҳуриявиро ба даст оварданд.

Дар озмуни ҷумҳуриявии "Тоҷикистон Ватани азизи ман" ҳунарманди ҷавони ноҳия Шахло Ҳафизова дар номинатсияи

¹ Натиҷаҳои ғаъолияти вазорат дар соли 2018 ва самту вазифаҳои афзалиятноки рушди соҳаи фарҳангу санъат ва таъбу нашр дар соли 2019 //Бойгонии ҷорӣ Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019. – С. 19-20.

² Гулнисои Саъдоншо, Фестивал - озмуни ҷумҳуриявии "Бӯстон - 2017" дар Нуробод //http://www.jumhuriyat.tj //Санаи мурочиат:31.01.2018

“Сарояндаи анъанавӣ” сазовори ҷойи дуҷум ва бо маблағи 20 000 сомонӣ кадрдонӣ гардид¹.

Дар баробари озмунҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ дар навоҳии водии Рашт пайваста озмунҳои ноҳиявӣ минтақавӣ гузаронида мешаванд. Масалан тибқи “Нақшаи ҷорабиниҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт дар соли 2012” барои гузаронидани озмуни “Шоми меҳр” дар байни ташкилоту муассисаҳои ноҳия аз 9 июли соли 2012, № 890 қарори раиси ноҳия ба тасвиб расид². Мақсад аз баргузори ин озмун аслан ҷалби оммавии сокинони ноҳия ба фарҳанг ва баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии эшон буд. Мақсади ташкил намудани ин озмун дар он буд, ки солҳои охир бо сабабҳои маълум (яъне таъсири ҳодисаҳои солҳои 90-уми асри ХХ) сокинони ноҳия то ҷое аз санъат дур шуда буданд. Аҳён-аҳён дар маърақаҳои хурсандӣ санъаткоронро даъват менамуданд. Натиҷаи ҳамин буд, ки дигар хунармандон низ ба касби дӯстдошташон машғул намешуданд. Водие, ки қарнҳои пешин соҳибмақтаб буд, дар ду даҳсолаи охир умуман хеле камҳавсала шуд. Замоне номи хунёгарони номдор Ҳочӣ Абдулазиз, Акашариф Ҷӯраев, Муддин Бадриддинов, Тоҳир Каримов, Иброҳим Кобулиев, Худойдоди Шулдурӣ, Зафар Нозимов, Зулфикаҳҳор Исмоилов, Усмони Ҳоитӣ, Хосияти Фарғонагӣ, Саймуддин Бурҳонов, Фозил Одилов, Аврод Бурҳонов, Қумрӣ Қодирова ва даҳҳо нафари дигар на танҳо дар ҷумҳурӣ, балки берун аз он ҳам маъруф буданд, аммо дигар мардум намехостанд дар тӯю сурашон садои дилошӯби мусиқӣ ба гӯш бирасад. Акнун дар ноҳияи Рашт маърақаҳои тӯй аз худӣ тафовуте надоштанд. Аз тарафи дигар хуруфоти динӣ омили санъатбозории мардум, хосатан ҷавонон, гардид. Ин вазъ хоси натавон Рашт, балки дигар манотиқи он низ буд.

Озмуни “Шоми меҳр” на танҳо риштаҳои густайи меҳру муҳаббатро дубора ба ҳам пайваста, балки барои дарёфти ҷеҳраҳои нав,

¹ Ҳисоботи Раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи Соли 2019 //http://rasht.tj//Санаи мурочиат: 31.12.2019

² Оинаи Рашт. -2012. -№ 31-32. нояб. - С.3.

чалби васеи сокинони ноҳия саҳми сазовор гузошта тавонистанд. Аз чумла раисони ҷамоатҳои шаҳраку деҳот, роҳбарони шуъбаи маориф, омӯзишгоҳи тиббӣ, шуъбаи тандурустӣ, омӯзишгоҳи омӯзгорӣ ва филиали Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни на танҳо корҳои зиёди табиғотиро бо роҳ монданд, балки фаъолтарин ширкаткунандагони озмуни “Шоми меҳр” буданд. Чорабиниҳои мазкур дар ҷамоатҳои шаҳракию деҳотии Фарм, Ҳичборак, Раҳимзода, Чафр, Ясман, Оби меҳнат, Қалъанак, Тағоба, Нусратулло Махсум, Қалъаи сурх ва ташкилоту муассисаҳои дар боло ёдшуда дар сатҳи баланд гузаронида шуд. Иштирокчиёни озмун дар баробари ба маърази намоиш гузоштани дастовардҳои худ дар 20 сол, гӯшаҳои гуногунро низ пешкаши тамошобинон намуданд. Гӯшаи “Аз таърихи деҳоти мо” яке аз беҳтарин гӯшаҳо буд. Маҳз дар ин гӯша таърихи таъсиси шаҳраку деҳот хеле хуб зикр ёфта, дар бораи ҳаёту фаъолияти раисони ҷамоат дар тӯли солҳои мавҷудияти он маълумот дода мешуд.

Раиси ҷамоати деҳоти Нусратулло Махсум Зафарҷон Саидбеков дар суҳбат гуфт, ки озмуни мазкур моро водор намуд, ки пеш аз ҳама таърихи ташкилшавии деҳотамонро озмӯзем, оид ба зиндагиномаи шахсони маъруф, ки дар ҳудуди деҳоти мо зиндагӣ кардаанд, маълумоти саҳеҳ ба даст овардем. Дар натиҷа бисёр чизҳои пайдо шуданд, ки қайҳо мо онҳоро ба оғӯши фаромӯши дода будем. Ҳаёт ва фаъолияти собиқ раисони ҷамоатамонро дарёфт кардем, ки омӯзиши корномаи эшон нишон дод, агар муаллимон онҳоро дар дарсҳои тарбиявиашон истифода баранд, дар тарбияи ватандӯстии ҷавонон аз манфиат холи нест¹.

¹ Ҳисобот оид ба фаъолияти бахши фарҳангӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт //Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт. 2019. - С.2; Оинаи Рашт - 2012. -№ 31-32. нояб. - С.3; Ҳисобот оид ба фаъолияти бахши фарҳангӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Лахш //Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Лахш. 2019. С.1-6; Ҳисобот оид ба фаъолияти бахши фарҳангӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Нуробод //Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Нуробод. 2016. - С.1-5;

Чунин фестивалу озмун ва ҳамоишҳои фарҳангӣ ба монанди “Оши палав”, “”Хандаи хусн”, “Ҷилави чакан”, “Тараннуми ҷавонӣ ва саодат”, “Сайри гули лола”, “Тоҷикистон – ватани азизи ман”, “Нон шудам, шоистаи ҳар хон шудам”, “Ҳафтаи китоби кӯдакоону наврасон”, “Рассомони наврас”, “Ҷароғи хидоят” пайваста баргузор мегарданд. Чунин озмунҳо барои боло бурдани завқи эҷодӣ ва умуман маънавияти ҷомеа хеле муҳим буда, дар ташаккули худшиносӣ ва ифтихори миллӣ нақш мебозанд¹.

Бо иштироки кормандони бахши фарҳанги навоҳии водии Рашт ҳамасола ҷорабиниҳои фарҳангӣ бахшида ба ҷашнгирии Соли нави мелодӣ, Рӯзи Артиши миллӣ, Рӯзи Модар, Наврӯзи байналмиллалӣ, Рӯзи ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ, Рӯзи ваҳдати миллӣ, Рӯзи Истиқлолияти давлатӣ, Рӯзи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Рӯзи Парчами давлатӣ ва ғайра гузаронида мешаванд. Аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияҳои минтақа корҳои таъмирию сохтумонии толорҳои фарҳангӣ пайваста таъмиру азнавсозӣ мешаванд. Масалан азнавсозии Филармонияи халқии ноҳияи Рашт (соли 2017) ба маблағи 495 ҳазор сомонӣ ба анҷом расонида шуд².

Театр. Театр дар ҳама давраи замони моҳияти хосаи маънавийи дошта, дар ҳаёти фарҳангии мамлакат санъати театри ҷиҳати бедор намудани завқи бадеӣ, тарбияи маънавий ва дарки зебопарастӣ нақши боризро дорост.

Дар солҳои аввали истиқлолият вазъи театр ва кинои тоҷик дар ҳолати ногувор қарор гирифт. Ҷи тавре санъатшиносии тоҷик – Табаров М. қайд мекунад “Театрҳои тоҷик дар аввали истиқлолият муваққатан фаъолияти худро боз доштанд. Пароканда будани дастаҳои эҷодии театрҳои ҷумҳурий барои рушди фарҳанги театр монеа буд. Бад шудани

¹ Ҷумъа Мирзо, Муҳаббат ба фарҳанг //Оинаи Рашт. 2007. №5-6. март. - С.6; Оинаи Рашт. - 2017. -№14. 14 ноябр. - С.2; Иҷлосияи шонздаҳуми маҷлиси вакилони халқи Сангвор, даъвати панҷум //Мавҷи Хингоб. 2018. № 10. октябр. - С.1-7; Ҷамбасти бобарор //Нури Нуробод. 2018. №1-2. январ. - С.1-4.

² Оинаи Рашт. - 2017. -№18. дек. - С.2.

сатҳи иҷтимоиёти мардум ба сатҳи маънавиёти мардум таъсири манфӣ расонид. Иштироки аҳоли дар намоишҳои театри якбора паст шуд”¹. Дар солҳои охир театрҳои кишвар ба навоҳии водии Рашт пайваста сафарҳои хунари ташкил медиҳанд². Дар баробари ин дар як чанд ноҳияи минтақа (Рашт, Сангвор, Лахш) театрҳои халқӣ фаъолият мекунанд, ки кори онҳо низ чандон назаррас нест³. Мушкилоти асосии театрҳои халқӣ набудани кадрҳои баландсифати соҳа, маводу ашӯҳои зарурӣ, маоши ночиз ва ғайра мебошад.

Фаъолияти “Тоҷикфилм”, хосатан бахши Раштии он, низ дар солҳои аввали истиқлолият ба бӯҳрон дучор шуд. Имрӯз низ фаъолияти он чандон назаррас нест. Мутаассифона ин холигири филмҳои бегона, хосатан туркӣ, пур кардаанд. Бешак ин раванд ба маънавиёти ҷомеа таъсири манфии худро мерасонад, зеро ба василаи ин филмномаҳо маданияти бегона тарғиб мегардад⁴.

Осорхонаҳо. Дар давраи пас аз шӯравӣ ҷойи муҳимро дар ҳаёти фарҳангӣ-маърифатии ҷомеа осорхонаҳо ишғол менамоянд. Осорхонаҳо на фақат арзишҳои моддӣ ва маънавиро дар худ ҷамъ мекунанд. Онҳо боз корҳои фарҳангӣ-маърифатиро пеш мебаранд: ташкил намудани саёҳат, гузаронидани лексияҳо, намоишҳо, паҳн намудани адабиёти махсус.

Агар дар соли 1991 дар Тоҷикистон 27 осорхона фаъолият мекард, дар соли 2009 он ба 43 осорхона расонида шуд. Аз теъдоди умумии осорхонаҳо 33-тояш кишваршиносӣ ва санъатшиносӣ, 8-тояш адабӣ, 2-тояш соҳавӣ мебошанд. Ба истисноии ноҳияи Сангвор дар навоҳии дигари

¹ Табаров М. Театр ва истиқлолият. Душанбе, 2010. - С.143.

² Натиҷаҳои фаъолияти вазорат дар соли 2016 ва самту вазифаҳои афзалиятноки рушди соҳаи фарҳангу санъат ва таъбу нашр дар соли 2017 //Бойгонии ҷорӣ Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2016. – С. 13.

³ Натиҷаҳои фаъолияти вазорат дар соли 2017 ва самту вазифаҳои афзалиятноки рушди соҳаи фарҳангу санъат ва таъбу нашр дар соли 2018 //Бойгонии ҷорӣ Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018. – С. 23.

⁴Ҳисобот оид ба фаъолияти шӯъбаи истеҳсол, паҳнкунӣ, намоиши филмҳо, иҷозатномадиҳӣ ва назорати маводҳои аудиовизуалӣ дар водии Рашт дар соли 2019 //Бойгонии ҷорӣ Шӯъбаи минтақавии муассисаи давлатии “Тоҷикфилм” дар ноҳияи рашт. 2019. -С. 1-5.

водии Рашт осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ, дар назди хонаҳои маданият, амал мекунанд¹.

Инчунин, дар ноҳияи Рашт бо ташаббуси соҳибкор ва кишваршинос Мирзошоҳи Ақобир осорхонаи “Кӯҳсори Аҷам”, дар деҳаи Чарф, таъсис дода шудааст, ки дорои 2200 нигора мебошад².

Солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ дар МТМУ навоҳии водии Рашт осорхонаҳои зиёди мактабӣ-кишваршиносӣ таъсис дода шуда буданд, ки бо сабаби воқеаҳои маълуми солҳои 90-ум қисми зиёди онҳо нобуд гардиданд. Баъди фароҳам омадани шароити осоишта дар баъзе муассисаҳои таълимӣ фаъолияти осорхонаҳои мактабӣ дубора барқарор ва ба роҳ монда шуд. Аз рӯи маълумоти Вазорати фарҳангӣ чумхурӣ айни ҳол дар назди МТМУ №1,2-и н. Рашт, МТМУ №5,13 н. Тоҷикобод, МТМУ №2 н. Лахш осорхонаҳои мактабӣ фаъолият доранд³.

Мутаассифона ҳолати осорхонаҳои минтақа номувоҷи буда, дар онҳо шумораи ночизи нигораҳо ҷамъоварӣ шудаанд, ки доир ба таъриху фарҳанг ва хоҷагии халқи навоҳии минтақа маълумоти ночиз медиҳанд. Қисмати бештари нигораҳо дар шароитҳои ба талаботи осорхонавӣ мувофиқ нигоҳдорӣ нашуда, бинобар мавҷуд набудани лабораторияи махсуси таъмиру тармим хавфи нобудшавии онҳо зиёд аст⁴.

Барои ҷамъоварӣ ва нагаҳдошти осори таърихӣ ҷоннок кардани фаъолияти осорхонаҳо ва пурзур намудани базаи моддӣ-техникии онҳо ниҳоят зарур аст, зеро бештари осори таърихӣ минтақа нубуд шуда истодааст⁵.

Дар солҳои соҳибистиклолӣ барои арҷ гузоштан ба мероси таърихӣ ва абадӣ гардонидани шахсиятҳои миллати тоҷик шароити мусоид

¹ Абдусатторов Б. Биёед, нигораҳои осорхонаро афзун гардонем //Паёми Тоҷикобод. 2018. №2. 13-уми январ. – С.3.

² Бузургмеҳри Б., Маҳмуд Б. Рашт дар манзари сайёҳони ҷаҳон //Чумхурият. 2018. №195. 4 окт. - С.2-3.

³ Муминова Х. Назаре ба фаъолияти осорхонаҳои мактабӣ дар замони истиқлолият //Паёмномаи Фарҳанг. 2017. №3.

⁴ Шарифзода Ф. Бунёди осорхонаҳои нав дар Тоҷикистони соҳибистиклол //Паёмномаи Фарҳанг. 2016. №3. - С.108.

⁵ Абдусатторов Б. Биёед, нигораҳои осорхонаро афзун гардонем //Паёми Тоҷикобод. 2018. №2. 13-уми январ. - С.3.

фароҳам оварда шуд. Дар ин замина хуб мешуд дар баробари хона-осорхонаи шоирон, олимон ва арбобони давлати Тоҷикистон – Сардиддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода, Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ хона-осорхонаҳои Нусратулло Махсум, Моёншо Назаршоев низ таъсис дода шаванд.

Муассисаҳои дигари фарҳангӣ клубҳо мебошанд. Чи тавре ба маълум аст, дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон шумораи зиёди клубҳо сохта ба истифода дода шуданд. Дар солҳои истиқлолият, бо сабаби нооромиҳои солҳои 90-ум шумораи онҳо коҳиш ёфта, қисман ба чойхонаву китобхона табдил шуда, қисмати дигар хусусӣ гардонида шуданд. Барои мисол дар соли 1994 шумораи клубҳо дар ноҳияҳои Тоҷикобод зиёда аз 20, Нуробод 17, Рашт 35-ро ташкил меод¹.

Аз рӯи маълумоти соли 2020 дар навоҳии водии Рашт ҳамагӣ 21 клуб ба қайд гирифта шудааст, ки вобаста ба ноҳияҳо чунинанд: Нуробод – 4 адад, Лахш – 10 адад, Рашт – 3 адад, Тоҷикобод – 2 адад, Сангвор – 2 адад².

Дар деҳоти навоҳии водии Рашт клубҳои аз тарафи гурӯҳҳои хаваскори маҳаллӣ истифода мешаванд ва дар онҳо пайваста чорабиниҳои гуногуни фарҳангӣ гузаронида мешаванд.

Айни ҳол дар тамоми навоҳии водии рашт қасрҳои фарҳанг фаълият доранд, ки давоми солҳои 2016-2020 ҳамаи онҳо аз таъмир буроварда шуданд³.

¹ Годовой отчет по библиотекам (Гарм) за 1993 год //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.128. В. 22; Отчёт библиотеки и клубные учреждения Комсомолабадского района за 1994 год //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.131. В. 2; Отчёт библиотеки и клубные учреждения Таджикабадского района за 1994 год //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.132. В. 2.

² Ҳисобот дар бораи чамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Сангвор дар соли 2019 //Бойгонии ҷорӣи Ҳукумати иҷроияи ноҳияи Сангвор. 2019. - С.11; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2018-2020. Лахш, 2017. - С. 34; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Нуробод барои солҳои 2018-2020. Нуробод, 2017. - С.40; Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Рашт барои солҳои 2018-2020. Рашт, 2017. - С.25-26.

³ Натиҷаҳои фаъолияти вазорат дар соли 2017 ва самту вазифаҳои афзалиятноки рушди соҳаи фарҳангу санъат ва таъбу нашр дар соли 2018 //Бойгонии ҷорӣи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018. - С.53-54; Натиҷаҳои фаъолияти вазорат дар соли 2018 ва самту вазифаҳои афзалиятноки рушди соҳаи фарҳангу санъат ва таъбу нашр дар соли 2019 //Бойгонии ҷорӣи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019. – С. 27-28.

Мероси таърихию фарҳангӣ. Дар солҳои 90-ми асри XX вазъи ёдгориҳои таърихии халқи тоҷик дар ҳолати ногувор қарор дошт. Дар давраи шӯравӣ бо дастгирии давлат ҷамъияти тоҷикии ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ корҳои муҳимро анҷом медод. Дар давраи муосир ин ташкилоти ҷамъиятӣ аз сабаби набудани маблағ барои таъмир ва барқарор намудани ёдгориҳо дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт. Ба ғайр аз ин, дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ Ҷамъияти ҳифзи ёдгориҳо ва сохторҳои он дар ҳаҷми 1,5 млн. доллар зарари моддӣ дид.

Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ 8 феввали соли 2006 «Оид ба ҳифз ва истифода намудани иншооти мероси таърихӣ-фарҳангӣ» қонун қабул кард. Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро нисбат ба ҳифз ва истифода намудани ёдгориҳои таърихӣ, таъмир ва нигоҳдошти онҳо барои наслҳои оянда, самаранок истифода бурдан барои тадқиқоти илмӣ ва таблиғоти ёдгориҳои таърихӣ барои тарбияи ватандӯстонаи ҷомеа ба танзим мебарорад. Қонуни мазкур меъёрҳои ҳуқуқиро, ки ба ҳифз ва истифода намудани объектҳои меросии таърихӣ-фарҳангии дар қаламрави Тоҷикистон бударо муайян менамояд.

Мувофиқи моддаи 1: «Мақсади қонуни мазкур иборат аз ба танзим даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи ҳифз ва истифода намудани объектҳои мероси таърихию фарҳангӣ барои таъмини амнияти пурра, ҳамаҷаҳади ва самаранок истифода намудан ва рушди ояндаи онҳо мебошад».¹

Раштонзамин ба монанди дигар манотиқи Тоҷикистон таърихи кӯҳан дошта харобаҳои зиёде дар манотиқи ҷудогонаи он дучор меояд. Бостоншинос Юсуфшоҳи Яъқубшоҳ ба таърихи Рашти кӯҳан баҳо дода таъкид менамояд, ки “Дар асрҳои II-I то милод дар водии Рашт шаҳрҳо пайдо шуда буданд. Қовишҳои бостоншиносӣ дар Дарбанд, қалъаҳои Писараку Духтарак, Ботурхон ба он далелат мекунанд, ки дар замони Қушониён дар водӣ шаҳрҳо пайдо шуда буданд. Ҳафриётҳо нишон медиҳанд, ки якҷанд кӯшк ва марказҳои фарҳангӣ ва маъмурӣ дар

шаҳрҳои Дарбанд, Ғурканд (Ғарм), Диж (Ҳоит), ва Лахш амал мекарданд. Дар асрҳои VII—VIII водӣ ба якчанд шоҳигарӣ муттаҳид мешаванд ва шоҳони онҳо унвони “деҳқони Рошт”-ро доштанд. Ҳангоми ҳуҷуми арабҳо шоҳи ин кишвар (деҳқони Рошт) ба императори Чин нома навишта аз вай хоҳиш кардааст, ки дар мубориза бар зидди арабҳои истилогар ба раштиҳо мадад расонад”¹.

Далелҳои овардаи муаррих аз таърихи бостони доштани водии Рашт далолат мекунад. Бо қарори Маҷлиси Милли Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 апрели соли 2001 номи Ғарм ба номи Рашт, ки номи таърихияш буд, тағйир дода шуд².

Дар водии Рашт низ садҳо ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ва табииву монументалӣ вучуд доранд, ки аз таърихи кӯҳан доштани ин диёри тоҷикон далолат мекунанд. Ёдгориҳои минтақаро асосан бошишгоҳҳо, димнаҳо, қабристонҳо, қалъаву мақбараҳо ташкил медиҳанд, ки дар ҳама манотиқи водӣ дучор меоянд³.

Дар осори бостоншиносон ва муаррихон А.Н. Манделштам, В.А. Ранов, Ю. Яъқубов, И.А. Маслов, Т.Г. Филимонова, М. Р. Ахметджанов ёдгориҳои бостонии ноҳияи **Рашт**: қалъаҳои Шоҳон (асрҳои XVI-XVII), Бобурхон, Духтарқалъа (асрҳои XVII-XVIII), Писарқалъа (асрҳои XVII-XVIII), Қалъаи Калон (асрҳои XVII-XVIII), Ялдамич (асрҳои XVII-XVIII), Ҳусайн (асрҳои XVIII-XIX), Шул (асрҳои XVIII-XIX), Сангин (асри XVIII), Ҳисорак (асри XVII), Качамандӣ (асрҳои XVIII-XIX), Бунисафиён (асрҳои XVIII-XIX), Япалоқӣ (асрҳои XVIII-XIX), Турсун (асрҳои XVIII-XIX), димнаи Сар, дидбонгоҳи Даҳана (асрҳои XII-XVI), бошишгоҳи Гӯри Қазокон (асрҳои X-XII); **Сангвор**: ёдгориҳои бостонӣ – шаҳрак ва бошишгоҳи Шер Қалъа (дар Миёнаду, асрҳои V-VIII), Кофирқалъа (асри V-VI); **Нуробод**: қалъаи Калонак (асрҳои XV- XVIII),

¹ Диловари Мирзо, Назаре ба таърихи Рашти куҳан //Ҷумҳурият. - 2012. (№110) 25-уми август. - С.3; Ҳалимова З. Рашти бостон //Дин ва чома. -2019. - № 6. - С.3-6.

² Диловари Мирзо, Назаре ба таърихи Рашти куҳан //Ҷумҳурият. - 2012. (№110) 25-уми август. - С.4.

³ Паёми раиси ноҳия Шоҳиён Зарифхӯча Фақер бахшида ба 27-умин солгарди Истиқлолияти далалии Ҷумҳурии Тоҷикистон //Мавҷи Хингоб. 2018. № 9. 18 сентябр. - С.1-2.

харобаҳои қалъачой дар деҳаи Самсолиқ (асрҳои X-XI), қалъаи Кофир (асрҳои XVIII-XIX), қалъаи Чамхур (асрҳои V-VIII), қабристони Юст (ҳазораи II), қалъаи Имлок (Дарбанд, асрҳои V-VIII), мавзеи табию таърихии Хоҷа Роғун (давраи неолит); **Лахш**: чунин мавзеи таърихии Қизтерек дар ҷамоати деҳоти Вахдат, мавзеи таърихии Чилтан, тасвирҳои рӯйсангии Шилбилӣ (давраи мезолит), тасвирҳои рӯйсангии Ачиқалма (мезолит), қабристони Саричӯй, ёдгории бостонии Арал (деҳаи Сасикбулок), гурӯҳи қургонҳо дар деҳаҳои Шилбилӣ Кашар ва Девона, мақбараи Шоҳхатиб, шаҳраки Домбрай, мавзеи бостонии Чоргӯл, маҷмааи Хоҷаи Тавоф (асрҳои XVII- XVIII), мавзеи таърихии Хоҷа Маҳмади Валӣ (асрҳои XVII- XVIII), Гӯри Малиик, мавзеи таърихии Нонвбой, Токимазор (деҳаи Занкон), мавзеи таърихии Бурга, мавзеи таърихии Қучқорсанг (деҳаи Цилондӣ), Қочқурғон ва ғайра¹.

Дар навоҳии водии Рашт шумораи зиёди мазору мақбараҳо мавҷуданд, ки вобаста ба ноҳияҳо чунин ҷойгир шудаанд: дар **Тоҷикобод** – мақбараҳои Эшони Мирзомалик (асри XVIII), Муҳаммад Ҳусайни Яъқуб (асри XVIII), Мақбараи Абдулаббос мулаққаб ба Рушноӣ (асрҳои XV-XVI) Мавлавӣ Абдурраҳим (асрҳои XIX-XX), Ҳазрати Эшон (асри XIX), Шайх Абдулло (XIX), Шинӣ (асрҳои XIV-XV)²; **Сангвор** – ҳазинаи Аканҷонбой (асри IX), оромгоҳҳои Бурхи Сармасти Валӣ, Хӯча Алууддин (асри XX), Эшони Халифа (асри XX), Ҳазрати Хӯчаи Абдолон (асри XX), Ҳазрати Хӯча Мерган (асри XX), Ҳазрати Хӯчаи Сабзпуш (асри XX), Эшони Мағзумон (асри XIV), Бибӣ Моҳрӯй (асри XIV), Охундӣ, Мирзоғӯлоб (асри XV), Эшони Шайхи Валӣ (асри XX), Эшони Султон (асри XX), Эшони Сулаймон (асри XX); **Нуробод** – мақбараҳои Ҳазрати Ҳамза (асрҳои XVIII-XIX), Ҳазрати Бибӣ, мавзеи таърихии Чилхона, мақбараҳои Хоҷа Ғиёсиддин, Хоҷа Султони Авлиё, Хоҷа Абдураззоқи Валӣ, Домулло Иқром, Эшони Шодӣ,

¹ Феҳристи ёдгориҳои таърихиву фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Бебок, 2017. - С.10-16.

² Ҳамон ҷо. - С.20.

Шамсиддинхоҷа, Хоҷаи Парон; **Рашт** – оромгоҳ-мақбараҳои Хоҷа Абдуллоҳи Валӣ, Хоҷаи Сабзпӯш, Хоҷаи Турсун, Хоҷа Машъала, Хучумбори Валӣ ва ғайра¹. Инчунин, дар ноҳияи Рашт ёдгориҳои манументалӣ – Мучассамаҳои Исмоили Сомонӣ (2013), Нусратуллои Махсум (2006) ва Модари Ҳоит (1949/2009) мавҷуданд.

Мутаассифона ёдгориҳои таърихию фарҳангии водии Рашт то имрӯз аз ҷониби бостоншиносону муҳаққиқони ватанӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд. Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи. Аҳмади Донишро зарур аст, ки ба омӯзиши ин ёдгориҳо диққати хоса диҳад. Бо боварӣ метавон иброз кард, ки омӯзиши ин осори ниёгон сафҳаҳои нави таърихи кишварро боз хоҳад кард.

Васоити ахбори омма. Дар давраи пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ соҳаи матбуот, радио ва телевизион ба бӯҳрони “озодии сухан” гирифтгор шуд. Аз сензураи шӯравӣ озод шуда ба сензураи дохилӣ дучор гардид. Дар шароити ҷанги шахрвандӣ ҳангоме, ки «одами яроқдор» ба қормандони соҳаи мазкур фишор меовард рӯзноманигорон ба хотири таъмини бехатарии ҳаёти хеш маҷбур мешуданд, ки ҳар як сухани худро санҷида бо ибора ва ишора ҳарф зананд. Мисоли равшан қатли зиёда аз 60 рӯзноманигор дар ин солҳо мебошад, ки қисми онҳо дар навоҳии водии Рашт кӯшта шуданд.

Новобаста аз ин, дар ин солҳо васоити ахбори омма дар ташаккули афкори иттилоотии ҷамъияти нақши пураарзиш дошт. Конститутсияи соли 1994 озодии матбуот ва иттилоотро аз лиҳози ҳуқуқӣ ба расмият даровард ва ин сабаб шуд то Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойи арзандаро дар байни кишварҳои демократӣ соҳиб шавад. Дар заминаи қонуни асосӣ сандҳои дигари меъёрӣ-ҳуқуқӣ – «Доир ба матбуот ва дигар васоити ахбори омма», «Доир ба телевизион ва паҳши радио» (1996), «Доир ба сирри давлатӣ», «Доир ба ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои ҳаққӣ» (1998), «Доир ба иттилоотрасонӣ» (2001), «Доир ба иттилоот», «Доир ба

¹ Ҳамон ҷо. - С.14-15.

химояи иттилоот». Дар маҷмӯъ Конститутсия ва санадҳои меъёрии мазкур фаъолияти васоити ахбори омма ва озодии матбуотро танзим намуданд.

Бо сабаби яку якбора паст шудани сатҳи маблағгузорӣ ба соҳаи фарҳанг дар навоҳии водии Рашт фаъолияти рӯзномаҳои маҳаллӣ қатъ гардид. Ин мушкилӣ бо мӯътадил шудани вазъ ва фароҳам омадани шароити осоишта бартараф карда шуд. Айни ҳол ҳама навоҳии водии Рашт дорои рӯзномаҳои худ мебошад. Масалан дар ноҳияи Рашт – “Оинаи Рашт”, Нуробод – “Нӯри Нӯробод”, Тоҷикобод – “Паёми Тоҷикобод”, Сангвор – “Мавҷи Хингоб”, Лахш – “Паёми Қирғатол” пайваста нашр мешаванд. Дар рӯзномаҳо пайваста аз дастоварду муваффақиятҳои ноҳияҳо, фаъолияти муассисаҳо, шахсиятҳои шинохта, дар маҷмӯъ ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсиву фарҳангии онҳо, мақолаҳо нашр карда мешавад¹.

Кори рӯзномаҳои маҳаллӣ дар водии Рашт ислоҳ меҷӯяд. Барои мисол дар ноҳияи Лахш муассисаи давлатии Ҳафтаномаи «Паёми Қирғатол» фаъолият дорад, ки дар он 8 нафар корманд кор мекунанд. Муассисаи мазкур аз сабаби надоштани бинои қарӣ, дар бинои ҷамоати шаҳраки «Ваҳдат» муваққатан иҷоранишин аст. Мутаассифона аз сабаби набудани бинои матбаа ва таҷҳизотҳои ҷопӣ, Ҳафтаномаи «Паёми Қирғатол» дар шаҳри Душанбе бо теъдоди 1100 нусха моҳе 2 маротиба бо се забон интишор мегардад. Ба истиснои ноҳияи Рашт, ки дорои матбааи худ аст, дар ноҳияҳои дигар чунин мушкилиҳо вучуд доранд.

Дар даҳсолаи аввали истиқлолият бештари навоҳии водии Рашт аз мавҷҳои телевизионҳои давлатӣ маҳрум буданд. Ҳукумати мамлакат ин мушкилиро зина ба зина бартараф намуд. Айни ҳол дар навоҳии минтақа пойгоҳи паҳши мавҷҳои телевизионӣ амал мекунад ва аҳолии водии

¹Маърузаи ҳисоботи раиси ноҳияи Нуробод Ҷобиров Д.П. дар соли 2009 //ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.1. Б.32. В.65-81; Оиди иҷроӣ барномаи ислоҳоти кишоварзӣ дар ноҳия (Рашт) ва тадбирҳои минбаъда оид ба зиёд намудани маҳсулоти хоҷагии қишлоқ (2001) //ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.1. Б.114. В.10-23; Ҳисоботи раиси ноҳияи Тоҷикобод оид ба рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2011 //ФБМДҚТНР. Ф.4. Н.1. Б.27. В.161-171.

Раштро бо барномаҳои «Сафина», «Баҳористон», «Чаҳоннамо», «Синамо» «Варзиш» ва «Тоҷикистон» бархурдор менамояд. Инчунин шабакаи барномаи якуми радиои Тоҷикистон, 9 шабакаи барномаи дуҷуми радиои Ҷумҳурии Тоҷикистон, як шабакаи радиои «Фарҳанг» дар истифодаи аҳолии минтақа қарор доранд¹. Мавҷуд набудани студияҳои телевизион ва радиёи маҳаллӣ, мутахассисони ботаҷриба, мушкилоти соҳа мебошанд.

Дар маҷмӯъ муассисаҳои маданӣ маърифатии навоҳии водии Рашт, ки дар рафти воқеаҳои ноҳуши солҳои 90-ум вайрону валангор гардидаву аз ҷаъолият боз монда буданд дубора барқарор карда шуданд. Дар баробари ин садҳо иншоотҳои нави маърифатӣ дар минтақа қомат афрохтанд. Айни ҳол муассисаҳои маданӣ маърифатӣ дар навоҳии Рашт бо чунин шумора вуҷуд доранд: дар ноҳияи Нуробод 33 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла 22 китобхона (дорои 62,4 ҳазор адабиётҳои гуногун), 1 қасри фарҳанг, 1 осорхона, 5 хонаи фарҳангӣ ва 4 клуб ҷаъолият мекунад; Лахш – дар назди баҳши фарҳангӣ ноҳия 49 муассисаҳои маданӣ -фароғатӣ аз ҷумла, 28 китобхона, 8 хонаи маданият, 10 клуби деҳот, 1 осорхона дар маркази ноҳия ва 1 филиали он дар ҷамоати деҳоти Лахш, 1 мактаби мусиқии бачагона, боғи фарҳангӣ - фароғатӣ амал мекунад; Рашт дорои 64 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла 13 хонаи фарҳангӣ, 3 клуб, 40 китобхона, 1 мактаби мусиқӣ, 2 боғи фарҳангӣ – фароғатӣ, филармонияи халқӣ, театри халқӣ, осорхонаи назди баҳши фарҳанг, 2 ёдгории таърихӣ монументалӣ амал намуда истодаанд². Ҳамчунин дар ноҳияи Рашт 93- масҷид, аз инҳо 6- тоаш масҷиди ҷомеъ ва 87 –тоаш масҷиди панҷвақта ҷаъолият карда истодаанд. Дар қатори инҳо 173 ҷойхона – фароғатгоҳҳои ҷамоатҳои шаҳраку деҳоти ноҳияи Рашт дар хизмати мардуми ноҳия қарор доранд; Сангвор – дар ноҳия 1

¹ Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳияи Рашт дар ёздаҳ моҳи соли 2019 //http://rasht.tj //Санаи мурочиат: 31.12.2019;

² Нақшаи ҷорабиниҳои ҷашни 30 – солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Лахш (аз 1.06.2018, №297 тасдиқ шудааст) //Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Лахш. - С.1-8

театри халқӣ, 1 боғи фарҳангӣ-фароғатӣ, 7 китобхона ва се хонаи фарҳанг фаъолият менамоянд. Инчунин дар ноҳия як масҷиди ҷомеъ ва 42 масҷиди панҷвақта расман ба қайд гирифта шудааст¹; Тоҷикобод – дар ноҳия ҳамагӣ 23 массисаи маърифатӣ: 2 китобхонаи марказӣ, 12 китобхонаи деҳотӣ, 2 китобхонаи бачагона, 1 кохи фарҳанг, 2 хонаи фарҳанги деҳотӣ, 2 клуби деҳотӣ, 1 осорхона ва 1 боғи фарҳангӣ фаъолият мекунанд. Илова бар ин дар ноҳияи Тоҷикобод 14 мавзеъҳои таърихӣ, 35 масҷид (4 масҷиди ҷомеъ), 15 чойхона ва як меҳмонхона ба қайд гирифта шудааст².

Дар баробари дастоварду муваффақиятҳо дар фаъолияти муассисаҳои маданӣ-маърифатии навоҳии Рашт мушкилиҳо низ мавҷуданд. Муассисаҳои маданӣ-маърифатии минтақа аз нарасидани мизу курсӣ, асбобҳои мусиқию навозандагӣ, баландгӯякҳо, сарулибоси сахнавӣ, сарояндагӣ, рассомӣ, рафҳои китобмонӣ, адабиётҳои тозанаشر ва таҷҳизоти компютерӣ танқисӣ мекашанд.

Бо вуҷуди ҷанги шаҳрвандӣ ва маҳдудиятҳои иқтисодӣ дар зарфи 28 соли истиқлолият соҳаи фарҳанги ноҳияҳои водии Рашт ба дастовардҳои назаррас ноил шуданд. Иштироки ҳунармандони минтақа дар озмуну чорабиниҳои ҷумҳуриявӣ : “Андалеб 2006-2014”, дар шаҳри Душанбе, 1100 солагии давлати Смониён, 80- солагии шаҳри Душанбе, 2700-солагии шаҳри Кӯлоби бостонӣ, қорвони Роҳи абрешим дар вилояти Суғд, садои кӯҳистон дар Вилояти МҚБ, ҷашни “Фалак” дар шаҳри Душанбе, “Ҷақомаи гесӯ” соли 2011, ҷашни Наврӯз-2011”, Рӯзҳои фарҳангии ноҳияҳои минтақа дар шаҳри Душанбе-2016 ва ғайра, намунаи он аст³.

Падидаи дигари мусбӣ дар ҳаёти фарҳангии ҳам ҷумҳурӣ ва ҳам водии Рашт ин эҳёи дубораи расму русум, анъана ва ҷашнҳои миллӣ аст.

¹ Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Сангвор дар соли 2019 //Бойгонии ҷории Ҳукумати иҷроияи ноҳияи Сангвор. 2019. - С.11.

² Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Тоҷикобод барои солҳои 2018-2020. Тоҷикобод, 2017. С. 40-41; Ҷумъа Мирзо, Муҳаббат ба фарҳанг //Оинаи Рашт. 2007. №5-6. март. - С.6;

³ Сатиров С. Натиҷа 110,5 ҳол //Оинаи Рашт. 2008. №8. апрел. - С.3;

Ҳамасола дар навоҳии Рашт чашнҳои миллӣ чун Сада, Меҳргон, Наврӯз ва Тиргон бо тантана чашн гирифта мешаванд. Илова бар ин дар даврони истиқлолият садҳо китобу мақола доир ба таъриху фарҳанг ва чеҳраҳои мондагори водии Рашт ба нашр расиданд. Ин ҳама дар ташаккули худшиносиву худогоҳӣ ва ифтихорӣ миллӣ нақши муҳим гузошт.

Ҳамин тавр, дар солҳои соҳибистиқлолӣ новобаста аз вазъи мураккаби солҳои 90-ум аз рӯзҳои аввали истиқлолият ба соҳаи фарҳанг тавачҷӯҳи хоса зоҳир карда шуд. Дар ин солҳо (1991-2021) фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симои маънавии халқ, муттаҳидсозандаи нерӯҳои ақлониву зеҳнӣ, баёнгари таърихи гузаштаву муосир, анъанот, одобу ахлоқи ҳамида ва дигар муқаддасоти миллӣ дар ҷомеа мақоми арзанда касб намуда, бо шарофати сулҳу оромӣ ва ваҳдати миллӣ, баҳри фароҳам овардани фазои мусоиди меъёри-ҳуқуқӣ чиҳати фаъолияти пурсамари муассисаҳои фарҳангии навоҳии водии Рашт ва ҳаллу фасли маҷмӯи мушкилоти мавҷудаи соҳа як силсила қонун ва барномаҳои давлатӣ ба тасвиб расиданд, ба рушду такомули фарҳанги миллӣ такони бузург бахшиданд.

Ба назари мо рушди фарҳангӣ миллӣ дар водии Рашт дар се марҳала идома ёфт: 1) Даври аввал бо ҷараёни барқарорсозии фаъолияти муассисаҳои маданӣ- маърифати рабт дошт; 2) Марҳалаи дуюм баҳри гузоштани қадамҳои мушаххас дар татбиқи нақшаҳои стратегии рушди фарҳанги миллӣ созгор буд; 3) Ниҳоят даври сеюм давраи барномарезӣ ва инкишофи босуръати соҳа гардид.

Дар заминаи иқдомҳои зикршуда фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ мақоми хоса пайдо намуд, ки намунаи он аз ҷониби ЮНЕСКО пазируфта шудани “Шашмақом” ҳамчун шоҳкориҳои мероси шифоҳӣ ва ғайримодии инсоният, мақоми байналмилалӣ гирифтани Наврӯз (2010), ба рӯйхати мероси умумиҷаҳонии ЮНЕСКО шомил шудани ёдгории “Саразм” ва ғайра мебошад.

2.3. Рушди сайёҳӣ, мушкилот ва дурнамои он

Сайёҳӣ яке аз бахшҳои муҳими иқтисодиёти муосир ба ҳисоб рафта, дар ғани гардонидани буҷаи кишварҳо дар ин самт муваффақ назаррас аст. Дар солҳои охир рушди туризм дар ҳама манотиқи олам ба чашм мерасад. Масалан дар давлати Испаниё туризм зиёда аз 30 % -и даромади миллиро ташкил медиҳад¹.

Ҳар як кишвар дорои имкониятҳои ба худ хоси сайёҳӣ мебошад. Тоҷикистон чун кишвари кӯҳсор дорои имконоти воқеии рушди сайёҳӣ мебошад. Дар замони қадим аз қаламрави мамлакат Шохроҳи бузурги абрешим мегузашт ва он дар баробари тиҷорати байналмилалӣ ба мубодилаи фарҳанги Шарқу Ғарб таъсир гузоштааст. Кишвари мо бо табиати рангину дилангези худ дили ҳазорҳо хориҷиёнро тасхир мекунад. Аз як тараф захираҳои табиӣ аз тарафи дигар ёдгориҳои таърихӣю меъморӣ ва хусусиятҳои хоси дастовардҳои миллии воситаҳои муҳими ҷалби сайёҳони хориҷӣ мебошанд. Аз рӯйи ҳисоботи мутахассисон наздики 10 дарсади қаламрави кишварро захираҳои табиӣ ташкил медиҳанд. Ин дар ҳолат, ки нишондиҳандаи мазкур дар Ёзбекистони ҳамсоя ҳамагӣ 0,7 дарсад мебошад. Хусусияти дигари иқлими Тоҷикистон дар он аст, ки иқлими рангоранг дорад. Масалан аз водии Ваҳши тафсон дар як муддат метавон ба Бадахшони сард расид².

Аз рӯйи маълумоти профессор Муҳаббатов Х. “Айни замон дар кишвар 4 мамнуъгоҳ, 2 боғи миллии ва 13 паноҳгоҳ бо беҳтарин манзараву ёдгориҳои табиӣ–таърихӣ, дар шакли аввалаи худ нигоҳ дошта мешаванд”³. Дар ин мавзӯҳо нодиртарин ҳайвоноту рустаниҳо, ки ба Китоби сурхи байналмилалӣ ворид шудаанд, ҳифз мешаванд. Ин дороиҳо имкони рушди туризми экологиро дар мамлакат фароҳам меоранд. Экотуризм солҳои охир дар тамоми ҷаҳон рушд ёфта

¹ Муҳаббатов Х. Тоҷикистон сарзамини муъҷизахост // Ҷумҳурият. -2015. -№58. -20-уми март.

² Эмомалӣзода Н.Э. Аҳамияти солҳои 2019-2021 эълон намудани “Рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ” // <http://si-khatlon.tj> // Санаи мурочиат: 23.01.2020

³ Муҳаббатов Х. Тоҷикистон сарзамини муъҷизахост // Ҷумҳурият. -2015. -№58. -20-уми март.

истодааст. Зеро бо ин васила сайёҳон дар баробари боздид аз табиати рангин, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ва дигар мавзӯҳои сайёҳӣ, ҳамзамон аз урфу одату анъанаҳои миллии мардуми маҳаллӣ аз наздик шинос мешаванд ва он хеле ҷолибу хотирмон аст¹.

Инро ба инобат гирифта ташкилоти байналмилалӣ «British Backpacker Society» дар радабандӣ аз рӯи имкониятҳои саёҳати саргузаштӣ ва пиёдагардӣ Тоҷикистонро ба даҳгонаи аввали кишварҳои беҳтарини ҷаҳон шомил намуда, дар ҷои 7-ум қарор додааст².

Дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ туризм дар Тоҷикистон начандон рушд ёфта буд. Сабаб дар он буд, ки низоми мавҷуда ва сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати ИҶШС барои рушди туризми байналмилалӣ монеа мешуд. Истиқлолияти давлатӣ ин монеахоро бартароф намуд.

Бо назардошти ин, бо мӯътадил шудани вазъи мамлакат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳа якчанд иқдомҳоро амалӣ намуд. Пеш аз ҳама якчанд санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул гардиданд, ки соҳаи туризмро дар мамлакат танзим намуда барои рушди он мусоидат намуданд. Ин пеш аз ҳама қабули Қонун “Дар бораи туризм”,³ “Барномаи тадбирҳои таъхирнопазир оид ба инкишофи туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1997-1998”, “Дар бораи тартиби литсензиякунонии фаъолияти туристӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пардохтҳои ҳатмии истифодаи табиат” (№ 388, соли 2002), “Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009”⁴ «Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2010-2014», “Консепсияи рушди туризм дар Ҷумҳурии

¹ Мирақзода Ф.Ю. Туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таърих ва дурнамои рушд. Дис. барои дарёфти номзади илмҳои таърих. (070002 – таърихи ватан). Душанбе. 2020. - С.48-58.

² С. Фирӯзи, Ҳ.И. Шоинов, Ҳ. А. Нозимов. Эҳёи касбу ҳунароҳои мардумӣ ва рушди сайёҳӣ муаррифкунандаи асосии симои мамлакат// <https://kulob.tj> //Санаи мурочиат: 21.12.2019

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи туризм”. -Душанбе, -1999. -№824. //http://base.mmk.tj //Санаи мурочиат: 14.03.2017.

⁴ Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009. Душанбе, 2003 //http://base.mmk.tj //Сана мурочиат: 11.12.2019.

Тоҷикистон дар давраи солҳои 2012-2019”, “Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030” ва ғайра мебошад¹.

Инчунин, бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 27-уми майи соли 2017 Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфта², соли 2018 “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ва солҳои 2019-2021 “Рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардиданд. Дар заминаи иқдомҳои амалишуда дар мамлакат шароити мусоид барои рушди туризм ба миён омад³.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон дар вохурии худ бо сокинони ноҳияи Рашт (26.06.2019) ҳадафи ин иқдомҳои Ҳукуматро чунин шарҳ дод: “Ҳадафи асосӣ аз эълон гардидани солҳои 2019–2021 ҳамчун «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ», пеш аз ҳама, ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳоли бо роҳи беҳтар намудани инфрасохтор, яъне беҳсозии вазъи соҳаҳои маорифу тандурустӣ, фарҳанг, ба талаботи замони муосир мутобиқ гардонидани сатҳи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволии мардум дар ҳар як деҳа ва маҳалли аҳолинишин мебошад.

Дар навоҳии Рашт низ дар робита ба «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» бунёди инфрасохтори муосири сайёҳӣ, дар сатҳи байналмилалӣ ба роҳ мондани хизматрасонӣ ва андешидани чораҳо дар самти инкишофи намудҳои гуногуни сайёҳӣ зарур мебошад.

Дар минтақа ёдгориҳои зиёди таърихиву фарҳангие мавҷуданд, ки метавонанд макони боздиди сайёҳону меҳмонон бошанд ва ҳамзамон бо

¹ Эмомализода Н.Э. Аҳамияти солҳои 2019-2021 эълон намудани “Рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” //http://si-khatlon.tj//Санаи мурочиат: 23.01.2020

² Абдуғаффорзода Н. Тоҷикистон кишвари сайёҳӣ мешавад //Бонувони Тоҷикистон. -февали 2018. - №155. - С.2-4.

³ Солҳои 2019-2021 расман солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон шуданд //http://orien.info //jomea //Санаи мурочиат 23.01.2020

ин, ба густариши ҳунарҳои миллӣ дар ин гӯшаи диёрамон мусоидат намоянд”¹.

Сарвари давлат раисони шаҳру ноҳияҳои минтақаи Раштро вазирадори намуд, ки барои расидан ба мақсадҳои зикршуда дар самти мазкур ва ҳамзамон бо ин, чиҳати муаррифии мавзӯҳои нодири сайёҳӣ, ҳифз, инкишоф ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, ҳайвоноту наботот ва мероси таърихиву фарҳангӣ, фароҳам овардани шароит барои сайёҳии экологӣ, табобатӣ, варзишию шикор ва кӯҳнавардӣ тадбирҳои иловагӣ андешанд.

Яке аз минтақаҳои ҷумҳурӣ, ки дорои иқтидорҳои бузурги сайёҳӣ мебошад водии Рашт аст. Раштонзамин аз замонҳои қадим тавачҷӯх ва диққати сайёҳону ҷаҳонгардонро ба худ ҷалб намуда буд. Ҳанӯз дар охириҳои ҳазорсолаи якуми то милод тавассути Роҳи Абрешим, ки водии Олою Рашт, шаҳру рустоҳои Ҳисору Хатлон, Балху Ирон ва Ироқро убур намуда, то баҳри Миёназамин мерасид ва Машрику Мағрибро бо ҳам мепайваст, овоза ва шӯҳрати ин сарзамини биҳиштосоро ба оламиён муаррифӣ менамуд.

Табиати афсункору назаррабои дараҳои Камаробу Ясман, Ҳойту Ваҳё, Мучихарфу Ҳакимӣ хеле нотакрору дилрабо буда, аз беҳтарин макони сайру саёҳат ба шумор меравад. Чандин солҳост, ки диққати дӯстдорону шавқмандони сайёҳат ва кӯҳнавардиро қуллаҳои осмонбӯси Исмоили Сомонӣ, Пётри 1, пириҳои Федченко ба худ ҷалб намудааст. Ин сарзамин бо сарватҳои зеризаминӣ ва канданиҳои ғоиданоку қонҳои табиӣ, аз қабилҳои ангишту алюминий, намаксангу хоки қулолӣ ва мрамму фарфор низ шӯҳрат дорад. Аз қонҳои Назарайлоку Миёнаду, Мук, Лахш ва Кашот ангишти аълосифат истихроҷ мегардад. Захираҳои тиллои дарёи Мук маълуму машҳур аст. Ин водӣ бо мавзӯҳои табобатии худ низ овозадор аст. Гармчашмаи Тандиқул хусусияти табобатӣ дошта,

¹ Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи ваҳдати миллӣ дар ноҳии Рашт //http://base.mmk.tj //Санаи мурочиат: 22.11.2019

барои муолиҷаи касалиҳои гуногун хеле созгор аст. Меҳмоннавозии самимӣ ва меҳнатдӯстиву садоқатмандии сокинони диёри Қаротегин ба ҳамагон маълуму машҳур буда, ҳар касе меҳмони ин диёр мегардад, инро бо чашмони худ мебинаду эҳсос менамояд¹.

Яке аз минтақаҳои сайёҳии кишвар Боғи миллии Тоҷикистон мебошад, ки ҳамасола шумораи зиёди сайёҳон ба ин минтақа ташриф меоранд. Он бо манзараҳои нодир, олами набототу ҳайвонот, ёдгориҳои табиӣ таҳриҳӣ ва рушди сайёҳӣ 22-юми июни соли 1992 дар масофаи 1,2 млн гектар таъсис дода шуда, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11-уми июни соли соли 2001 ҳудуди он то ба 2,6 млн гектар васеъ карда шуд. Фаъолияти боғ (парк) аз тарафи Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҚТ идора мешавад².

Боғи миллии Тоҷикистон дар шаҳри Хоруғ ва ноҳияҳои Лахшу Сангвор идораҳои минтақавӣ дорад. Аз 2 611 674 гектари ҳудуди боғ 306613 гектараш дар ноҳияи Сангвор, 69912 гектараш дар ноҳияи Лахш боқӣ 2 611 674 гектараш дар ВМКБ воқеъ аст³.

Дар дохили Боғи миллии Тоҷикистон, кӯлҳои Сарезу Қароқӯл, каторкӯҳҳои Академияи илмҳо ва Олой, қуллаҳои Исмоили Сомонӣ (7495 м), Абуалӣ ибни Сино (7134 метр), пираҳои бузурги Федченко, Гармо, Грумм - Гржимайло, водии Хингоб ва ғайра ҷойгир шудаанд. Дар ҳудуди боғ чашмаҳои зиёди обҳои маъданӣ ва ёдгориҳои зиёди таърихӣ меъморино, ки дар қисмати Шохроҳи бузурги абрешим воқеанд, вохӯрдан мумкин аст. Яке аз ёдгориҳои беназири он шаҳраки коркарди маъдани кӯҳӣ дар Бозордара мебошад, ки ба асри XI тааллуқ дорад. Ин шаҳрак дар баландии 4300 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир буда, дар дохили он 80 хонаи истиқоматӣ ва корвонсароӣ ёфт шуд. Ба гуфтаи бостоншиносон, бо сабаби дар ҳамон замон авҷ гирифтани бухрони нуқра дар бозори ҷаҳонӣ коркарди он аз фаъолият боз мондааст. Дар

¹ Сайре ба Раштонзамин //http://tiroz.org//sayre-ba-rashtonazamin //Санаи мурочиат: 22.02.2020

² Боғи миллии Тоҷикистон //https://tg.wikipedia.org //Санаи мурочиат: 23.01.2020

³ Боғи миллии Тоҷикистон //https://tg.wikipedia.org //Санаи мурочиат: 23.01.2020

худуди минтақаи мазкур боз якчанд қалъаҳои зиёди хонигариҳои ҳокимони Рашту Бадахшонро дучор омадан мумкин аст. Ғайр аз бозёфтҳои археологӣ боз якчанд намуди ёдгориҳои этнографӣ низ пайдо шудаанд, ки аз гузаштаи мардуми тоҷик дар асри санг ва асрҳои миёна маълумот медиҳанд¹.

Аз таъсиси Боғи миллий 27 сол пур шуда бошад ҳам, мутаасифона ин мавзеъ хеле кам муаррифӣ гардидааст. Махсусан корҳои ташвиқотиву тарғиботӣ, бо мақсади ҷалби сайёҳон ҳанӯз дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. 21-уми июли соли 2013 Боғи миллии Тоҷикистон дар иҷлосияи 37-уми Кумитаи Мероси Ҷаҳонии ЮНЕСКО ба Феҳристи Мероси ҷаҳонии Идораи омӯзишӣ, илмӣ ва фарҳангии СММ (ЮНЕСКО) шомил шуд². Баъди ин интизор мерафт, ки шароити зарурӣ фароҳам оварда шуда шумораи сайёҳон дар ин мавзеъ афзоиш меёбад, аммо ин тавр нашуд. Аз рӯи маълумотҳои оморӣ соли 2015 аз Боғи миллий 346 нафар дидан намудаанд. Гарчанде дар муқоиса ба солҳои қабли бештар аст, аммо ҳанӯз ҳам қонеъкунанда нест.

Омилҳои асосии ин вазъ инфрасохтори заиф доштани минтақа ва дар сатҳи зарурӣ ба роҳ намондани корҳои ташвиқотӣ мебошад. Бо мақсади бартароф сохтани монеаҳои ҷойдошта ва рушди туризм дар минтақа (боғ) соли 2004 “Барномаи давлатии рушди ҳудудҳои табиӣ махсусҳифзшаванда барои солҳои 2005-2015” қабул гардида буд. Мувофиқи нишондодҳои барномаи мазкур дар ноҳияҳои Сангвор ва Лахш идораҳои мудирияти боғ таъсис ёфта, 23 дастурамал тартиб дода шуд. То ҷое парваришгоҳи гавазни бухороӣ ва мурғи тазаравӣ фаъол гардида, кормандон бо асбобҳои муосир таъмин гардиданд³.

Имрӯз низ дар фаъолияти Боғи миллии Тоҷикистон мушкилоти зиёде ҷой дорад, ки монеаҳои рушди он гардидаанд. Ин пеш аз ҳама

¹ Муҳаббатова Х. Тоҷикистон сарзамини муъҷизаҳо // Ҷумҳурият. -2015. -№58. -20-уми март.

² Боғи миллии Тоҷикистон // <https://tg.wikipedia.org> // Санаи мурочиат: 23.01.2020

³ Фарзонаи Ф. Парки миллий: чаро дар ин бора кам мегӯем? // Ҷумҳурият. 2016 (№122-123). 23 июн. - С.4.

набудани мутахассисони соҳа, ночиз будани маблағгузорӣ ва набудани заминаи моддӣ-техникӣ ва ғайра.

Таҷрибаи давлатҳои дигар собит менамояд, ки дар сурати дуруст ба роҳ мондани корҳо дар боғҳои миллӣ онҳо ба бучаи давлат маблағҳои зиёде ворид менамоянд. Боғи миллии Тоҷикистон калонтарин дар дунё ба ҳисоб меравад, зеро то таъсиси он Боғи миллии Клуэйни Канада калонтарин дар дунё ба ҳисоб мерафт, ки масоҳати он ба 2 миллиону 200 ҳазор гектар баробар аст. Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико 25 боғи миллӣ мавҷуд аст, ки 18 - тои он дар мавзёҳои баландкӯҳ чойгир шудаанд. Яке аз боғҳои миллии он «Грейтсмок Маунтинг» буда, онро соле то 7 миллион сайёҳ тамошо мекунад. Ҳар сол ИМА аз ҳисоби боғҳои миллӣ беш аз як миллиард доллар даромад мегирад¹.

Мисоли дигар Иссиққӯли Ҷумҳурии Қирғизистон аст, ки вақте он ба рӯйхати ЮНЕСКО ворид карда шуд аз ҷониби сохторҳои дахлдор дастгириии чиддӣ ёфта, дар як муддати кӯтоҳ ба минтақаи азими сайёҳӣ табдил дода шуд. Аз маълумотҳои оморӣ ҳамасола ба ин мавзё 4-5 миллион сайёҳ ташриф меоранд ва аз ин ҳисоб ба бучаи давлат маблағҳои калон ворид мегардад².

Чи тавре мушоҳида шуд Боғи миллии Тоҷикистон, ки бо ҳудуди васеъ ва олами набототу ҳайвоноташ дар ҷаҳон назир надорад, ба таври зарурӣ ба сайёҳон хизмат намекунад. Дар сурати ҷалби сармоияи дохиливу хориҷӣ ва пурзур намудани инфрасохтори он дар солҳои наздик Боғи миллӣ метавонад ба яке аз маконҳои сайёҳии кишвар табдил ёбад.

Навоҳии водии Рашт вобаста ба шароит ва иқтидорҳои туристии худ бо тафовутҳои ҷузъӣ аз ҳам фарқ мекунанд. Бо назардошти ин меҳостем таърихи ташаккул ва имкониятҳои туристии ҳар ноҳияро дар алоҳидагӣ дида бароем.

¹ Муҳаббатов Х. Тоҷикистон сарзамини муъҷизахост //Ҷумҳурият. -2015. -№58. -20-уми март.

² Фарзонаи Ф. Парки миллӣ: чаро дар ин бора кам мегӯем? //Ҷумҳурият. 2016 (№122-123). 23 июн. - С.4.

Ноҳияи Рашт низ аз зумраи он навоҳии водии Рашт аст, ки бар зарари бӯҳрони солҳои солҳои 90-ум хоҷагии халқаш ба кулӣ хароб гардид. Инчунин бо сабаби номуътадили вазъ то соли 2000-ум шумораи ками сайёҳон ба ин минтақа ташриф меоварданд. Аз тарафи дигар барқароркунии хоҷагии халқи мамлакат қариб як даҳсолаи дигар низ идома дошт.

Дар солҳои охир дар ноҳияи Рашт барои ҷоннок намудани кор дар самти сайёҳӣ чораҳои зарурӣ андешида мешавад. Бо мақсади таблиғи имкониятҳои сайёҳии ноҳия моҳи декабри соли 2018 сомонаи “сайёҳӣ” кушода шуд, ки дар он иттилооти зарурӣ пайваста нашр мешавад. Дар баробари ин, тавассути шабакаҳои телевизионӣ ва иҷтимоӣ корҳои ташвиқотиву тарғиботӣ ба роҳ монда шудаанд¹.

Бо мақсади рушди соҳаи сайёҳӣ бо қарори раиси ноҳия Рашт аз 1 юни соли 2018 “Барномаи рушди сайёҳӣ дар ноҳияи Рашт барои солҳои 2018-2021” қабул гардид. Дар асоси нақша-чорабиниҳо бахшида ба солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди, деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” харитаи сайёҳии ноҳия мураттаб гардида дар даромадгоҳи ноҳия – маҳали “Чашмаи шоирон” насб шудааст².

Айни замон дар ноҳия шаш хатсайри сайёҳӣ – “Душанбе-Рашт-дараҳои Ҷафр-Камароб”, “Душанбе-Рашт-дараҳои Ҷафр-Ҳоит”, “Рашт-дараҳои Камароб-Тағоба”, “Рашт-дараи Ҷафр”, “Рашт – Ҳоит” ва “Рашт – Шамар” ташкил карда шуда, пайваста тавассути рӯзномаю маҷаллаҳо ва шабакаҳои телевизионӣ таблиғ карда мешаванд. Барои амалӣ намудани хатсайрҳои таҳиягардида аз ҷониби бахши рушди сайёҳии ноҳия дар ҳамкорӣ бо ширкати сайёҳии “Ҷавохир - сайр” 26 нафар роҳбаладон омода карда шуданд³.

¹ Диловари М. Рашт барои қабули сайёҳон омода аст //Садои мардум.2019. №54. 14 май.

² Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи соли 2019 //http://rasht.tj //Санаи мурочиат: 31.12.2019.

³ Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи соли 2019 //http://rasht.tj //Санаи мурочиат: 31.12.2019

Аз рӯйи ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт соли 2019 дар ноҳия 3 меҳмонхона, 2 ҳомстей, 1 гестҳавз (меҳмонхонаи хурд), 20 ошхонаю тарабхона, 2 осорхона, 2 боғи фарҳангӣ-фароғатӣ, 1 боғи ботаникӣ-фарҳангӣ, 7 нуктаи хӯроки тезтайёр, 1 маркази итилоотӣ, 1 маркази хунармандию фурӯши армуғонҳои миллӣ ва 1 ширкати сайёҳӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки дар рушди сайёҳӣ заминаи мусоид мегузоранд¹.

Дар барбари ёдгориҳои таърихӣ осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ низ маконҳои асосии сайёҳони фарҳангӣ ба ҳисоб меравад. Дар ноҳияи Рашт ду осорхона фаъолият дорад: осорхонаи назди баҳши фарҳанг ва осорхонаи хусусии “Баҳори Аҷам”².

Дар осорхонаи назди хонаи фарҳанг ҳамагӣ 450 нигора ҷамоварӣ шудааст, ки барои як осорхонаи кишваршиносӣ ночиз мебошад. Дар осорхонаи “Кӯҳсори Аҷам”, ки аз тарафи кишваршинос Мирзошоҳи Ақобир таъсис ёфта аст, зиёда аз 2800 нигора ҷамоварӣ шудааст. Атрофи осорхонаро боғи ботаникӣ ихота кардааст, ки ҳанӯз соли 1988 таъсис ёфта буд. Дар боғи “Кӯҳсори Аҷам” 52 навъи маҳаллии себ, 34 навъи муруд, 22 навъи зардолу, навъҳои зиёди гелос, ангур, олу, шафтолу, чормағз, бодом ва ғайра парвариш меёбанд. Муассис ва масъули боғи ботаникӣ – Мирзошоҳи Ақобир бо боғпарварони 22 кишвари дунё робита дошта, ба онҳо мубодилаи таҷриба мекунад. Ҳамасола шумораи зиёди сайёҳони дохиливу хориҷӣ аз ин осорхона ва махсусан боғи ботаникӣ دیدан мекунанд³.

Ба истифода дода шудани шоҳроҳи байналмилалӣ Душанбе – сарҳади Қирғизистон ва роҳи шаҳраки Ғарм – шаҳраки Навобод то ҷое ба рушди соҳа такон бахшид. Дар шафати роҳҳои номбурда аз тарафи соҳибкорони маҳаллӣ чойхонаву тарабхона, мағоза, нуктаҳои фурӯши

¹ Бузургмеҳри Б., Маҳмуд Б. Рашт дар манзари сайёҳони ҷаҳон // Ҷумҳурият. 2018. №195. 4 окт. - С.2-3; Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи соли 2019 // <http://rasht.tj> // Санаи мурочиат: 31.12.2019

² Асозода С. Мирзошоҳи Ақобир: “Рашт сарзамини кашфношудаи сайёҳист” // Садои мардум. 2019. № 113. 21 сент.

³ Асозода С. Мирзошоҳи Ақобир: “Рашт сарзамини кашфношудаи сайёҳист” // Садои мардум. 2019. № 113. 21 сент.

сӯзишворӣ ва дигар нуқтаҳои хизматрасонӣ сохта ба истифода дода шуданд. Дар маркази ноҳия бошад, дар 4-5 соли охир шумораи зиёди мағозаю тарабхона ва ошхонаҳо кушода шуданд, ки дар онҳо тамоми таомҳои миллӣ омода карда мешавад. Чи тавре дар боло ишора намудем дар ноҳия 3 меҳмонхона – “Шоми Рашт”, “Соҳили Сурхоб” ва “Ҷамъияти матлубот” фаъолият мекунанд, ки метавонанд дар як шабонарӯз ба 300 нафар хизмат кунанд¹.

Дар ноҳияи Рашт мавзеҳои нодир чун дараҳои хушманзари Камароб, Қалъанак, Ҳичборак, Ясманд, Ҳоит бо манзараҳои дилфиреб, гиёҳҳои шифобахш, рӯду кӯлҳои мусаффо, мардуми меҳмоннавоз ва дигар вижагиҳояшон машҳуранд.

Дарай овозадори Камароб ҳамасола садҳо сайёхро қабул мекунад. Панҷ соли охир дар ин макон фароғатгоҳи “Шарики бозътимод ” ба сайёҳон хизмат мерасонад. Фароғатгоҳи мазкур дорои боғу гулгашт, айвонҳои хурду калон, майдончаи варзишӣ, ҳавзи шиноварӣ мебошад. Инчунин дар ин макон ҳавзҳои парвариши моҳӣ мавҷуд аст, ки ҳамасола 20-22 тонна моҳӣ парвариш ва пешкаши харидорон мекунад².

Дар ҳудуди деҳоти Тағоба дарай хушманзараи Хӯчашамсиддин чойгир аст, ки макони мувофиқ барои шикор аст. Дар ин мавзе барои сайёҳони дохиливу хориҷӣ бошишгоҳи замонавӣ сохта шудааст.

Бо мақсади муаррифии имкониятҳои туристии Раштонзамин, муайян намудани мушкилот ва дурнамои соҳа 8 юни соли 2019 бо ташаббуси Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳшида ба ҷашни 22 солагии Рӯзи Ваҳдати миллӣ дар Рашт Конференсияи митақавии сайёҳӣ таҳти унвони “Ваҳдату суббот – заминаи мусоиди рушди сайёҳӣ” баргузор гардид, ки дар кори он намояндагони Кумитаи рушди сайёҳӣ, муовинони раисони ноҳияҳои

¹ Бузургмеҳри Б., Маҳмуд Б. Рашт дар манзари сайёҳони ҷаҳон //Ҷумҳурият. 2018. №195. 4 окт. -С.2-3.

² Бузургмеҳри Б., Маҳмуд Б. Рашт дар манзари сайёҳони ҷаҳон //Ҷумҳурият. 2018. №195. 4 окт. - С.2-3.

минтақои Рашт, намояндагони ширкатҳои сайёҳӣ ва соҳибкорону фаъолони ноҳия иштирок намуданд¹.

Аз рӯи маълумоти мудирони баҳши сайёҳии ноҳия Рашт Одилҷони Ҳайдар дар соли 2018 зиёда аз 150 нафар сайёҳони хориҷӣ аз маконҳои гуногуни ноҳия дидан намуданд. Бештари сайёҳон аз Чин (40 нафар), Олмон (15 нафар) Малдова (9 нафар), Амрико (8 нафар), Ўзбекистону Ҳоланд буданд². Шумораи сайёҳон дар ноҳия ҳамасола рӯ ба афзоиш дорад. Масалан, дар давоми 11 моҳи соли 2019 ба ноҳия 2273 нафар сайёҳон, аз ҷумла 2009 нафар сайёҳони дохилӣ ва 264 нафар сайёҳони хориҷӣ ворид гардидаанд, ки дар муқоиса ба соли 2018 якчанд маротиба зиёд мебошад³.

Қиёти иҷроии Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 майи соли 2018 № АП-1059 оид ба таҳия ва амалӣ кардани нақшаи корҳои ободонию бунёдкорӣ ба муносибати 30 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 1 июни соли 2018, № 372 Нақшаи чорабиниҳо оид ба амалигардонии чорабиниҳои сиёсӣ фарҳангӣ ва корҳои созандагӣ бунёдкорӣ дар давраи солҳои 2018-2021 таҳия ва тасдиқ карда шуд, ки мувофиқи он соҳтмони 255 иншоот ба нақша гирифта шудааст, ки қисмати онҳоро иншоотҳои маданияту маишӣ ва фароғатӣ ташкил медиҳанд. Дар сурати ба истифода дода шудани чунин шумораи иншоотҳо барои рушди туризми ноҳия имкониятҳои фарохтар фароҳам хоҳад омад⁴.

Яке аз ноҳияҳои сайёҳии Раштонзамин Лаҳши бостон аст, ки дорони имкониятҳои васеи сайёҳӣ мебошад. Яке аз вижаҳои он чашмаҳои шифобахш, шаршараҳои зебо, дараҳои зебоманзар ва мавзеҳои таърихӣ мебошад. Табиати ноҳия бештар барои рушди сайёҳии

¹ Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи соли 2019 // <http://rasht.tj> // Санаи мурочиат: 31.12.2019

² Асозода С. Мирзошоҳи Ақобир: “Рашт сарзамини кашфношудаи сайёҳист” // Садои мардум. 2019. № 113. 21 сент.

³ Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи соли 2019 // <http://rasht.tj> // Санаи мурочиат: 31.12.2019

⁴ Ҳамон ҷо.

экологӣ ва кӯхию варзишӣ мусоид мебошад. Аз он, ки 95 дарсади ҳудуди Лахшро кӯҳсор ташкил медиҳад, дар ҳудуди он шуруъ аз соли 2010 экспедитсияҳо (эъзомия)-и байналмилалии кӯҳнавардии ташкилоти чамъиятии Шӯрои рушди туризм барои фатҳи қуллаи Исмоили Сомонӣ гузаронида мешаванд. Аз маркази ноҳия ба сӯи ин қуллаҳо роҳи махсус сохта шудааст, ки кӯҳнавардонро ба майдончаи “Москвина” роҳнамун месозад. Экспедитсияҳои мазкур анқариб ҳамасола бо иштироки варзишгарону кӯҳнавардони зиёда аз 15 кишвари хориҷӣ доир мегарданд. Танҳо дар замирони соли 2018 125 кӯҳнавард ба ҳудуди ноҳия ташриф оварда, даҳҳо лижаронҳои дигар меҳмони минтақа шуданд¹.

Мавзеи дигаре, ки диққати сайёҳони дохиливу хориҷиро бештар ҷалб кардааст гармчашмаи Тандикул ё худ Данги гол² мебошад. Ҳарорати чашма 95° С-ро ташкил дода, оби он дорои як қатор модаҳои кимиёвӣ мебошад. Оби чашма барои фишорбаландӣ, бемориҳои занона, пӯст, аъзои ҳозима ва ғайра сӯдманд аст³.

Қабристонҳои атрофи чашма ба замони то исломӣ рабт дошта, дар шаҳу қуҳҳои Тандикул расмҳои одамони ибтидоӣ, ҳайвонҳои шохдор, сахнаи шикор ва ғайра акс ёфта, сайёҳону бинандагонро ба сайри таърихӣ мебарад. Ин ёдгориҳои таърихӣ пажӯҳиш ва муаррифии бештарро меҷӯянд.

Соли 1968 бо кӯшиши Саидмухтор Шолангаров – директори собик совхозии ба номи Ленин то ба мавзеи гармчашма ва чарогоҳҳои он роҳи мошингард ва 5 пӯл сохта шуда буд. Маҳз аз ҳамин давра ташрифи мардум ба ин мавзеъ оғоз ёфта то имрӯз идома дорад. Дар солҳои соҳибистиклолӣ он обод гашта айна ҳол дар табобатгоҳ, меҳмонхона,

¹ Б. Бузургмехр, М. Баҳром. Лаҳши сафобахш мавзеи камназирӣ сайёҳӣ //Чумхурият. 2018. №207. 24 окт. - С.1-2.

² Аз рӯи маълумоти забоншиносон вожаи ориёӣ мебошад, ки дар шакли Танги гӯл ё Данги гӯл низ истифода мешавад.

³ Б. Бузургмехр, М. Баҳром. Лаҳши сафобахш мавзеи камназирӣ сайёҳӣ //Чумхурият. 2018. №207. 24 окт. - С.1-2.

нуқтаҳои маишӣ, ошхона, ҳавзҳои хурду бузурги оби гарм ва дигар шароит муҳайё мебошад¹.

Мавзеи дигаре, ки бештар диққати сайёҳонро ҷалб мекунад шаршараҳои Лахш мебошанд, ки аз баландии дараҳо ва пирияхҳо ҷорӣ мешаванд. Аз зумраи чунин шаршараҳо шаршараи Партанғойи дараи Пиёзӣ аст. Он аз баландии 200 метр, аз болои кӯҳ сарозер омада, катраҳои шаффофаш ба атрофу акноф парешон мешавад. Аз ин сабаб атрофи резишгоҳ, дар фасли тобистон, хеле салқину гуворост.

Шаршараи дигари ин дара Тулубой аст, ки 300 метр дарозӣ дорад. Мутаасифона дар ин мавзеъ ҳоло ҳам ҳеч шароите барои сайёҳон муҳайё нашудааст. Дар сурати муҳайё сохтани инфрасохтори саёҳӣ он метавонад ҷойҳои зиёди кориро муҳайё сохта, барои рушди туризм дар ноҳия мусоидат кунад.

Мавзеи дигари сайёҳӣ Ҳавзи Кабуд ба ҳисоб меравад, ки дар деҳаи Чилондии Ҷамоати деҳоти Сурхоб, дар баландии 2000 метр аз сатҳи баҳр, воқеъ аст. Масоҳатии умумии ҳавз 45 гектарро дар бар гирифта, аз сабаби шаффофияш онро кабуд ном мебаранд. Оби ҳавзро сокинон ҳамчун оби ошомиданӣ истифода мебаранд.

Дар баробари дорониҳои табиӣ, дар кишвари мо ёдгориҳои зиёди таърихӣ бостонӣ мавҷуданд, ки аз таърихи пурғановати миллати тоҷик гувоҳӣ медиҳанд. Дар шароити муосир сайёҳии фарҳангӣ хеле пеш рафтааст. Таҷрибаи давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки кам нестанд сайёҳоне, ки диққатшонро маконҳои таърихӣ, урфу одат ва анъанаҳои халқҳои дигар ҷалб мекунад.

Дар тамоми қаламравӣ водии Рашт, аз ҷумла ноҳияи Лахш, ёдгориҳои зиёди таърихӣ мавҷуданд. Яке аз онҳо Ғори сиёҳ дар ҷамоати Алға мебошад, ки ба ҷомеаи ибтидоӣ рабт дорад. Аз сабаби он ки дохили ғор торику касногузар шудааст, мардуми атроф онро “Ғори

¹ Б. Бузургмеҳр, М. Баҳром. Лахши сафобахш мавзеи камназирӣ сайёҳӣ // Ҷумҳурият. 2018. №207. 24 окт. - С.1-2.

сиях”, яъне торик ном гузоштаанд. Дар дохили ғор болои сангҳо тасвирҳои одамони қадим, ҳайвонот, сахнаи шикор ва навичтаҷотҳои рамзиро метавон мушоҳида кард. Чунин аксу навиштаҷотҳо дар деҳаи Шилибилии ноҳия низ ба чашм мерасад. Мутаассифона ин мавзӯҳои таърихӣ то имрӯз аз ҷониби муаррихони ватанӣ пажӯҳиш нашудаанд.

Шумораи сайёҳони хориҷӣ дар ноҳия сол то сол зиёд шуда истодааст. Масалан, бо мақсади шинос шудан аз мавзӯҳои сайёҳии ноҳия соли 2009-2012 аз давлатҳои Руссия, Украина, Чехия, Эрон, Булғория, Фаронса, Олмон, Туркия ва дигар кишварҳои дунё беш аз 1600 нафар ташриф оварданд, ки ин нишондод нисбати солҳои 2005-2006 ду маротиба зиёд мебошад¹.

Ҳар минтақаи водии Рашт иқлими ба худ хос дошта, дар алоҳидагӣ метавонад сайёҳони зиёдро ҷалб намояд. Ноҳияҳои Тоҷикободу Нуробод ва Сангвор низ барои рушди соҳаи туризм, махсусан туризми экологӣ ва кӯҳию варзишӣ хеле мусоид мебошад. Иқлими хуб, боду ҳавои форам, табиати дилфиреб ва манзараҳои зебою дилкаш имконият медиҳанд, ки соҳаи сайёҳӣ дар ин навоҳӣ рушд ва тараққӣ намояд.

Мардуми бофарҳангу меҳнатқарини ин минтақа низ дар ҳамвориҳо, водихои сарсабзи қаторкӯҳҳо сокин гашта, фарҳанг, касбу ҳунар, русуму анъанаҳои ҷолиб доранд. Сарзамини водӣ низ аз табиати ба худ хос ва набототу ҳайвоноти гуногун иборат аст. Дар кӯҳсори ин ноҳияҳо ҳайвонҳои нодир, аз қабилҳои оху, хирс, хукҳои ёбой, нахчир, паланг, барс, рӯбоҳ, кашқалдоқ, суғур ва паррандаҳои гуногун мавҷуданд. Тамошои манзараҳои дилрабои он, обу ҳавои тоза, кӯҳҳои осмонбӯс, кӯлу дарёҳо, чашмаҳои шифобахш ва зиёратгоҳҳо бахше аз сарватҳои бебаҳои ин навоҳиянд.

Ҳавзи Кабуд, ағбаҳои сердолу дараҳти Полезаку Харсанг ва Хобу Рубот барои сайёҳони хориҷӣ ҷолиби диққатанд. Аз ҳудуди ноҳияи

¹ Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Ҷиргатол барои солҳои 2013-2017. Ҷиргатол. 2012. - С.46.

Сангвор дарёи Хингоб мегузарад, ки масофаи 250 км тӯл кашида, ба дарёи Вахш мепайвандад. Барои баҳрагирӣ аз ин имкониятҳои фарохи рушди сайёҳии ноҳия бунёди инфрасохтори соҳа зарур мебошад. Айни ҳол ин имкониятҳо ба таври зарурӣ истифода намешаванд¹.

Мақбараи яке аз намояндагони бузурги олами ислом – Ҳазрати Бурхи Валӣ яке аз маконҳои сертамошотарин зиёратгоҳҳои чумхурӣ мебошад. Мақбара дар соҳили чапи дарёчаи Оби Мазор, дар масофаи тақрибан 60 км аз маркази ноҳияи Сангвор дар баландии 2759 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир шудааст. Дар сохтмони мақбара хишти пӯхта истифода шудааст. Он аз пешайвон ва оромгоҳ иборат буда ба асрҳои XVI-XVII марбут аст².

Танҳо дар ноҳияи Сангвор 30 оромгоҳи шахсиятҳои илму ирфон мавҷуд аст, ки мақбараҳои “Ҳоча Аловуддин”, “Чашмаи Микалон”, “Қалъаи Кофирон”-и деҳаи Чилдара ва “Қалаъаи Кофирон”-и деҳаи Лайрон, кӯҳи “Арусу Домод”, кӯҳи “Гӯли Садбарг” кӯҳи “Ҳоча Абдушаҳид” (Тамара) аз ҷумлаи онҳоянд.

Дарвоқеъ, осори таърихӣ фарҳангии миллати тоҷик барои рушди босуръати соҳаи сайёҳӣ яке аз роҳҳои муҳим ба ҳисоб рафта, дар сурати оқилона истифода шудани ин иқтисодии сайёҳии минтақа, метавонад соҳиби сармояи бойе гардад.

Мушкилоти асосии минтақа, барои рушди сайёҳӣ ин набудан ва ё дар ҳолати садамавӣ қарор доштани роҳҳо, заминаи заифи инфрасохтори сайёҳӣ ва фарҳангӣ фароғатӣ (меҳмонхона, осоишгоҳҳо, мавзёҳои сайёҳӣ, марказҳои фарҳангӣ, мағозаҳо ва ғ.), набудани мутахассисони соҳавӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои рушди иқтисодии минтақа дар баробари кишоварзӣ ва коркарди канданиҳои ғайримӯҳтаҷиб аз сайёҳӣ низ

¹ Амиров Д. Сангвор минтақаи ояндадори сайёҳӣ // Ҷумҳурият. 2018. №250. 19 декабр. - С.3.

² Китоби ёдгориҳои таърихӣ Тоҷикистон. Душанбе, 2011. - С.117. (244 сах).

вобастагӣ дорад. Бахусус барои “экотуризм” ва сайёҳии экстремалӣ тамоми имкониятҳо вучуд доранд.

Таҷрибаи давлатҳои пешқадам ва дар самти сайёҳии фарҳангӣ муваффақ нишон медиҳад дар шароити муосир диққати хориҷиёро натавонанд табиати зебо, балки таърихи фарҳанг, расму русум, анъанаҳои миллӣ ва мавзӯҳои таърихӣ-меъморӣ халқиятҳои дигар ҷалб менамояд.

Имрӯз дар кишвар садҳо иншооту маконҳои таърихӣ ва осорхонаҳои кишваршиносӣ мавҷуданд, ки ниёз ба маблағгузорӣ, барқарорсозӣ ва омӯзиш доранд. Дар сурати қабули барномаи муккамали сатҳи давлатӣ дар ин самт метавонад барои рушди сайёҳии фарҳангӣ дар кишвар мусоидат намояд. Агар аз як тараф рушди сайёҳии фарҳангӣ омили рушди иқтисоди кишвар гардад, аз тарафи дигар воситаи муаррифии таърихи фарҳанги халқамон дар арсаи байналмилалӣ мебошад.

Дар ҳолати таъмир ва барқарор намудани иншоотҳои туристии харобгардида, навоҳии водии Рашт метавонад яке аз маконҳои асосии сайёҳони натавонанд дохили кишвар, балки тамоми кишварҳои муштаракулманомеъ гардад. Инчунин, сохтмон ва барқарор намудани иншоотҳои маишию истироҳатӣ метавонад ба таъсис додани ҷойҳои нави корӣ ва дарёфти даромади иловагии аҳолии мусоидат намояд. Аҳолии минтақа даромаднокӣ ва беҳтар кардани шароити иқтисодии худро дар мавсими туристӣ дарк карда, ба сохтмони меҳмонхонаҳо ва тарбхонаҳои замонавӣ шурӯъ намуда истодаанд.

Таҳлили мавзӯи нишон дод, ки ҳолати ногувори инфрасохтори водӣ ва набудани шиору овезаҳои тарғиботӣ бо забонҳои давлатӣ ва хориҷӣ, норасиҳои мутахассисони соҳа – гидҳо, роҳбаладҳо, тарҷумонҳои забонҳои хориҷӣ; кам будани намоядагони ташкилот ва ширкатҳои сайёҳӣ мушкилоти асосии соҳаи туризм ба ҳисоб мераванд.

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

Баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ бо сабаби сар задани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ чун дигар манотиқи ҷумҳурии навоҳии водии Рашт низ ба мушкилоти ҷиддӣ мувоҷеҳ шуданд. Дар муқоиса ба дигар манотиқи кишвар дар инҷо амалётҳои ҷангӣ бевосита сурат мегирифтанд. Дар рафти амалётҳои ҷангӣ, ки дар минтақа сурат гирифтанд, иқтисодиёти минтақа зарари калон дид. Сатҳи зиндагии мардум поён рафта, аҳолии зиёди минтақа муҳоҷири иҷборӣ шуданд ва моликияти онҳо ба коми оташ рафт ё аз ҷониби ашхоси ҷудоғона ғорат шуданд.

Ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ба ҳаёти фарҳангии навоҳии водии Рашт низ таъсири манфии худро расонид. Садҳо иншоотҳои фарҳангӣ хароб гардида таассуби динӣ дар ҷомеа боло рафт. Ин раванд ва шароити ногувори давр (ҷангу хунрезӣ, фишору зуроварӣ ва ғ) ба зехну равони мардум, хосатан бе таъсир намонд. Маҳз чунин буд пайомади ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ барои сокинони Раштонзамин. Ин харобкориву бӯҳрони баамаломеда рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаро як даҳсола ба қафо партофта, мушкилоти зиёдеро ба мерос гузошт.

Баъди баргузори Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олӣ, ки дар рафти он Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Раиси Шурои Олӣ интихоб шуд, масъалаи баргардонидани гурезагон, аз ҷумла аз водии Рашт, яке аз мавзӯҳои меҳварии сиёсати ӯ ба ҳисоб мерафт. Бо талошҳои сарвари давлат – Эмомалӣ Раҳмон ва кишвару созмонҳои байналмилалӣ моҳи июни соли 1997 “Созишномаи умуии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” ба имзо расид, ки барои барқарорсозӣ ва рушди минбаъдаи водии Рашт низ замина муҳаё кард [5-М].

Баъди истиқрори сулҳ Ҳукумати мамлакат, хосатан Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон, барои барқарорсозии хоҷагии халқи водии

Рашт тамоми имкониятҳоро истифода намуд. Шурӯъ аз соли 1995 то имрӯз Барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии навоҳии водии Рашт пайваста қабул мегардад, ки барои ҳалли монета ва мушкилоти масоили иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа равона шудаанд [3-М].

Таҳқиқи ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт, дар солҳои истиқлолият, нишон дод, ки ин раванд дорои паҳлӯҳои мусбӣ ва манфӣ мебошад.

Тарафҳои мусбӣ:

1. Кишоварзӣ навоҳии водии Рашт соҳаи калидӣ ба ҳисоб рафта, асоси иқтисодиёти минтақа ба шумор меравад. Вазъи кишоварзии минтақаро дар солҳои истиқлолият таҳлил намуда, онро ба се марҳала тақсим кардан мумкин аст:

1) Марҳалаи бӯҳронӣ, ки ба солҳои 1991-2000-ум рост меояд. Дар ин марҳала майдони заминҳои кишт коҳиш ёфта, қисми зиёди моликияти колхозу совхозҳо хусусӣ гардонида шуда, ҳуди онҳо ба хоҷагиҳои фермерӣ табдил дода шуданд. Дар бештари маврид бо сабаби набудани техникаи кишоварзӣ, қувваи корӣ (бо сабаби муҳочирати иҷборӣ), тухмӣ ва ғайра заминҳои зиёде холӣ монда, ба шӯразор табдил шуданд. Дар ин давра гузариш ба шакли нави хоҷагидорӣ аз лиҳози ҳуқуқӣ пурра ба расмият дароварда нашуда буд ва мардум низ моҳияти онро хуб дарк накарда буданд. Маҳз барои ҳамин, истехсоли ҳама намуди маҳсулоти кишоварзӣ якбора коҳиш ёфт, ин боиси бӯҳрони озуқаворӣ гардид. Гарчанде дар марҳалаи яқум бештар равандҳои манфӣ ба чашм мерасанд, дар ду марҳалаи баъдӣ онҳо хусусияти мусбӣ касб карданд.

2) **Марҳалаи барқарорзозӣ (солҳои 2001-2008).** Дар ин марҳала заминҳои бекорхобида ва харобгашта пурра барқарор гардида, заминаи ҳуқуқӣ низ фароҳам оварда шуд. Дар ин марҳала раванди ба хоҷагиҳои фермерӣ табдил додани колхозу совхозҳо дар водии Рашт ба анҷом расид. Ҳукумати мамлакат барои таъмин намудани хоҷагиҳои фермерӣ бо техника ва тухмии босифат баъзе иқдомҳоро амалӣ намуд.

3. **Марҳалаи рушд** (солҳои 2008-2018). Дар ин марҳала аз ҳисоби азхудкунии заминҳои нав (аз ҳисоби таллу теппахо, санглохҳо ва ғ) майдони заминҳои кишт зиёд карда шуд. Барои мисол, майдони заминҳои кишт дар ноҳияи Нуробод соли 2018 дар муқоиса ба соли 2000-ум қариб 3,5 баробар, Рашт 3,6 баробар, Тоҷикобод 3,8 баробар, Сангвор 9,2 баробар Лахш 1 баробар зиёд гардиданд.

Дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ деҳқонони навоҳии Рашт аз шароити тоҷангӣ гузаштанд. Дар истеҳсоли картошка, ғалла, меваю сабзавот комёбиҳо ба даст оварданд. Имрӯз бо баъзе аз навҳои маҳсулот кишоварзони минтақа натавонанд талаботи аҳолии маҳаллиро қонеъ мекунанд, балки онро ба минтақаҳои дигар ва хориҷи кишвар содир мекунанд.

2. Баъди истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ Ҷукумати мамлакат барои барқарорсозии муассисаҳои тандурурстӣ нақшаву барномаҳои алоҳидаро роҳандозӣ намуд, ки дар натиҷа натавонанд муассисаҳои харобгаштаи соҳа барқарор карда шуданд, балки садҳо муассиса, дорухона ва нуқтаҳои тиббии нав сохта ба истифода дода шуданд.

Таҳлили ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва маводҳои оморӣ нишон медиҳад, ки тайёр кардани мутахассисони соҳаи тиб – табибон ва кормандони миёнаи тиб дар навоҳии водии Рашт бо ду самт амалӣ шуда истодааст:

- 1) Дар коллеҷи тиббӣ ва филиалҳояш, ки бевосита дар минтақа фаъолият доранд;
- 2) Дар донишкадаву коллеҷҳои тиббӣ, ки дар дигар шаҳру навоҳии мамлакат ҷойгиранд.

Дар тайёр кардани кормандони миёнаи тиб нақши Коллеҷи тиббии ноҳияи Рашт хеле калон аст. Айни ҳол дар коллеҷи мазкур бо дарназардошти филиалҳо 769 нафар донишҷӯ таҳсил мекунанд, ки аз ин шумора 448 нафарро духтарон ташкил медиҳанд. Коллеҷ дар ноҳияҳои Лахш Сангвор ва Нурободу Тоҷикобод бахшҳои фаръии худро дорад, ки дар онҳо бештар духтарон таҳсил мекунанд.

Иловаар бар ин, дар такмили ихтисос ва машварату суҳбатҳо бо кормандон ва аҳолии минтақа нақши “Қорвони саломатӣ”, ки аз тарафи Вазорати тандурустии ҚТ пайваста ташкил карда мешуд, хеле назаррас аст.

Ҳамин тавр, дар солҳои истиқлолият тамоми зиёиёни соҳаи тандурустӣ дар минтақа бартараф карда шуда, садҳо дорухонаву нуқтаҳои тиббӣ ва беморхонаҳо бунёд карда шуд, пайваста ҳолати моддӣ-техникии онҳо пурзур карда мешавад.

3. Соҳаи дигарӣ иҷтимоӣ, ки пешрафти ҳар як кишвар аз он вобаста аст маориф мебошад. Хушбахтона дар кишвари мо дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ маорифи дунявӣ ташаккул ёфт, ки бузургтарин дастоварди замон ба ҳисоб мерафт. Таҳқиқи вазъи маорифи навоҳии водии Рашт, дар солҳои истиқлолият, нишон медиҳад, ки сиёсати Ҳукумати кишвар назаррас ва самарабаш аст. Татбиқи барномаву стратегияҳои давлатӣ дар ин самт самараи хуб доданд, ки афзоиши ҳамасолаи маблағгузори соҳа, барқарорсозии садҳо иншоотҳои таълимии дар рафти ҷанг харобгашта, пайваста сохта шудани синфхонаҳои иловагӣ дар назди МТМУ, сохтмони муассисаҳои нави таълимӣ ва ҷалби бештари хонандагон ба ин муассисаҳо (хосатан духтарон), бо китобу барномаҳои таълимӣ, компютер ва дигар таҷҳизоти муосири таълимӣ таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ, дохил шудани хатмкунандагони МТМУ ба тариқи квотаи президентӣ дар муассисаҳои олии касбӣ ва ғ., далели онанд. Инчунин, таъсиси Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт ва коллеҷу омӯзишгоҳо, дар солҳои истиқлолият, дар таъмини МТМУ минтақа бо кадрҳои омӯзгорӣ нақши калон мегузоранд [1-М].

4. Дар солҳои соҳибистиклолӣ фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симои маънавии халқ, муттаҳидсозандаи нерӯҳои ақлониву зеҳнӣ, баёнгари таърихи гузаштаву муосир, анъанот, одобу ахлоқи ҳамида ва дигар муқаддасоти миллӣ дар ҷомеа мақоми арзанда касб намуда, бо шарофати

сулҳу оромӣ ва ваҳдати миллӣ, баҳри фароҳам овардани фазои мусоиди меъёрӣ-ҳуқуқӣ чихати фаъолияти пурсамари муассисаҳои фарҳангии навоҳии водии Рашт ва ҳаллу фасли маҷмӯи мушкилоти мавҷудаи соҳа як силсила қонун ва барномаҳои давлатӣ ба тасвиб расиданд, ки ба рушду такомули фарҳанги миллӣ такони бузург бахшиданд.

Бо иштироки кормандони баҳши фарҳанги навоҳии водии Рашт ҳамасола чорабиниҳои фарҳангӣ баҳшида ба чашнгирии Соли нави мелодӣ, Рӯзи Артиши миллӣ, Рӯзи Модар, Наврӯзи байналмиллалӣ, Рӯзи ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ, Рӯзи ваҳдати миллӣ, Рӯзи Истиқлолияти давлатӣ, Рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Рӯзи Парчами давлатӣ ва ғайра гузаронида мешаванд. Аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияҳои минтақа корҳои таъмиру сохтмони толорҳои фарҳангӣ пайваста гузаронида мешаванд [3-М].

Падидаи дигари мусбӣ дар ҳаёти фарҳангии водии Рашт ин ба иди умумимиллӣ табдил ёфтани иду чашнҳои аҷдодӣ – Наврӯз, Сада, Меҳргон ва Тиргон мебошад, ки ҳамасола дар сатҳи баланд гузаронида мешаванд.

Дар маҷмӯъ муассисаҳои маданӣ маърифатии навоҳии водии Рашт, ки дар рафти воқеаҳои ноҳуши солҳои 90-ум вайрону валангор гардидаву аз фаъолият боз монда буданд, дубора барқарор гардиданд. Дар баробари ин садҳо иншоотҳои нави маърифативу фароғатӣ дар минтақа қомат афрохтанд. Айни ҳол дар ноҳияи **Нуробод** 33 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла 22 китобхона (дорои 62,4 ҳазор адабиётҳои гуногун), 1 қасри фарҳанг, 1 осорхона, 5 хонаи фарҳангӣ ва 4 клуб фаъолият мекунад; **Лахш**: 49 муассисаҳои маданӣ-фароғатӣ аз ҷумла, 28 китобхона, 8 хонаи маданият, 10 клуби деҳот, 1 осорхона дар маркази ноҳия ва 1 филиали он дар ҷамоати деҳоти Лахш, 1 мактаби мусиқии бачагона, боғи фарҳангӣ - фароғатӣ; **Рашт** : 64 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла 13 хонаи фарҳангӣ, 3 клуб, 40 китобхона, 1 мактаби мусиқӣ, 2 боғи

фарҳангӣ – фароғатӣ, филармонияи халқӣ, театри халқӣ, осорхонаи назди баҳши фарҳанг, 2 ёдгории таърихии монументалӣ амал намуда истодаанд; Сангвор: 1 театри халқӣ, 1 боғи фарҳангӣ-фароғатӣ, 7 китобхона ва се хонаи фарҳанг (инчунин дар ноҳия як масҷиди ҷомеъ ва 42 масҷиди панҷвақта расман ба қайд гирифта шудааст)¹; Тоҷикобод: 23 массисаи маърифатӣ, аз ҷумла 2 китобхонаи марказӣ, 12 китобхонаи деҳотӣ, 2 китобхонаи бачагона, 1 кохи фарҳанг, 2 хонаи фарҳанги деҳотӣ, 2 клуби деҳотӣ, 1 осорхона ва 1 боғи фарҳангӣ фаъолият мекунанд. Илова бар ин дар ноҳияи Тоҷикобод 14 мавзеъҳои таърихӣ, 35 масҷид (4 масҷиди ҷомеъ), 15 чойхона ва як меҳмонхона ба қайд гирифта шудааст.

6. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои рушди иқтисодии водии Рашт дар баробари кишоварзӣ ва коркарди канданиҳои ғоиданок рушди сайёҳӣ низ вобастагӣ дорад. Баҳусус барои рушди “экотуризм” ва сайёҳии экстремалӣ тамоми имкониятҳо вучуд доранд.

Таҷрибаи давлатҳои пешқадам ва дар самти сайёҳии фарҳангӣ муваффақ нишон медиҳад, ки дар шароити муосир диққати хориҷиёро натавонанд ба табиати зебо, балки таърихи фарҳанг, расму русум, анъанаҳои миллӣ ва мавзеъҳои таърихӣ-меъморӣ халқиятҳои дигар ҷалб менамояд.

Водии Рашт аз зумраи он манотиқи кишвар аст, ки дорои имкониятҳои васеи сайёҳӣ, баҳусус экотуризм, алпинизм, туризми фарҳангӣ таърихӣ мебошад. Бар истифодаи ин имконият ва иқтидорҳо дар солҳои охир баъзе иқдомҳо амалӣ карда мешаванд. Дар ҳама навоҳии водии Рашт барномаи рушди туризм барои солҳои 2018-2020 амалӣ шуда истодааст, ки барои рушди сайёҳии минтақа равона шудааст [4-М].

¹ Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Сангвор дар соли 2019 //Бойгонии ҷорӣи Ҳукумати иҷроияи ноҳияи Сангвор. 2019. - С.11.

Барои рушди соҳа дар ҳама ноҳияҳои минтақа корҳои назаррас анҷом дода мешаванд. Масалан, танҳо дар ноҳияи Рашт имрӯз 3 меҳмонхона, 2 ҳомстей, 1 гестҳавз (меҳмонхонаи хурд), 20 ошхонаю тарабхона, 2 осорхона, 2 боғи фарҳангӣ-фароғатӣ, 1 боғи ботаникӣ-фарҳангӣ, 7 нуктаи хӯроки тезтайёр, 1 маркази итилоотӣ, 1 маркази хунармандию фурӯши армуғонҳои миллӣ ва 1 ширкати сайёҳӣ фаъолият доранд, ки дар 5 соли охир таъсис ва ё ба истифода дода шудаанд.

Имрӯз дар водии Рашт садҳо иншооту маконҳои таърихӣ ва осорхонаҳои кишваршносӣ мавҷуданд, ки ниёз ба маблағгузорӣ, барқарорсозӣ ва омӯзиш доранд. Дар сурати қабули барномаи мукамали сатҳи давлатӣ дар ин самт метавонад барои рушди сайёҳии фарҳангӣ дар кишвар мусоидат намояд. Агар аз як тараф рушди сайёҳии фарҳангӣ омили рушди иқтисоди кишвар гардад, аз тарафи дигар воситаи муаррифии таъриху фарҳанги халқамон дар арсаи байналмилалӣ мебошад.

Дар ҳолати таъмир ва барқарор намудани иншоотҳои туристии харобгардида, навоҳии водии Рашт метавонад яке аз маконҳои асосии сайёҳони натанҳо дохили кишвар, балки тамоми кишварҳои муштаракулманомеъ гардад. Инчунин, сохтмон ва барқарор намудани иншоотҳои маишию истироҳатӣ метавонад ба таъсис додани ҷойҳои нави корӣ ва дарёфти даромади иловагии аҳоли мусоидат намояд. Аҳолии минтақа даромаднокӣ ва беҳтар кардани шароити иқтисодии худро дар мавсими туристӣ дарк карда, ба сохтмони меҳмонхонаҳо ва тарбхонаҳои замонавӣ шурӯъ намуда истодаанд.

Тарафҳои манфӣ:

1. Таҳлили таърихнигории мавзӯъ нишон медиҳад, ки яке аз соҳаҳои ояндадор дар водии Рашт соҳаи саноат мебошад, ки дар муқоиса ба минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ дар сатҳи пасти тараққиёт қарор дорад. Таҳлили вазъи соҳа далолат мекунад, ки гарчанде дар солҳои соҳибистиклолӣ дар навоҳии минтақа корхонаҳои зиёди хурди саноатӣ

бунёд шудаанд, аммо талаботи рӯзафзуни аҳолиро қонеъ карда наметавонанд. Аз тарафи дигар, таҳлили раванди амалишавии барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии навоҳии Рашт нишон медиҳад, ки онҳо дар сатҳи пешбинишуда татбиқ намешаванд. Маҳз барои ҳамин, шумораи корхонаҳои саноатӣ дар минтақа ночиз буда, талаботи аҳолиро қонеъ карда наметавонад. Ҳоло он, ки водии Рашт дорои захираҳои зиёди ангишт, тилло, карбамит, обҳои ошомиданӣ ва дигар канданиҳои ғоиданок мебошад.

Бо сабаби вучуд надоштани корхонаҳо шумораи зиёди пӯсту пашм дар минтақа мавҷуд буда бекор хобиданд. Дар сурати ба роҳ мондани коркарди корхонаҳои пӯсту пашм ҷойҳои нави корӣ пайдо шуда, аз ин ҳисоб ба бучети маҳаллӣ маблағҳои иловагӣ ворид мегарданд, ки ин метавонад ба рушди саноати сабук дар минтақа мусоидат кунад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гарчанде дар навоҳии минтақои Рашт қисми зиёди пашми ҷумхурӣ истехсол мешавад, вале аз сабаби коркард нашудан ва солҳои тӯлони дар анбори хоҷагиҳо монданаш вайрон шуда, партофта мешавад.

Сабаби суғуст инкишоф ёфтани саноат, соҳибқорӣ хурду миёна ва тиҷорат дар навоҳии водии Рашт ба мавқеи ҷойгиршавии он низ вобастааст. Ин ҳам бошад ба дур будани водии Рашт аз маркази ҷумхурӣ, нарасидани ашёи хом, душвории роҳҳо, маҳдуд будани бозори дохила марбут аст.

Дар заминаи стратегияи навбатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон – саноатикунони босуръат самти афзалиятноки афзоиши нақши саноат дар заминаи инкишофи корхонаҳои хурд ва миёна ба ҳисоб меравад. Дар ин самт эҳё намудани корхонаҳои хурди коркарди мева ва сабзавот дар минтақа мувофиқи мақсад хоҳад буд.

Дар баробари корхонаҳои хурди саноатӣ ба роҳ мондани коркарди маҳсулоти ширӣ ва коркарди пӯсту пашм низ зарур мебошад. Зеро шароити ҷойгиршавии минтақа барои инкишофи бахши чорводорӣ

мутобиқ буда, дорой чарогоҳҳои васеъ мебошад.

Ба иқтидори пуррааш ба кор даромадани НБО-и Роғун норасоии кувваи барқро пурра аз миён бардошта, барои рушди саноат дар навоҳии водии Рашт шароити мусоид фароҳам хоҳад овард. Ин равандро ҳадафи чуруми стратегии мамлакат – саноатикунони босуръат таҳким бахшида, метавонад рушди саноати минтақаро дар солҳои наздик таъмин созад.

2. Бешак, водии Рашт минтақаи аграрӣ буда, соҳаи кишоварзӣ шуғли асосии аҳоли ба ҳисоб меравад. Чун саноат соҳаи кишоварзӣ низ дар ибтидои солҳои соҳибистиклолӣ ба бӯҳрон дучор шуд. Дар рафти хусусигардони моликияти давлативу ҷамъиятӣ ба камбудии ҷиддӣ роҳ дода шуд. Таҳлили маводи бойгонӣ нишон медиҳад, ки шахсони доро ва мансабдор ин равандро ба манфиати худ истифода намуда, моликияти колхозу совхозҳои собиқро ба нархи ночиз харидорӣ намуданд, ки дар натиҷа як қисми ками он ба деҳқонон расид. Дар баробари ин ғорати моликияти колхозу совхозҳо ва дигар муассисаҳои ба соҳа рабтдошта низ ба ҷашм мерасид. Маҳз ҳимин падидаҳои манфӣ сабаби бӯҳронӣ озукаворӣ дар минтақа гардиданд.

3. Таҳлили вазъи тандурустӣ дар водии Рашт нишон медиҳад, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ соҳа ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардид. Фаъолияти қисми зиёди беморхонаву нуқтаҳои тиббӣ ва дорухонаҳо фалаҷ гардида ё тамоман хароб шуданд. Қисми зиёди мутахассисони соҳа тарки касби худ намуданд ва ё ба муҳочирати меҳнатӣ рафтанд.

Таҳлили мавзӯи нишон медиҳанд, ки тандурустии ҷомеа танҳо аз фаъолияти бахши тандурустӣ вобаста набуда, он бо таъсири байниҳамдигарии омилҳои фардӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ, вазъи зиндагӣ рабт дорад. Дар солҳои 90-уми асри гузашта бо сабаби норасоии маводи хӯроқа, ғизои солим ва шароити мушкили зисту зиндагӣ дар навоҳии водии Рашт бемориҳои гуногун паҳн гардида буд, ки баъзе аз онҳо хусусияти оммавӣ касб карда буд.

Гарчанде дар ҳамаи навоҳии минтақа коллечи тиббӣ ва ё филиалҳои он фаъолият мекунанд ва ҳукумат тариқи квотаи президентӣ ҳамасола шумораи муайяни хонандагонро ба донишгоҳҳои тиббии кишвар дохил мекунад, дар минтақа ҳамоно норасиҳои кадрӣ ба чашм мерасад. Нишондиҳандаҳои таъминнокӣ вобаста ба минтақаҳо, бо табибон ва кормандони миёнаи тиб шаҳодат медиҳад, ки навоҳии водии Рашт ва вилояти Хатлон дар ин самт мушкилот доранд. Агар таъминнокиро бо табибон муқоиса намоем аз ҳама бештар дар шаҳри Душанбе – 62,7 % ва вилояти Суғд 20,4% ба қайд гирифта шудааст. Дар ҳоле, ки ин ҳолат дар водии Рашт – 11% ва вилояти Хатлон 9,1%-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда вобаста ба кормандони миёнаи тиббӣ низ нобаробарии ҷуғрофиро нишон медиҳад. Дар таъминноки бо кормандони миёнаи тиб низ Душанбе 60,2 %, ВМКБ 73%, аммо водии Рашт 29, 5 % ташкил медиҳад¹.

3. Дар баробари дастоварду муваффақиятҳои соҳаи маорифи даврони истиқлолият дар навоҳии водии Рашт то имрӯз низ нуқсонҳои камбудии зиёде ба чашм мерасанд, ки дастрасии нобаробари занону духтарон ва писарон барои таҳсил дар муассисаҳои олӣ ва миёнаи касбӣ, паст будани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ, норасоии омӯзгорони фанҳои дақиқ ва забонҳои хориҷӣ, шумораи ниҳоят камии муассисаҳои томактабӣ, танқисии ҷойҳои нишаст дар муассисаҳои таълимӣ ва ғайра, аз ҷумлаи онҳоянд.

4. Дар солҳои ҷанги шахрвандӣ (1992-1997) дар навоҳии водии Рашт садҳо кормандони соҳаи фарҳанг ва санъат тарқи касбу кори худ намуданд, ки ин ба паст шудани маънавиёти ҷомеа, хосатан ҷавонон, сабаб шуд. Фаъолият накардани ниҳодҳои фарҳангӣ боиси боло рафтани таассуби динӣ дар минтақа гардид. Ин раванд зиёни худро пеш аз ҳама ба маънавиёти насли наврас расонид. Дар чунин вазъ ғояи умумимилӣ

¹ Барномаи таёр намудани кадрҳои тиббӣ барои солҳои 2010- 2020. (аз 1. 10.2009) //http://moh.tj //Санаи муроҷиат: 6.01.2019

дар заминаи арзишҳои таърихиву фарҳангии халқи тоҷик метавонист ҷомеаи Тоҷикистонро мутаҳид созад;

5. Омӯзиши фаъолияти муассисаҳои маданӣ-маърифатии водии Рашт нишон дод, ки дар баробари дастоварду муваффақиятҳо дар фаъолияти муассисаҳои маданӣ-маърифатии мушкилиҳо низ мавҷуданд. Муассисаҳои маданӣ маърифатии минтақа аз нарасидани мизу курсӣ, асбобҳои мусиқию навозандагӣ, баландгӯякҳо, сарулибоси сахнавӣ, сарояндагӣ, рассомӣ, рафҳои китобмонӣ, адабиётҳои тозанаشر ва таҷҳизоти компютерӣ танқисӣ мекашанд;

6. Таҳлили вазъи сайёҳӣ дар минтақа нишон дод, ки ҳолати ногувори инфрасохтори водӣ ва набудани шиору овезаҳои тарғиботӣ бо забонҳои давлатӣ ва хориҷӣ, норасиҳои мутахассисони соҳа – гидҳо, роҳбаладҳо, тарҷумонҳои – роҳбаладҳои забонҳои хориҷӣ; кам будани намоядагони ташкилот ва ширкатҳои сайёҳӣ мушкилоти асосии соҳа ба ҳисоб мераванд[6-М].

Таҳлили маводҳои бойгонӣ ва адабиёти мавҷуда моро ба хулосае овард, ки ин мушкилоту норасоӣҳое, ки дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт ба чашм мерасанд, аз нобасомониҳои солҳои 90-ум маншаъ гирифта, то имрӯз ба мерос модаанд. Хурсандиовар он аст, ки талошу ғамхориҳои ҳукумати кишвар, махсусан сарвари давлат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, барои рафъи онҳо пайваста эҳсос мешавад.

2.Тавсияҳо оид ба истифодаи амали натиҷаҳо

Таҳқиқи ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии навоҳии водии Рашт, дар даврони истиклолият нишон дод, ки пажухандагони ояндаро мебояд масъалаҳои зерини таърихи водии Рашт тавачҷуҳ намоянд:

-Таърихи қадим ва асримиёнагии водии Рашт то имрӯз қариб мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ таҳқиқоти алоҳидаи илмиро тақозо дорад.

- Барои алоқамандии таърихи гузашта ба имрӯз омӯзиши таърихи сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоии бекигарии Қаротегин, ки асосан ҳудудии навоҳии водии Раштро фаро мегирифт хеле муҳим аст.

- Инчунин муаррихони ояндаро зарур аст, ки таърихи водии Раштро дар солҳои Ҳокимияти Шӯроҳо таққиқ намоянд, зеро таърихи навини минтақа низ ниёз ба омӯзиш дорад.

Мазмуни асосӣ, пешниҳоду хулосаҳои диссертатсия метавонад зимни таълифи асарҳои ҷудогона оид ба таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол, хондани лексияҳо оид ба таърихи навини халқи тоҷик ва таҳияи барномаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии алоҳида доир ба водии Рашт, истифода шаванд.

НОМГҶИ АДАБИЁТ

1.Фехристи манбаъҳо ва адабиёти истифодашуда

Маводҳои бойгонӣ:

1. Баромади раиси ноҳияи Тавилдара дар Маҷлиси вакилони халқи ноҳия аз 24.03.1995 (Протоколи №1) // Филиали Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Фонди 7. Номгӯи 1. Бастаи 5. Варақи 5. (минбаъд ФБМДҚТНР. Ф.7 Н.1.Б.5.В.5.).
2. Годовой отчет по библиотекам (Рогун, Тавилдаре, Джиргатал) за 1993 год //Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фонди 1483. Номгӯи 10. Бастаи 127. Варақи 14. (минбаъд БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.127. В. 4,24, 42.
3. Годовой отчет по библиотекам (Гарм) за 1993 год //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.128.
4. Годовой отчет по библиотекам Комсомолабадского района за 1993 год //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.119. В. 12-36.
5. Годовой отчет по библиотекам Гармского, Тавилдаринского районов за 1994 год //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.133. В. 12-36.
6. Годовые отчеты библиотек. Т.1. за 1999 год. //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.147. В. 12-36.
7. Годовые отчеты библиотек. Т.1. за 2000 год. //БМДҚТ. Ф.1483. Н.10. Б.147. В. 104.
8. Годовые статистические отчеты министерства и общеобразовательных школ (1995-1998) //БМДҚТ. Ф.360. Н.21. Б.. В. 93об.
9. Годовые статистические отчеты общеобразовательных школ Раштского района (2002/2003 //БМДҚТ. Ф.360. Н.21. Б.513. В. 96с.
 Годовые статистические отчеты общеобразовательных школ Джиргитальского района (2002/2003) //БМДҚТ. Ф.360. Н.21. Б.514. В. 153с.

10. Годовые статистические отчеты общеобразовательных школ Таджикабадского района (2002/2003) //БМДЧТ. Ф.360. Н.21. Б.515. В. 66с.
11. Годовые статистические отчеты общеобразовательных школ Нурабадского района(2003/2004) //БМДЧТ. Ф.360. Н.21. Б.532. В. 116с.
12. Годовые статистические отчеты общеобразовательных школ Тавилдаринского района(2002/2003) //БМДЧТ. Ф.360. Н.21. Б.532. Документы (постановления, прогноз, переписка) по охране окружающей среды (1996-2000 гг) //БМДЧТ. Ф.1469. Н.6. Б.1009.
13. Документы по Рогунской ГЭС //БМДЧТ. Ф.1469. Н.6. Б.1006.
14. Дар бораи ҳисоботи комитети иҷроияи Шӯрои депутатҳои халқии ноҳияи Фарм дар давраи ҳисоботи соли 1994// ФБМДЧТНР. Ф.2. Н.6. Б.33. В.7-11, 14-18.
15. Дар бораи ҳисоботи Ҳукумати ноҳияи Фарм дар давраи ҳисоботи соли 1996// ФБМДЧТНР. Ф.2. Н.6. Б.66. В.24-31.
16. Дар бораи чамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Сангвор дар соли 2019// Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Сангвор. 2019. С.1-15.
17. Иҷлосияи дуюми Маҷлиси вакилони халқи ноҳияи Тавилдара аз 28.11.1995 // ФБМДЧТНР. Ф.7. Н.1. Б.7.
18. Иҷлосияи якуми Маҷлиси вакилони халқи ноҳияи Тавилдара аз 24.03.1995 // ФБМДЧТНР. Ф.7. Н.1. Б.7.
19. Маърузаи Раиси кумитаи иҷроияи Шӯрои депутатҳои ноҳияи Тоҷикобод – М. Идиев аз 18.июли соли 1992// ФБМДЧТНР. Ф.4. Н.1. Б.8. В.23-45.
20. Маърузаи раиси ноҳияи Фарм дар иҷлосияи нухуми (даъвати якуми)-и Маҷлиси вакилони халқи ноҳия (соли 1998) // ФБМДЧТНР. Ф.2. Н.6. Б.84. В.20-33.

21. Маърӯзаи раиси ноҳияи Рашт дар иҷлосияи чордахуми (даъвати дуюм) Маҷлиси вакилони халқи ноҳия (соли 2008)// ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.1. Б.21. В.71-100.
22. Маърӯзаи ҳисоботии ноҳияи Тоҷикобод рафиқ Идиев М.И. дар иҷлосияи сеюми Маҷлиси вакилони халқи ноҳия аз 4.10.1995// ФБМДҚТНР. Ф.4. Н.1. Б.28. В.67-78.
23. Маърӯзаи ҳисоботии раиси ноҳияи Дарбанд Саъдуллоев З.С. аз 25-уми декабри соли 2001 // ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.2. Б.160. В.1-18.
24. Маърӯзаи ҳисоботии раиси ноҳияи Нуробод Ҷобиров Д.П. дар соли 2009// ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.1. Б.32. В.65-81.
25. Маърӯзаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт “Дар бораи тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2010” // ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.1. Б.21. В.38-53.
26. Маърӯзаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт “Дар бораи тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2014” // ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.1. Б.140. В.22-50.
27. Маърӯзаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт Абдучабборов Т. дар давраи ҳисоботии соли 1997// ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.6. Б.75. В.16-29.
28. Маърӯзаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт Абдучабборов Т. дар давраи ҳисоботии соли 1998// ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.6. Б.94. В.26-58.
29. Маърӯзаи ҳисоботии раиси ноҳияи Рашт М. Толибов дар иҷлосияи бистум (даъвати дуюм)-и Маҷлиси вакилони халқи ноҳия// ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.1. Б.20. В.32-49.
30. Маърӯзаи ҷонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқии ноҳияи Ҷиргатол С. Самадов “Доир ба плани тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои соли 1992”// ФБМДҚТНР. Ф.6. Н.1. Б.71. В.1-10.
31. Маърӯзаи ҷонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқии ноҳияи Ҷиргатол С. Самадов “Доир ба плани тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия барои соли 1992 ва вазифаҳо барои соли 1993”// ФБМДҚТНР. Ф.6. Н.1. Б.96. В.32-41.

- 32.** Маърӯзаи чонишини раиси Комитети иҷроияи депутатҳои халқии ноҳияи Ҷиргатол Самадов Сайдахмад дар сесияи 12-ум, даъвати 21-уми Маҷлиси вакилони халқи ноҳия “оид ба нақшаҳои хоҷагии халқ дар соли 1994”// ФБМДҚТНР. Ф.6. Н.1. Б.118. В.40-43.
- 33.** Маҷмӯаи оморӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2008/ Бойгонии ҷорӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008. 178с.
- 34.** Маҷмӯаи оморӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2011 / Бойгонии ҷорӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2011. 460с.
- 35.** Маҷмӯаи оморӣ соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2016 / Бойгонии ҷорӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2016. С. 261с.
- 36.** Нақшаи чорабиниҳои ҷашни 30 – солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Сангвор(аз 23.07.2018, №91 тасдиқ шудааст)// Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Сангвор.С.1-5.
- 37.** Нақшаи чорабиниҳои ҷашни 30 – солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Лахш (аз 1.06.2018, №297 тасдиқ шудааст)// Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Лахш.С.1-8.
- 38.** Натиҷаҳои фаъолияти вазорат дар соли 2016 ва самту вазифаҳои афзалиятноки рушди соҳаи фарҳангу санъат ва таъбу нашр дар соли 2017/Бойгонии ҷорӣ Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2017. 165с.
- 39.** Натиҷаҳои фаъолияти вазорат дар соли 2017 ва самту вазифаҳои афзалиятноки рушди соҳаи фарҳангу санъат ва таъбу нашр дар соли 2018/Бойгонии ҷорӣ Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018. 126с.

40. Натиҷаҳои фаъолияти вазорат дар соли 2018 ва самту вазифаҳои афзалиятноки рушди соҳаи фарҳангу санъат ва таъбу нашр дар соли 2019//Бойғонии ҷорӣ Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019. 117с.
41. Оиди иҷрои барномаи ислоҳоти кишоварзӣ дар ноҳия (Рашт) ва тадбирҳои минбаъда оид ба зиёд намудани маҳсулоти хоҷагии қишлоқ (2001) // ФБМДҶТНР. Ф.2. Н.1. Б.114. В.10-23.
42. Омодагиҳо ба ҷашни 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ. 2020//Бойғонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳия Тоҷикобод. С.1-8.
43. Отчёты: Становление и развитие частного сектора в Республики Таджикистан // Текущий архив Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. 2004.
44. Отчёт библиотек и клубных учреждений Камсомолабасдского района за 1994 год//БМДҶТ. Ф.1483. Н.10. Б.131. В. 2.
45. Отчёт библиотек и клубных учреждений Таджикабадского района за 1994 год //БМДҶТ. Ф.1483. Н.10. Б.132. В. 26.
46. Приказы по основной деятельности Т.1, 2,3. // БМДҶТ. Ф.1483. Н.10. Б.2,17,18.)
47. Проекты годовых планов охраны водной среды пл ГЭС-ам (1990-1997гг.) //БМДҶТ. Ф.1469. Н.6. Б.1008. В. 104.
48. Сессияи дуюми (даъвати 21-ум) шӯрои депутатҳои халқии ноҳияи Тоҷикобод аз 22. 01 . 1992 // ФБМДҶТНР. Ф.4. Н.1. Б.10.
49. Филиали Бойғонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Ф.1. Н.1.Б.69.В.18-24.
50. Ҳисобот дар бораи ҷамбасти натиҷаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Сангвор дар шашмоҳаи аввали соли 2018 // Бойғонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Сангвор. 2018.

- 51.** Ҳисобот дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Ҷиргатол дар соли 2011 ва вазифаҳо барои соли 2012// ФБМДҚТНР. Ф.6. Н.1. Б.46. В.131-159.
- 52.** Ҳисобот оид ба фаъолияти бахши фарҳанги Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт // Бойгонии ҷорӣ мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт. 2019.
- 53.** Ҳисобот оид ба фаъолияти бахши фарҳанги Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Лахш // Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Лахш. 2019. С.1-6.
- 54.** Ҳисобот оид ба фаъолияти бахши фарҳанги Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Нуробод // Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Нуробод. 2016. С.1-5.
- 55.** Ҳисоботи кумитаи иҷроияи ноҳия аз 23.07.1991 то 22 январи соли 1992 ва вазифаҳои барои соли 1992// ФБМДҚТНР. Ф.4. Н.1. Б.10. В.71-81.
- 56.** Ҳисоботи Кумитаи иҷроияи шӯрои депутатҳои халқии ноҳияи Комсомолобод дар соли 1994 ва вазифаҳо барои соли 1995 // ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.2. Б.112. В.1-35.
- 57.** Ҳисоботи муовини аввали Раиси ноҳияи Нуробод дар бораи тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар нимсолаи аввали соли 2009// ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.1. Б.32. В.1-14.
- 58.** Ҳисоботи Раиси Маҷлиси вакилони ноҳияи Тоҷикобод доир ба маориф, фарҳанг, тандурустӣ, иҷтимоӣ, қонун ҳиммати Ҷ.И. // ФБМДҚТНР. Ф.4. Н.1. Б.27.
- 59.** Ҳисоботи раиси ноҳияи Дарбанд Ҳалимов Изатулло “Дар бораи ҳисоботи ҳукумати ноҳияи Дарбанд дар соли 1998 ва вазифаҳо барои соли 1999”// ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.2. Б.134. В.1-15.
- 60.** Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт “Дар бораи тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2001” // ФБМДҚТНР. Ф.2. Н.1. Б.115. В.13-66.

61. Ҳисоботи раиси ноҳияи Тавилдара дар соли 1999 // ФБМДҚТНР. Ф.7. Н.1. Б.14. В.101-128.
62. Ҳисоботи раиси ноҳияи Тоҷикобод оид ба рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2011// ФБМДҚТНР. Ф.4. Н.1. Б.27. В.161-171.
63. Ҳисоботи раиси ноҳияи Тоҷикобод оид ба рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар шашмоҳаи аввали соли 2012 // ФБМДҚТНР. Ф.4. Н.1. Б.40. В.102-120.
64. Ҳисоботи Ҳукумати ноҳияи Дарбанд дар соли 1997// ФБМДҚТНР. Ф.5. Н.2. Б.129. В.1-14.
65. Ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2020 // Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Рашт. С.1-24.
66. Ҳисоботи раиси ноҳияи Сангвор оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2020 // Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Сангвор. С.1-16.
67. Ҳисоботи раиси ноҳияи Лахш оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳия дар соли 2020 // Бойгонии ҷорӣ Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Лахш. С.1-26
68. Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи якуми соли 2020 //Бойгонии ҷорӣ Вазорати маориф в илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.2020. С.14-94.
69. Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 //Бойгонии ҷорӣ Вазорати маориф в илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020. С.11-13.
70. Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 //Бойгонии ҷорӣ Вазорати маориф в илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019. С.11-26.
71. Ҳисобот оид ба фаъолияти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 //Бойгонии ҷорӣ Вазорати маориф в илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018. С.1-28.

Санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ:

72. Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе; 2010. – 100 с.
73. Қонуни ҚТ аз 29 декабри соли 2010, № 671 “Дар бораи амнияти озуқаворӣ”. Душанбе, 2010.
74. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи туризм”. – Душанбе, – 1999. – №824. // <http://base.mmk.tj/> Санаи мурочиат: 14.03.2017.
75. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 10 майи соли 2002 // www.mmk.tj/ Санаи мурочиат: 23.03.2018
76. Маҷмӯи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба замин. – Душанбе; 2008. 361с.
77. Тафсири кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе; 2016. – 424с.

Маҷмӯаҳои оморӣ:

78. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., 2017. – 350с.
79. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., 2019. – 106с.
80. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., 2018. – 105с.
81. Минтақаҳои Тоҷикистон. – Душанбе : Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., 2011. – 221с
82. Минтақаҳои Тоҷикистон. – Душанбе : Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., 2012. – 219с.
83. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., 2018. – 324с.

84. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., 2017. – 324с.
85. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2010. – 216с.
86. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2008. – 216с.
87. Маҷмӯаи омили шӯъбаи маорифи ноҳияи Нуробод. – Нуробод, 2012. – 32с.
88. Маҷмӯаи омили шӯъбаи маорифи ноҳияи Рашт. – Ташт, 2016. – 40с.
89. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1989 г. Статистический сборник. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 327с.
90. Регионы Республики Таджикистан. – Душанбе: Государственное статистическое агентство при правительстве Республики Таджикистан., 2000. – 186с.
91. Регионы Республики Таджикистана. – Душанбе : Государственный комитет статистики Республики Таджикистан., 2001. – 201с.
92. Регионы Республики Таджикистана. – Душанбе: Государственный комитет статистики Республики Таджикистан., 1999. – 156с.
93. Регионы Республики Таджикистана. – Душанбе: Государственное статистическое агенство при правительстве Республики Таджикистан., 2002. – 116с.
94. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯаи омили. Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон., 2017. – 96с.
95. Таджикистан: 15 лет государственной независимости. Статистический сборник. – Душанбе, 2006. – 200с.
96. Тоҷикистон: 15-соли Истиклолияти давлатӣ. – Душанбе, 2006. – 488с.
97. Тоҷикистон: 20-соли Истиклолияти давлатӣ. – Душанбе, 2011. – 832с.
98. Тоҷикистон: 25-соли Истиклолияти давлатӣ. – Душанбе, 2016. – 522с.

Барномаву стратегияҳо:

99. Барномаи давлатии рушди картошкапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016. – Душанбе, 2012. – 54.с
100. Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгӯии инкишофи конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист барои солҳои 2012-2015 (қарори Ҳукумати ҚТ аз 1.03.2012, №94).
101. Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 (қарори Ҳукумати ҚТ аз 1.08.2012, №383).
102. Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Лахш барои солҳои 2018-2020. – Лахш, 2017. – 63с.
103. Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Рашт барои солҳои 2017-2020. – Рашт, 2016. – 73с.
104. Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Ҷиргатол барои солҳои 2013-2017. – Ҷиргатол, 2013. – 88с.
105. Барномаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ноҳияи Тоҷикобод барои солҳои 2018-2020. – Тоҷикобод, 2018. – 71с.
106. Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Тавилдара барои солҳои 2013-2017. – Тавилдара, 2013. – 88с.
107. Барномаи рушди соҳаи тухмипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2014 (қарори Ҳукумати ҚТ аз 28.05.2009, №297).
108. Барномаи тайёр намудани кадрҳои тиббӣ барои солҳои 2010-2020. (аз 1. 10.2009) // <http://moh.tj/> Санаи мурочиат: 6.01.2019
109. Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 (бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 9.02.2016, №53 қабул шудааст) // <https://Vfarhang.tj/> / Санаи мурочиат: 15.12.2018

- 110.** Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009. Душанбе, 2003 // <http://base.mmkt.tj> // Сана мурочиат: 11.12.2019.
- 111.** Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. – Душанбе, 2016. – 253с.
- 112.** Программа развития Нурабадского района на 2009-2001. – Душанбе, 2009. – 185с.
- 113.** Программа социального и экономического развития Джиргатольского района на 2013-2017 годы. Джиргаталь, 2013. – 95с.
- 114.** Программа социального и экономического развития Нурабадского района на 2013-2017 годы. Нурабад, 2013. – 100с.
- 115.** Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2012. – Душанбе, 2010. – 67с.
- 116.** Стратегияи милии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 – Душанбе, 2016. – 89с.
- 117.** Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2012. – Душанбе, 2010. – 67с.
- 118.** Ҳисоботи миллӣ оид ба чараёни татбиқи ҳуҷҷатҳои стратегии кишвар дар ҳошияи Ҳадафҳои рушди устувор. – Душанбе, 2018. – 96с.

Монографияҳо, брошураҳо ва мақолаҳо:

- 119.** 10-соли Тоҷикобод. – Тоҷикобод, 2001. –22 с.
- 120.** Абдуғаффорзода Н. Тоҷикистон кишвари сайёҳӣ мешавад / Н. Абдуғаффорзода // Бонувони Тоҷикистон. – 2018. – №155. – февр.
- 121.** Абдуллоев Ш. Замони истиқлол марҳалаи хос барои фарҳанги миллӣ / Ш. Абдуллоев // Баҳори Аҷам. – 2016. – №26-27. – 6-уми сент.
- 122.** Абдурахмонов С. Таҷассумгари марҳилаи навин / С. Абдурахмонов // Оинаи Рашт. – 2013. – №16. – май.

123. Абдурашитов Ф.М. Земельно-водная реформа в Таджикистане в конце XX - начале XXI вв. / Ф.М. Абдурашитов. – Душанбе:Промэкспо, 2018. – 371с.
124. Абдурашитов Ф.М. Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри XX – оғози асри XXI / Ф.М.Абдурашитов. - Душанбе, 2020. – 395 с.
125. Абдусатторов Б. Файзи Тоҷикобод / Б. Абдусатторов. – Душанбе: Матбуот, 2003. – 32 с.
126. Абдусатторов Б. Биёед, нигораҳои осорхонаро афзун гардонем / Б. Абдусатторов // Паёми Тоҷикобод. – 2018. – №2. – 13-уми январ.
127. Абдусатторов, Б. Биёед, нигораҳои осорхонаро афзун гардонем/ Б. Абдусатторов// Паёми Тоҷикобод. – 2018. – №2. – 13-уми январ.
128. Абдусатторов, Б. Қалбҳоро тасхир сохтанд/ Б. Абдусатторов // Паёми Тоҷикобод. – 2018. – №24. – 1-уми декабр.
129. Абулҳаев Р. Аз таърихи фирориёни Тоҷикистон дар солҳои 20-90-уми асри XX / Р.Абулҳаев. - Душанбе, 2018. – 272 с.
130. Абулҳаев Р. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (1924-2000) / Р.Абулҳаев. - Душанбе, 2009. - 439 с.
131. Алиев Ҳ. Ваҳдат назми кори мост: пешравиҳои ноҳияи Тоҷикобод дар 15-соли ваҳдати миллӣ / Ҳ. Алиев // Ваҳдат. – 2012. – №11-12. – Июн.
132. Амирбеков М. Фарзандони Раштонзамин / М. Амирбеков. – Душанбе:Эр-граф, 2015. – 488 с.
133. Амиров, Д. Сангвор минтақаи ояндадори сайёҳӣ /Д. Амиров // Ҷумҳурият. – 2018. – №250. –19 дек.
134. Асозода С. Мирзошоҳи Ақобир: “Рашт сарзамини кашфношудаи сайёҳист”/ С. Асозода // Садои мардум. – 2019. – № 113. – 21 сент.

135. Аҳмадзода М. Нақши ёдгори Раштонзамин / М. Аҳмадзода. – Душанбе:Шуҷоиён, 2010. – 288 с.
136. Аҳмадов М.С. Боргоҳи Маърифат / М.С. Аҳмадов. – Душанбе:Ирфон, 2018. – 102с.
137. Бақоев М. Боғпарварӣ асоси соҳаи кишоварзии ноҳия / М. Бақоев // Оинаи Рашт. – 2007. – №5-6. – март.
138. Бонки умумичаҳонӣ: ҳама дар бораи НБО-и Роғун // Народная газета. 15 февр.
139. Боргоҳи Маърифат. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 232 с.
140. Бузургмеҳри Б. Рашт дар манзари сайёҳони ҷаҳон / Б. Бузургмеҳри Б. Маҳмуд // Ҷумҳурият. – 2018. – №195. – 4 окт.
141. Бузургмеҳри Б. Рашт дар манзари сайёҳони ҷаҳон/ Б. Бузургмеҳри, Б. Маҳмуд // Ҷумҳурият. – 2018. – №195. – 4 окт.
142. Бунёди давлатдорӣ навин. – Москва: Радунитса, 2002. – 416с.
143. Варзиш ҳоли табоҳ дорад // Қаротегин. – 1992. – №1. – 18-уми март.
144. Водии Рашт мулки пурфайз аст. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мулоқот бо мардуми ноҳияи Рашт, 25 сентябри соли 2013// Оинаи Рашт. – 2013. – №33. – сент.
145. Вохурии раис бо духтарон // Оинаи Рашт. – 2015. – апрел.
146. Давлатов Б. Маркази саломатӣ дармонбахши дардҳо / Б.Давлатов // Мавҷи Хингоб. – 2018.– 18 август. – № 8.
147. Дастовардҳо назаррасанд // Нури Нуробод. – 2016.– май. – №9.
148. Диёри ошноӣ ва рӯшноӣ. – Душанбе: АВА, 2006. – 324 с.
149. Диловари Мирзо. 2012 – соли созандагиву бунёдкорихо/ Диловари Мирзо // Оинаи Рашт.– №7. – феврал. – 2012.
150. Диловари Мирзо. Назаре ба таърихи Рашти куҳан / Диловари Мирзо // Ҷумҳурият. – 2012. – 25 август (110).

151. Диловари Мирзо. Рашт барои қабули сайёҳон омода аст / Диловари Мирзо // Садои мардум. – 2019.–14 май. – №54.
152. Достиев А. Таджикистан : от вооруженного противостояния к миру и созиданию / А. Достиев. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 252 с.
153. Достиев А. Аз худ натавон гурехтан /А. Достиев. – Душанбе: Адиб. 2001. –208 с.
154. Достиев А. Тоҷикистон-шикастанҳо ва бастанҳо /А. Достиев. – Душанбе: Ирфон. 2003. –224 с.
155. Дӯстзода Ҳ.Т. Нуробод : дар майдони нангу номус сарбаланд бошем / Ҳ.Т. Дӯстзода // Нури Нуробод. – 2016.– август. – №15-16.
156. Дӯстзода Ҳ.Т. Рафъи камбудӣ – асоси ноилшавӣ ба дастовард / Ҳ.Т. Дӯстзода // Нури Нуробод. – 2016.– июл. – №13-14.
157. Дӯстов Н. Заҳм дар ҳисми Ватан. Хотира ва андешаҳо / Н. Дӯстов. –Душанбе:Ирфон, 1994. – 336 с.
158. Духтарони соҳибмаълумот // Оинаи Рашт. – 2011.– август. – №8.
159. Зайниддин Х. Кони Миёнаду: агар фаъолият мекард.../ Х. Зайниддин //Чумхурият. – 2020.– 30 январ. – №3.
160. Зубайдов А. Нақши Пешвои миллат дар рушди фарҳанги миллӣ / А. Зубайдов // Тоҷикистон. – 2017. – №9-10.
161. Исроилов И.Н. Дониш чашмаи обест.../ И.Н. Исроилов, Б. Эшонов. – Рашт, 2010. –96 с.
162. Истрия таджикского народа. Новейшая история (1941-2010). – Т. VI / под ред. Р.Масова. –Душанбе, 2011. –688 с.
163. Ифтиҳои боғчаи “Зебунисо” дар Нуробод // Омӯзгор. – 2016. –30 сент.
164. Иҷлосияи шонздаҳуми маҷлиси вакилони халқи Сангвор, даъвати панҷум // Мавҷи Хингоб. – 2018.– октябр. – № 10.
165. Иҷлосияи шонздаҳуми маҷлиси вакилони халқи Сангвор, даъвати панҷум // Мавҷи Хингоб. – 2018.– октябр. – № 10. – С.1-7.

166. Кадыров А. Реформа прошла с ошибками / А. Кадыров // Азия-Плюс. – 2007. – 25 январ.
167. Каримов Б. дар гирдоби зиндагӣ. Ёддошт, маколаҳо, мусохибаҳо / Б.Каримов. –М.: ТОО «Можайск»-Терра, 1995. –192 с.
168. Каримов Б. Фарёди солҳо / Б.Каримов. –М.: Трансдорнаука, 1997. –1104 с.
169. Каримова Р.Н. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011) / Р.Н. Каримова. – Душанбе, 2013. – 212 с.
170. Кенчаев С. Табадуллоти Тоҷикистон К.1. / С. Кенчаев. – Душанбе: Фонди Кенчаев, 1993. – 496 с.
171. Кенчаев С. Табадуллоти Тоҷикистон. К.2./ С. Кенчаев. – Тошканд: Ёзбекистон, 1994. – 496 с.
172. Кенчаев С. Табадуллоти Тоҷикистон. К.3. / С. Кенчаев. – Тошканд: Ёзбекистон, 1995. –512 с.
173. Кирумзода З. Пешвои миллат ва рушди Раштонзамин / З. Кирумзода. –Душанбе: Бухоро, 2017. –261с.
174. Китоби ёдгориҳои таърихии Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – 244 с.
175. Кобулиев, С. Истиқлолият ба рушди соҳаи фарҳанг мусоидат намуд / С. Кобулиев // Паёми Тоҷикобод. – 2018. – №23. – 21-уми ноябр.
176. Маориф пояи давлатдорист: ҳисоботи мудирӣ маорифи ноҳия // Оинаи Рашт. – 2012. – август. – №25.
177. Маориф пояи давлатдорист: ҳисоботи мудирӣ маорифи ноҳияи Рашт// Оинаи Рашт. – 2012. – август. – №25.
178. Марҳалаи нав кадрҳои навро тақозо мекунад. Мусохиба бо раиси ноҳияи Тоҷикобод Ҳусайн Алиев // Минбари халқ. – 2012. – 14 июн.

179. Масов Р.М. Всетаджикский староста / Р.М. Масов // Нусратулло Махсум. Речи, доклады, статьи и материалы о его жизни и деятельности. – Душанбе: Дониш, 2000. – С. 3-20.
180. Маҳмадисо Н. Тоҷикобод диёри ободу ороста: дар бораи таърих ва дастовардҳои ноҳия / Н. Маҳмадисо // Самак. – 2018. – 11 июн.
181. Маҳмадов Б. Диёри кӯхҳои сар ба фалак води Қаротегин (Рашти ҳозира) / Б.Маҳмадов. – Душанбе, 2016. – 139 с.
182. Маҳмуди Ш. Ноширони маориф дар Рашт (охири асри XIX ва ибтидои асри XIX) / Ш. Маҳмуди. – Душанбе: Илм. – 208 с.
183. Маърузаи ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт Лоикзода Қ. (барои соли 2016) // Оинаи Рашт. – 2016. – декабр. – №26. – С. 1-3.
184. Маърузаи ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт –М. Толибов дар иҷлосияи дувоздаҳуми (даъвати дуюм) Маҷлиси вакилони халқи ноҳияи Рашт аз 29.12.2007//Оинаи Рашт. – 2007. – декабр. – №5-6.
185. Маърузаи ҳисоботи раиси ноҳияи Рашт С. Абдурахмонов (барои соли 2012)// Оинаи Рашт. – 2012. – декабр. – №33-34.
186. Мирзоев Д. Орду равшан мерасад дигараш чӣ? / Д. Мирзоев // Қаротегин. – 1992. – 21-уми феврал. – №1.
187. Музаффаров У. Диёри ҳамболи истиқлол: ба таъсири ноҳияи Тоҷикобод 25 сол пур шуд / У. Музаффаров // Бочу хироч. – 2016. – 18 август.
188. Муминова Х. Назаре ба фаъолияти осорхонаҳои матабӣ дар замони истиқлолият / Х.Муминова // Паёмномаи Фарҳанг. - 2017. - №3.
189. Мунаввар Шогадоев – арбоби барҷастаи давлати Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 1998. – 88 с.
190. Муродов С. Иҷора ягона роҳи раҳи аз бӯҳрон / С. Муродов // Қаротегин. – 1992. – 27-уми март. – №26.

191. Муҳаббати Юсуф. Ҳамсоли истиклол (Мусохиба бо мудирӣ бахши фарҳангӣ ноҳияи Сангвор Сабоҳат Қурбонова) / Муҳаббати Юсуф // Баҳори Аҷам. – 2016. – 6 сентябр. – № 26-27 (394).
192. Муҳаббатов Х. Тоҷикистон сарзамини муъҷизаҳост / Х. Муҳаббатов // Ҷумҳурият. – 2015. – 20-уми март. – №58.
193. Наботов Н. Тоҷикобод диёри ғайзбор / Н. Наботов, Б. Абдусатторов. – Душанбе: ЭР-Граф. 2006. – 212 с.
194. Назархоҷаи Наботӣ. Раштонзамин / Н. Наботӣ, М. Олимов. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 580 с.
195. Натиҷаҳо назаррасанд // Оинаи Рашт. – 2012. – июл. – №21.
196. Натиҷаҳои тараққиёти иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Рашт дар нимсолаи аввали соли 2013 // Оинаи Рашт. – 2013. – июл. – №21.
197. Нодираи М. Натиҷаҳо назаррасанд (ҳисоботи солони раиси ноия) / М. Нодира // Паёми Тоҷикобод. – 2018. – 13 январ. – №2.
198. Номвар Қурбон. Саҳми Пешвои миллат дар рушди илму маориф / Номвар Қурбон // Илм ва ҳаёт. – Душанбе, –2019. – №4(148). – С.3-6.
199. Нурӣ С.А. Оштинома / С.А. Нурӣ. – Душанбе: Нодир, 2001. – 360 с.
200. Нусратулло Махсум. Речи, доклады, статьи и материалы его жизнедеятельности / сост.: Р.А. Абулхаев, Н.Б. Хотамов, Х.М. Муҳаббатов. – Душанбе: Дониш, 2000. – 228 с.
201. Оинаи Рашт. – 2012. – ноябр. – № 31-32.
202. Оинаи Рашт. – 2017. – 14 ноябр. – №14.
203. Оинаи Рашт. – 2017. – декабр. – №18.
204. Олимов У. Дар ҳалли мушкилот бетарф набошем / У. Олимов // Оинаи Рашт. – 2010. – июл. – №13-14.
205. Омӯзгор, муҳаққиқ ва инсони нақӯкор аз Раштонзамин. – Душанбе: Сифат, 2014. -94 с.

206. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зери таҳрири З.Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.
207. Паёми раиси ноҳия Шоҳиён Зарифхӯча Фақер бахшида ба 27-умин солгарди Истиклолияти далалии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Мавҷи Хингоб. – 2018. – 18 сентябр. – № 9.
208. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон – таҳкимбахши сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон. Маҷмӯи паёмҳо. – Хучанд:Хуросон, 2019. – 604 с.
209. Пешвои миллат ва рушди ноҳияи Рашт. – Душанбе: Эр-граф, 2016. –360 с.
210. Пирӯзии Сулаймон // Паёми Тоҷикобод. - 2020. - №24. - С.3.
211. Раҳимҷонов Х. Истиклолият – маҳаки асосии рушди фарҳанги миллӣ / Х. Раҳимҷонов // Баҳори Ачам. – 2016. – 6-уми сентябр. – №26-27.
212. Рашт: дар паҷ соли гузашта // Оинаи Рашт. – 2016. – октябр. – №21.
213. Ризвонов М. Дастаи Рашт соҳиби ду медали тиллоӣ гашт / М. Ризвонов // Оинаи Рашт. – 2012. – май. – №16.
214. Рушанов С. Аз ҷайзи истиқлол / С. Рушанов // Нури Нуробод. – 2016. – №13-14.
215. Рушди истеҳсолоти кишоварзӣ дар минтақаи Рашт. – Рашт, 2011. –31с.
216. Рушди маориф ва илм дар даврони Истиклолияти давлатӣ. – Душанбе: Маориф, 2016. – 192 с.
217. Рушди соҳаи кишоварзӣ талаботи замон //Мавҷи Хингоб. – 2018. –18 август. – № 8.
218. Сайдамирзод Д. Парваришгоҳи табибони сабукдасти раштӣ / Д. Сайдамирзод // Бонувони Тоҷикистон. – 2018. – №144 (ноябр). – С.32-33.

219. Самадов С. Муносибати навоварона лозим аст / С. Самадов // Қаротегин. – 1992. – 1-уми январ. – №1.
220. Сатиров С. Натиҷа 110,5 хол / С. Сатиров // Оинаи Рашт. – 2008. – апрел. – №8.
221. Саҳми тоҷикободиҳо дар равнаки санъати кишвар // Паёми Тоҷикобод. – 2018. – 21-уми ноябр. – №23.
222. Сол бомуваффақият ҷамъбаст шуд // Нури Нуробод. – 2017. – январ. – №15-16.
223. Солиев Х.Х. Мушкилоти рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Тоҷикистон / Х.Х. Солиев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2004. – №3. – С.10-15.
224. Соҳибназаров С. Ислоҳотро маҷрои тоза бубаҳшем // Оинаи Рашт. – 2012. – май. – №17.
225. Соҳибназаров А. Субҳи ситоракуш. – Душанбе, 1997. – 310 с.
226. Табарӣ М. Қаламкашони минтақавӣ чӣ ҳол доранд? / М. Табарӣ // Ҷумҳурият. – 2016. – 16 январ (№11).
227. Табаров М. Театр ва истиқлолият / М. Табаров. – Душанбе, 2010. – 192 с.
228. Таваккалов Н. Бурду бохт, пешравиҳо ва дурнамои рушди маорифи ноҳия / Н. Таваккалов // Мавҷи Хингоб. – 2018. – 18 сентябр. – № 9. – С.3-4.
229. Тақсимои маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик, 2017. – 575 с.
230. Тоҷикистонро ба кишвари пешрафта табдил диҳем. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқоб бо сокинони ноҳияи Нуробод, 25 сентябри соли 2016 // Нури Нуробод. – 2016. – октябр. – №19-20.
231. Усмонов И. Лаҳзаҳои сулҳи ботадбир / И. Усмонов. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 106 с.

232. Усмонов И. Сулҳнома (Примирение) / И.Усмонов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 552 с.
233. Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони слҳибистиклол / И. Усмонов. –Душанбе, 2003. – 178 с.
234. Фарзонаи Ф. Парки миллӣ: чаро дар ин бора кам мегӯем? / Ф. Фарзона // Ҷумҳурият. – 2016. – 23 июн. – №122-123.
235. Фарҳанги ғайримодии халқи тоҷик: натиҷаи экспедитсияҳои мардумшиносӣ ва санъатшиносии кормандон ПИТФИ аз навоҳии минтақаи Рашт. – Душанбе: Аржанг, 2018. – 224 с.
236. Феҳристи ёдгориҳои таърихиву фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: Бебок, 2017. – 204 с.
237. Хотамов Н.Б. Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006) / Н.Б.Хотамов. –Душанбе; 2008. –268 с.
238. Худодод Зайниддин. Фарҳанг дӯстиро тақвият мебахшад / Худодод Зайниддин // Ҷумҳурият. – 2016. – 19 январ (№12).
239. Хурамзода М.Х. Нақши Пешвои Миллат Эмомали Раҳмон дар бунёди Неругоҳи барқии оби Роғун / М.Х. Хурамзода. - Душанбе: Эр-граф, 2018. – 116 с.
240. Хуш Али. Шуриши Усмон / Али Хуш. – Душанбе: Адиб, 2008. – 111с.
241. Хушзод М. Олимони Рашт / М. Хушзод, Н. Дилоев. – Душанбе: Ирфон, 2013. –256 с.
242. Хушзод М. Омӯзгорони Рашт/ М. Хушзод, Н. Дилоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 207 с.
243. Ҳалимова З. Рашти бостон / З. Ҳалимова // Дин ва ҷомеа. – 2019. – № 6.
244. Ҳисобот дар бораи фаъолияти Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, декабри соли 2019. - 171с.

245. Чамбасти бобарор // Нури Нуробод. – 2018. – январ. – №1-2.
246. Чамбасти бобарор // Нури Нуробод. – 2018. - январ. – №1-2. – С.1-4.
247. Чумъа Мирзо. Муҳаббат ба фарҳанг / Чумъа Мирзо // Оинаи Рашт. –2007. – март. – №5-6.
248. Шарифзода Ф. Бунёди осорхонаҳои нав дар Тоҷикистони соҳибистиқлол / Ф.Шарифзода // Паёмномаи Фарҳанг. - 2016. - №3.
249. Шукри неъмат шукри ваҳдат, шукри Пешвои Кабир // Оинаи Рашт. –2013. – сентябр. – №28.
250. Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол. - Душанбе: Ганҷнашриёт, 2018. – 436 с.
251. Эмомалӣ Раҳмон, Рушди маориф асоси таҳкими аркони давлат. –Душанбе, 2009. –334 с.
252. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолият неъматӣ бебаҳост. – Душанбе; Шарқи озод, 2001. – 94 с.

Диссертатсия ва афторефератҳо:

253. Каримова Р.Н. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011): авт. дис. ... кан. ист. наук / Р.Н. Каримова. – Душанбе, 2012. – 25 с.
254. Миракзода Ф.Ю. Туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таърих ва дурнамои рушд: дис. ... барои дарёфти номзади илмҳои таърих: 070002 / Ф.Ю. Миракзода. – Душанбе, 2020.- С.48-58.
255. Наврузов Г. История образования и развития Гармской области Таджикской ССР (1921 – 1956 гг.): дис. ... кан. ист. наук / Г. Наврузов. – Душанбе, 2017. – 192 с.
256. Равшанзод Маликфаридун. Гражданское противостояние и миротворческий процесс в Республики Таджикистан в 90-годы XX в.: дис. ... кан. ист. наук / М. Равшанзод. – Душанбе, 2019. – 219 с.

257. Холмуродова М.Б. Таърихи раванди оштии миллии тоҷикон дар ҷанги шаҳрвандӣ (солҳои 1991-2001): дис. ... барои дараҷаи доктори фалсафа (PhD) / М.Б Холмуродова.–Кӯлоб, 2020. –176 с.

Манбаъҳои электронӣ:

258. Боғи миллии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: (санаи мурочиат: 23.01. 2020).
259. Гулнисои Саъдоншо, Фестивал - озмуни ҷумҳуриявӣ "Бӯстон - 2017" дар Нуробод [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.jumhuriyat.tj> (санаи мурочиат: 31.01.2018).
260. Диловари Мирзо, «Корвони саломати» дар Рашт [манбаи электронӣ]. URL: <http://sadoimardum.tj> (санаи мурочиат: 20.10.2019).
261. Диловари Мирзо, Ҳифзи саломатии мардум дар мади назар аст [манбаи электронӣ]. URL: <http://sadoimardum.tj> (санаи мурочиат: 23.12.2019).
262. Ифтитоҳи бинои таълими ва хобгоҳи Коллеҷи тиббии ноҳияи Рашт [манбаи электронӣ]. URL: <https://bonuvon.tj> (санаи мурочиат: 22.10.2019).
263. Квота: камбудихоро баргараф бояд кард [манбаи электронӣ]. URL: (санаи мурочиат: 22.12.2018).
264. Корвони китоб ба навоҳии водии Рашт [манбаи электронӣ]. URL: <https://Vfarhang.tj> (санаи мурочиат: 15.12.2019).
265. Корвони китоб ба Ҷиргатол расид [манбаи электронӣ]. URL: <https://khovar.tj> (санаи мурочиат: 9.08.2019).
266. “Корвони саломатӣ” ба 650 сокини Рашт кӯмаки тиббӣ расонид [манбаи электронӣ]. URL: <https://khovar.tj> (санаи мурочиат: 31.10.2019).
267. “Модар маро бубахш”-и театри ҷавонон дар Рашт намоиш дода мешавад [манбаи электронӣ]. URL: <https://sputnik-tj.com> (санаи мурочиат: 2.01.2019).

- 268.** Мурочиатномаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон ба мардуми Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 23.06.2017).
- 269.** НБО-и Роғун эътирофу эҳтироми миллат [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.anrt.tj> (санаи мурочиат: 23.06.2019).
- 270.** Ҳисоботи солонаи Ректори ДОТ дар ноҳияи Рашт барои соли хониши 2016-2017 [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.dot.tj> (санаи мурочиат: 4.12.2017).
- 271.** Ҳисоботи солонаи Ректори ДОТ дар ноҳияи Рашт барои соли хониши 2016-2017 [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.dot.tj> (санаи мурочиат: 28.12.2017).
- 272.** Президенти мамлакат дар ноҳияи Рашт маркази ташхисиву табобатии “Сияриён”-ро ба истифода доданд [манбаи электронӣ]. URL: <http://moh.tj> (санаи мурочиат: 23.03.2019).
- 273.** Эҳёи касбу хунарҳои мардумӣ ва рушди сайёҳӣ муаррификунандаи асосии симои мамлакат [манбаи электронӣ]. URL: <https://kulob.tj> (санаи мурочиат: 21.12.2019).
- 274.** Сайре ба Раштонзамин [манбаи электронӣ]. URL: <http://tiroz.org/sayre-ba-rashtonazamin> (санаи мурочиат: 22.02.2020)
- 275.** Солҳои 2019-2021 расман солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ эълон шуданд [манбаи электронӣ]. URL: <http://orien.info/jomea> (санаи мурочиат 23.01.2020).
- 276.** Суханронӣ дар мулоқот бо кормандони соҳаи саноати кишвар (аз 14.10.2019) [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 25.12.2019).
- 277.** Суханронӣ дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Тавилдара (26.09.2016) [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 26.12.2019).

- 278.** Суханронӣ дар мулоқот бо сокинони ноҳияи Тоҷикобод (26.09.2016) [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 22.10.2019).
- 279.** Суханронӣ дар мулоқот бо фаъолону сокинони ноҳияи Сангвор (26.09.2016) [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 12.11.2019).
- 280.** Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати иди Сада [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.mao.tj> (санаи мурочиат:10.12.2019).
- 281.** Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомали Раҳмон ба муносибати Рӯзи ваҳдати миллӣ дар ноҳии Рашт [манбаи электронӣ]. URL:<http://base.mmk.tj> (санаи мурочиат: 22.11.2019).
- 282.** Суханронии сарвари давлат дар ифтитоҳи бинои ММТНПҚТ [манбаи электронӣ]. <https://www.prezident.tj> (санаи мурочиат : 20.02.2018).
- 283.** Тандурустӣ дар Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <https://tg.wikipedia.org> (санаи мурочиат: 22.11.2019).
- 284.** Хуршеди Ҳамдам. ”Корвони саломатӣ” ба Шарқи Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.ozodi.org> (санаи мурочиат: 6.10.2019).
- 285.** Ҳисоботи Раиси ноҳияи Рашт оид ба натиҷаҳои ҷамъбасти тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ноҳия дар ёздаҳ моҳи соли 2019 [манбаи электронӣ]. URL: <http://rasht.tj> (санаи мурочиат: 31.12.2019).
- 286.** Ҷамъбасти даври аввали «Андалеб - 2014» дар Рашт [манбаи электронӣ].URL:<http://www.jumhuriyat.tj> (санаи мурочиат: 23.12.2018).

- 287.** Чамъомади тантанавӣ ба ифтихори 28-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва оғози кори агрегати дуҷоми нерӯгоҳи барқи обии “Роғун” (аз 09.09.2019) [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 25.09.2019).
- 288.** Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар арафаи ба истифода дода шудани агрегати дуҷоми НБО Роғун [манбаи электронӣ]. URL: <http://rogunges.tj> (санаи мурочиат: 22.01.2020)
- 289.** Эмомализода Н.Э. Аҳамияти солҳои 2019-2021 эълон намудани “Рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” [манбаи электронӣ]. URL: <http://si-khatlon.tj> (санаи мурочиат: 23.01.2020).

2. Феҳристи интишороти илмии доктараби дараҷаи илмӣ

А) Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризишаванда:

- [1-М]. Махсудов А.М. Аз таърихи таъсисёбии Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт /А.М. Махсудов // Муаррих – 2018. – №2 (14). – С.59-61. ISSN 2789294-8
- [2-М]. Махсудов А.М. Баъзе хусусиятҳои мардумшиносии аҳолии водии Рашт дар китоби “Таджики Каратегина и Дарваза” / А.М. Махсудов // Муаррих – 2018. – №3 (15). – С.104-107. ISSN 2789294-8
- [3-М]. Махсудов А.М. Рушди соҳаи фарҳанги ноҳияи Рашт дар давраи истиқлолият / А.М. Махсудов // Муаррих – 2018. – №4 (16). – С.66-69. ISSN 2789294-8
- [4-М]. Махсудов А.М. Иқтидор ва имкониятҳои туристии ноҳияи Рашт: мушкилот ва дурнамо / А.М.Махсудов, Н. Зарифов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2020. – №4 (87). – С.260-265. ISSN 2219-5408

Б) Мақолаҳо дар маҷаллаҳои дигар:

- [5-М]. Махсудов А.М. Сатҳи инъикоси таърихи водии Рашт дар асри Эмом Муҳиддинов “Қисмате аз таърихи Рашти куҳан” / А.М.Махсудов, З.Б. Мудабиров // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – №2 (010). – С.129.–133. ISSN 2076-2569

[6-М]. Махсудов А.М. Пешвои миллат ва дурнамои ноҳияи Рашт дар замони истиқлолият / А.М. Махсудов // Маводи конференсияи илмию назариявӣ: “Истиқлолият дастоварди бузурги миллати тоҷик” (Рашт, 5 сентябри соли 2018). – Душанбе, 2018. – С. 53-59.

[7-М]. Махсудов А.М. Боғи миллии Тоҷикистон минтақаи ояндадори сайёҳӣ / А.М.Махсудов // Паёми Донишкдаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – №3 (3). – С.122-125.

[8-М]. Махсудов А.М. Имкониятҳои туристии ноҳияи Рашт: мушкилот ва дурнамо / А.М.Махсудов // Паёми Донишкдаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – №2/1, – С.72-74.